

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KUR'ÂN'IN NÜZÛL SIRASINA GÖRE TEFSİRİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN	HAZIRLAYAN
PROF. DR. ABDURRAHMAN	MUHAMMED ŞERİF
KASAPOĞLU	KAHRAMAN

MALATYA-2016

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KUR'ÂN'IN NÜZÛL SIRASINA GÖRE TEFSİRİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Abdurrahman KASAPOĞLU

HAZIRLAYAN
Muhammed Şerif KAHRAMAN

Jürimiz 11.07.2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu Yüksek Lisans oybirliği ile başarılı bulunarak Temel İslam Bilimleri Anabilim Tefsir Bilim dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvan Ad Soyadı

1. Prof. Dr. Abdurrahman KASAPOĞLU (İnönü Üniv.)
2. Doç. Dr. Abdurrahman ATEŞ (İnönü Üniv.)
3. Yrd. Doç. Dr. Necmettin ÇALIŞKAN (Mustafa Kemal Üniv.)

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih vesayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof.Dr. Mehmet KARAGÖZ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Abdurrahman KASAPÖĐLU danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırlamış olduğum “Kur’ân’ın Nüzûl Sırasına Göre Tefsiri” isimli tez çalışmam, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan hazırlanmıştır. Tez çalışması sırasında yararlandığım tüm kaynakların, hem çalışmamda hem de kaynakçada görüldüğü gibi yöntemine uygun bir biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Muhammed Şerif KAHRAMAN

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR	viii
ÖNSÖZ	ix
ÖZET	xi
ABSTRACT.....	xii
المخلص.....	xiii

GİRİŞ

1. TEZİN KONUSU VE KAPSAMI.....	1
2. ÇALIŞMANIN AMACI ve ÖNEMİ.....	3
3. ARAŞTIRMADA KULLANILAN YÖNTEM ve KAYNAKLAR	4

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'IN NÜZÛL VE METİNLEŞME SÜRECİ

1. KUR'ÂN'IN NÜZÛLÜ	5
1.1. Nüzûl Kavramı	5
1.2. Nüzûlle İlişkili Kavramlar	6
1.3. Kur'ân'ın Nüzûl Süreci	10
2. KUR'ÂN'IN YAZIM VE TERTİBİ.....	10
2.1. Kur'ân'ın Metinleşme Süreci	10

2.2. Mushaf Tertibi	12
2.2.1. Tertibin İctihâdî Olduğuna Dair İleri Sürülen Deliller	14
2.2.1.1. Sahâbe Mushafları.....	14
2.2.1.2. Enfâl-Tevbe Rivâyeti	15
2.2.1.3. Hz. Peygamber'in Tertibin Aksine Okumaları	16
2.2.2. Mushaf Tertibinin Tevkîfî Olduğuna Dair Deliller	17
2.2.3. Mushaf Tertibiyle İlgili Uzlaşmacı Yaklaşım	18
3. NÜZÛL SÜRECİ ve MUSHAF TERTİBİYLE İLGİLİ KUR'ÂN İLİMLERİ	19
3.1. Tenâsüb.....	19
3.2. Mekkî-Medenî	21
3.3. Sebeb-i Nüzûl	22
3.4. Nâsih-Mensûh.....	23

İKİNCİ BÖLÜM

NÜZÛL TERTİBİNİN TESPİTİ VE BU ALANDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

1. NÜZÛL SIRASININ TESPİTİNDE YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	25
1.1. Klasik Kaynaklar	25
1.1.1. Ulûmu'l-Kur'ân Kaynakları	26
1.1.2. Hadis Kaynakları	27
1.1.3. Tefsir Kaynakları	27
1.1.4. Tarih ve Siyer Kaynakları.....	28
1.2. Modern Kaynaklar.....	29
1.2.1. Oryantalist Çalışmalar	29
1.2.2. İslâm Dünyasındaki Çalışmalar	30

2. NÜZÛL TERTİPLERİ	34
2.1. Hz. Ali Mushafı	35
2.2. İbn Abbâs Tertibi.....	37
2.3. İkrime - el-Hasan Tertibi	39
2.4. Câbir b. Zeyd Tertibi	39
2.5. ez-Zührî Tertibi	40
2.6. Muhammed b. en-Nu'mân b. Beşîr – Mücâhid Tertibi	41
2.7. ez-Zerkeşî (Ca'fer es-Sâdık) Tertibi.....	42
2.8. Mısır Heyet Tertibi	42
3. NÜZÛL SIRASINA GÖRE YAPILAN ÇALIŞMALAR	45
3.1. Konulu Tefsir Çalışmalarında Kullanılan Nüzûl Sırası.....	46
3.2. Müneccemen Nüzûl Sırası.....	48
3.3. Sûre Bazında Nüzûl Sırası.....	50
3.3.1. Tefsirler.....	51
3.3.1.1. et-Tefsîru'l-Hadîs Tertîbu's-Süver Hasebe'n-Nüzûl	52
3.3.1.2. Tefsîru Beyânî'l-Meânî	54
3.3.1.3. Meâricü't-Tefekkür ve Dekâiku't-Tedebbür.....	55
3.3.1.4. Fehmu'l-Kur'ânî'l-Hakîm.....	56
3.3.1.5. Nüzul Sırasına Göre Tebyînu'l-Kur'ân.....	58
3.3.1.6. Sözün Gücü İlahî Vahyin Rehberliği	58
3.3.1.7. Tefsîru'l-Büşrâ - Nüzul Sırasına Göre Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri	59
3.3.2. Meâl-Tefsirler	60
3.3.2.1. Beyânü'l-Hak	60
3.3.2.2. Kur'ân Yolu İniş Sırasına Göre Anlam ve Tefsiri	62
3.3.2.3. Nüzûl Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur'ân Gerekçeli Meal-Tefsir.....	62
3.3.2.4. Yaşayan Kur'ân Nüzul Sırasına Göre Türkçe Meal-Tefsir.....	63

3.3.2.5. Kur'ân Aydınlığı Kronolojik Kur'ân Meali	64
3.3.2.6. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Müretteb.....	64
3.3.2.7. Nüzûl Sırasına Göre Kur'ân Mesajı	64
3.3.3. Meâller	65
3.3.3.1. Surelerin İniş Sırasına Göre Kur'ân-ı Kerim Meali	65
3.3.3.2. Nüzul Sırasına Göre Kur'ân-ı Kerim Meali.....	66
3.3.3.3. Nüzul Sırasına Göre Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Anlamı	66
3.3.3.4. Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli	66
3.3.3.5. Evrensel Çağrı İniş Sırasına Göre Kur'ân Meali	67
3.3.3.6. İniş Sırasına Göre Kur'ân'ın Türkçe Çevirisi	67
3.3.3.7. Nüzûl Sıralı Meal	67
3.3.3.8. İniş Sırası İle Kur'ân-ı Kerim Tercümesi.....	68
3.3.3.9. Nüzul Sırasına Göre Necm Necm Kur'ân'ın Türkçe Meâli	68
3.3.3.10. İniş Sırasına Göre Apaçık Kur'ân ve Türkçe Hikmetli Meali	69
3.3.3.11. Nüzûl Sırasına Göre Kur'ân-ı Kerim Türkçe Meâli	69
3.3.3.12. Nüzul Sırasına Göre Kur'an-ı Kerim Meali.....	69

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NÜZÛL SIRASINA GÖRE TEFSİR MESELESİ

1. NÜZÛL SIRASINA GÖRE TEFSİRİN GEREKÇE ve FAYDALARI	71
1.1. Nüzûl Sırasına Göre Tefsirin Meşrû Bir Yöntem Olması	71
1.2. Kur'ân'ın En İyi Nüzûl Sırasına Göre Tefsir Yöntemiyle Anlaşılması	74
1.3. Kur'ân'la İlk Defa Karşılaşacak Olanlar İçin Kronolojik Sıranın Esas Alınması Gerektiği	75

1.4. Medenî Sûreleri Anlamak İçin Mekkî Sûrelerin Özümsemiş Olması Gerektiği	75
1.5. Okuyucunun Nübüvvet Ortamına Giderek Kur'ân'ın Nüzûl Sürecini Yakından Teneffüs Etmesi.....	76
1.6. Tenzîl Aşamalarının Adım Adım İzlenmesi.....	76
1.7. Nebvî Sîretin Aşamalarının İzlenebilmesi.....	77
1.8. Kur'ân İlimleriyle İlgili İhtilafların Ortadan Kalkması.....	78
1.9. Tefsirlerin Tekrarlardan Kurtularak Fazlalıklardan Arınması	79
2. NÜZÛL SIRASINA GÖRE YAPILAN ÇALIŞMALARA YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER.....	79
2.1. Ekolün Mushaf Tertibine Yönelik Tenkitleri	79
2.2. Tertiplerin Güvenirliği.....	81
2.3. Tercih Edilen Nüzûl Tertipleri Arasındaki Farklılıklar.....	83
2.4. Nüzûl Sırasına Göre Yapılan Çalışmalardaki Zıtlıklar	84
2.5. Nüzûl Sırasını Kullanmanın Beklenen Tesiri Göstermeyişi	85
SONUÇ	87
TABLO 1: Nüzûl Sırası Rivâyetleri	91
TABLO 2: Tefsir ve Meâllerde Kullanılan Nüzûl Tertipleri.....	94
TABLO 3: Nüzûl Sırasına Göre Yapılan Tefsir ve Meâller (Kronolojik Sıralama) ...	97
TABLO 4: Nüzûl Sırasına Göre Çalışmalar Arasındaki Görüş Farklılıkları	99
KAYNAKÇA.....	100

KISALTMALAR

b.	: Bin, İbn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
D	: Doktora
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
ed.	: Editör
Hız.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İFD	: İlahiyat Fakültesi Dergisi
İNÜİFD	: İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
s.	: Sayfa
(s.a.s.)	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
sy.	: Sayı
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
thk.	: Tahkik Eden
ts.	: Tarihsiz
vd.	: Ve diğerleri
YL	: Yüksek Lisans
y.y.	: Yayın yeri yok

ÖNSÖZ

بسم الله الرحمن الرحيم

Bilindiği üzere mevcut mushaflardaki sûreler, Hz. Peygamber'e indirilişinden farklı olarak sıralanmıştır. Sahâbe ve tâbiûna dayanan nüzûl sıralamasına dair rivâyetler mevcutsa da Kur'ân'ın tümüne yönelik çalışmalar hep Mushaf tertibini temel almıştır. Buna nüzûl sürecini ilgilendiren esbâb-ı nüzûl, nâsih-mensûh vd. çalışmalar da dâhildir. et-Taberî, el-Kurtubî, er-Râzî, ez-Zemahşerî, Elmalılı, Seyyid Kutub ve daha niceleri tefsirlerini hep Mushaf tertibi üzere yazmışlardır.

Kur'ân'ın Mushaf tertibi dışında baştan sona tefsiri ilk defa İzzet Derveze tarafından gerçekleştirilmiştir. Derveze'nin Mushaf tertibine saygı duymakla beraber, sadece Kur'ân'ın daha iyi anlaşılabilmesi için uyguladığı metot; Kur'ân'ın -sûre bazında- nüzûl sırasına göre tefsir edilmesidir. Mollâ Huveyş de tefsirini aynı yaklaşımla telif etmiştir.

Daha sonraki nüzûl sıralı çalışmalarda Kur'ân'ın mevcut sûre tertibini zan altında bırakan ithamlarda bulunulmuş ve tevkîfî olduğu hususunda daha önce hiç tartışma olmayan âyetlerin tertibi ile ilgili farklı iddialar ortaya atılmıştır. Takip edilen nüzûl sıralarının da her bir çalışmada farklı olmasıyla bu metot, kendi içinde farklı görüş ve yaklaşımlara ayrılmakla bir bütünlük göstermekten uzak durmaktadır.

Tez çalışmamız giriş, üç ana bölüm ve sonuç bölümünden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, önemi, amacı ve yöntemi hakkında bilgiler verilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde, nüzûl ve nüzûlle ilgili diğer kavramlar hakkında semantik tahlilde bulunulmuştur. Kur'ân'ın nüzûl ve metinleşme süreci hakkında genel bir bilgi verilmiştir. Daha sonra Kur'ân ilimlerinin nüzûl süreci ve Mushaf ile ilişkisi mukayeseli olarak verilmiştir. Nüzûl tertibinin Mushaf tertibine alternatif gösterilmesi, bazen de tercih edilmesinden dolayı Mushaf tertibinin tevkîfiliği konusu ele alınmıştır.

İkinci bölüm üç ana başlık altında incelenmiştir. İlk ana başlık altında nüzûl sıralamasının tespitinde yararlanılan kaynaklar detaylı bir şekilde zikredilmiştir. İkinci ana başlığın altında nüzûl sırasına dair rivâyetler aktarılmıştır. Üçüncü ana başlıkta ise nüzûl sırasına göre yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir.

Üçüncü ve asıl bölümde Kur'ân'ın nüzûl sırasına göre tefsir edilmesinin gerekçeleri incelenmiş, nüzûl sırasına göre yapılan çalışmaların Tefsir Usûlü'ndeki konumu irdelenmiş ve ortaya çıkan fayda ve zararları zikredilmiştir. Sonuç bölümünde ise konuyla ilgili görüşler serdedilmiştir.

Çalışmam esnasında tez danışmanım olarak gerekli yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Abdurrahman Kasapoğlu'na, tezimin hazırlanma safhasında değerli görüşlerinden istifade ettiğim Doç. Dr. Abdurrahman Ateş, Yrd. Doç. Dr. Necmettin Çalışkan ve diğer hocalarıma, Prof. Dr. Musa Kazım Yılmaz ve Prof. Dr. Cemalettin Erdemci'ye, bana sabırla rahat bir çalışma ortamı sunan aileme teşekkür etmeyi ifa edilmesi gereken bir borç bilirim.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Muhammed Şerif KAHRAMAN

Malatya 2016

ÖZET

“KUR’ÂN’IN NÜZÛL SIRASINA GÖRE TEFSİRİ”

KAHRAMAN, Muhammed Şerif
Yüksek Lisans Tezi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. Abdurrahman KASAPOĞLU
Malatya-2016
XIII+110 sayfa

Bu tez çalışmasında, Kur’ân’ın nüזûl sırasına göre tefsiri meselesi ele alınmıştır. Tezin ilk bölümünde, Kur’ân’ın nüזûl ve metinleşme süreci izah edilip Kur’ân tertibinde esas olanın Mushaf tertibi olduğuna dikkat çekilmiştir. İkinci bölümde, nüזûl tertibinin tespitinde yararlanılan klasik kaynaklar ve modern dönem çalışmaları, nüזûl sırası rivâyetleri ve nüזûl sırasına göre yapılan eserler incelenmiştir. Üçüncü bölümde, Kur’ân’ın nüזûl sırasına göre tefsir edilmesinin gerekçeleri ele alınıp tespit edilen avantaj ve dezavantajları sıralanmıştır. Sonuç bölümünde ise konuyla ilgili görüşler sunulmuştur. Bu sayede okuyucuların, Kur’ân’ın nüזûl sırasına göre tefsiri meselesinde bir fikir edinebilmeleri amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mushaf Tertibi, Nüzûl Tertibi, Nüzûl Sırasına Göre Tefsir, Kronolojik Tefsir.

ABSTRACT

“THE EXEGESIS OF THE QUR’AN ACCORDING TO THE ORDER OF REVELATION”

KAHRAMAN, Muhammed Şerif
Master’s Thesis, Department of Basic Islamic Studies, Tafseer Program
Advisor: Prof. Dr. Abdurrahman KASAPOĞLU
Malatya-2016
XIII+110 pages

The issue of the exegesis of the Qur’an according to the order of revelation is the subject of this dissertation. While the period of revelation and textualisation of the Qur’an will be explained, attention will also be brought to the Qur’an’s arrangement in light of the Mushaf’s arrangement. In the second section, an examination of both the classical sources and contemporary studies has been made in addition to the order and narrations according to order of revelation. In the third section, the justifications for commenting on the Quran according to its order of revelation will be analysed and its advantages and disadvantages will be presented. The views in relation to this approach will be provided in the final section. Through this means, it is aimed that the reader may acquire an idea concerning exegesis’ which are written according to the revelation order of the Quran.

Key Words: Mushaf Order, Revelation Order, Exegesis According To Revelation Order, Chronological Exegesis.

المخلص

”تفسير القرآن الكريم بحسب ترتيب النزول“

محمد شريف قهرمان

أطروحة ماجستير، قسم العلوم الإسلامية، فرع التفسير

المشرف: أ. د. عبد الرحمن قصاب اوغلو

ملاطيا - ٢٠١٦

XIII+ ١١٠ صفحة

في هذه الرسالة، بُحِثَتْ مسألة تفسير القرآن بحسب ترتيب النزول. في القسم الأول، وُضِّحَ تاريخ نزول القرآن وجمعه في المصحف وقد أُشير إلى أن الأصل في ترتيب القرآن هو ترتيب المصحف. وفي القسم الثاني، دُقِّقَتْ المصادر القديمة والحديثة التي يستفاد منها في تعيين ترتيب النزول، وروايات ترتيب النزول، والكتب التي أُلِّفَتْ حسب النزول. وفي القسم الثالث، بُحِثَتْ موجبات تفسير القرآن بحسب ترتيب النزول، ووُصِفَتْ إيجابياته وسلبياته. وفي الخاتمة، قُدِّمَتْ الآراء في هذا الموضوع، وكان الهدف حصول القراء على فكرة مدروسة في مسألة تفسير القرآن حسب النزول.

الكلمات الدالة: ترتيب المصحف، ترتيب النزول، تفسير القرآن حسب ترتيب النزول، التفسير التاريخي.

GİRİŞ

1. TEZİN KONUSU VE KAPSAMI

Kur'ân'ın tefsiri, daha nüzûl aşamasındayken bizzat Hz. Peygamber tarafından gerçekleştirilen bir eylemdir. Hz. Muhammed (s.a.s.), sahâbenin anlamada güçlük çektiği âyetleri, yine Kur'ân'ın kendisiyle veya kendi sözleriyle açıklamış, tefsir ve tebyîn etmiştir. Sahâbe ve tâbiûn döneminde de aynı şekilde Kur'ân'ın anlaşılmasına dair problemler ihtiyaca yönelik açıklamalarla giderilmeye çalışılmıştır.

Kur'ân'ın iniş tertibiyle oluşum şekli birbirinden farklıdır. Nüzûle şahit olan sahâbe, cahiliye karanlığından vahyin aydınlığına doğru mucizevî bir evrim yaşamıştır. Kur'ân'ın inişine şahit olmayan tâbiûn ise Mushaf tertibine bürünen Kur'ân'ı nüzûl süreciyle yoğrulan sahâbîlerin hâl ve kâinden özümseyerek aradaki boşluğu kapatmaya çalışmışlardır.

Nüzûl sürecini yaşayan sahâbe ve onların rahle-i tedrisinde yetişen tâbiûn döneminden sonra yaşanan kopukluğu giderebilmek adına Kur'ân'ın baştan sona tefsir edilmesi gündeme gelmiştir. Kur'ân'ın tümünü tefsir eden ilk dönem müfessirlerinden günümüze kadar yapılan tefsir çalışmalarında ekollerin farklılığına rağmen ortak olan tek bir yön vardır: Mushaf tertibine göre tefsir.

Mushaf tertibinin ağırlığı o derecedir ki nüzûl süreciyle ilgili Kur'ân ilimleri dahi bu usûlle aktarılagelmiştir. Nüzûl süreciyle doğrudan ilgisi olan Mekkî-Medenî ilminde en sıhhatli rivâyet, nüzûl sırası ile değil, Mushaf tertibiyle verilmiştir.¹ Sahâbe ve tâbiûna isnâd edilen nüzûl tertibi rivâyetlerinden Mushaf tertibine bir alternatif oluşturma gayesi güdülmemiştir.

19. yüzyılda müsteşriklerin girişimiyle başlayan Kur'ân'ı iniş şekliyle okuma girişimleri, Mushaf tertibini zan altında bırakacak iddialara yol açmıştır. Kronolojik Kur'ân okumaları önce sûre bazında, daha sonra da âyetlerin iniş sırasına göre tezahür

¹ es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Mustafâ Şeyh Mustafâ, Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, Beyrut 2011, s. 33-34.

etmiştir. Nüzûl sırası rivâyetlerinden destek alarak ortaya atılan bu yaklaşımlar, rivâyetleri ikinci plana iten aklî yöntemlerle şekillenmiştir. Oryantalistlerin ortaya attıkları sûre sıralamalarının hiçbirisi nüzûl tertibi rivâyetleriyle örtüşmediği gibi, İslâm geleneğinde mesnedi olmayan kronolojik âyet tertibi tarzında çalışmalar da ortaya çıkmıştır. Böylece, Kur’ân’ı indirdiği şekliyle okuma ve anlama çağrılarının büyüğü havası İslâm dünyasında yankı bulmuş ve 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren nüzûl sırasına göre tefsirler yazılmaya başlamıştır.

İlki Muhammed İzzet Derveze tarafından yayımlanan bu tür çalışmalar, böyle bir tezin hazırlanmasında iki yönden etkili olmuştur:

Birincisi, bu çalışmaların en orijinal tarafı olan nüzûl tertibinde kullandıkları sûre sıralamalarının ulûmu’l-Kur’ân eserlerinde mevcut olmayışdır. Çünkü nüzûl sırasına göre yapılan çalışmalardan hiçbirisi klasik eserlerde geçen rivâyetleri esas almamıştır. Bu alanda eser yazan müellifler, ya modern bir liste olan Mısır heyet tertibini kullanmış ya da türlü tasarruflarla kendi tertibini oluşturmuşlardır. Dolayısıyla ortaya çıkan bu sıralamalar, henüz Mekkî-Medenî ilminde ve sûrelerin iniş sırası alt başlığında değerlendirilmemiştir.

İkincisi, bu çalışmaların çoğalmas ve yaklaşımlarının daha da keskinleşmesiyle tefsir usûlünde bir tefsir metodu olarak yer almayı hak etmeleridir. Müfessirlerin yöntemini ele alan çalışmalarda henüz müstakil olarak yer bulamayan bu ekol, konulu tefsir, kronolojik yaklaşım gibi tam olarak kendisini ifade etmeyen ekollerde zikredilmektedir. Bu yaklaşım kendi içinde bir bütünlük arz etmese de “Nüzûl Sırasına Göre Tefsir” şeklinde bir ekol görünümündedir.

Tezin iki açıdan sınırlandırılması uygun bulunmuştur: İlki, bu alanda yapılan çalışmaların sadece İslâm dünyasında yapılanlarla sınırlı tutulmasıdır. Çünkü oryantalistlerin çalışmaları genel olarak Kur’ân’a karşı art niyet taşımaktadır. Bu yüzden oryantalist yaklaşımların yüzeysel olarak zikredilmesiyle yetinilmiştir.

Bir diğer sınırlandırma da nüzûl sıralamasındaki kriter hususunda olmuştur. Nüzûl sırası ile kastedilen, sûrelerin iniş sıralaması olduğundan sadece sûre bazında nüzûl sıralı çalışmalara odaklanılmıştır. Konulu tefsirleri ve âyetlerin iniş sırasına göre yapılan

çalışmaları incelemek, tezin boyutunu aşacağından onlardan kısaca bahsetmekle yetinilmiştir.

2. ÇALIŞMANIN AMACI ve ÖNEMİ

Nüzûl sırasına göre yapılan tefsirlerin geçmişi elli-altmış yıl öncesine dayanmaktadır. Derveze ve Mollâ Huveyş hemen hemen aynı dönemde ortaya koydukları eserlerle bu metodun öncüsü konumundadırlar. Her iki müellif de Kur'ân'ın tilâvet tertibinin tevkîfî olduğu görüşündedir. Dolayısıyla çalışmalarının Kur'ân'ı kronolojik olarak okuma çağrısına bir yanıt olarak ortaya çıktıkları düşünülemez. Her iki müellifin ortak gayesi Kur'ân'ın daha iyi anlaşılabilmesine katkı sağlamaktır.

Daha sonraki nüzûl sıralı çalışmalar, bahsi geçen ilk iki örnek ile aynı anlayışla yazılmamıştır. Yazarlardan bir kısmı sûre tertibinin ictihâdî olduğu düşüncesiyle kendi tercihlerini Kur'ân tertibine bir alternatif olarak öne sürmüş, diğer bir kısmı ise doğrusunun nüzûl tertibi üzere yapılan çalışmalar olduğunu iddia etmişlerdir. İniş sıralı çalışmaların tercih ettikleri sûre sıralamalarına bakılacak olursa şahsî tasarruflarla birbirinden farklı listelerin ortaya çıktığı görülecektir. Kısacası dışarıdan bakıldığında aynı yöntemin ürünleri gibi görünen eserlerin ne amacı ne de yöntemi birbiriyle benzerlik göstermektedir.

Yine Türkiye şartlarında sayısı yüzleri bulan meâl dünyasında nüzûl sırasını tercih eden ondan fazla meâl bulunmaktadır. Bu çalışmaların biri hariç diğerleri tek bir tertibi tercih etmiştir.² Meâllerde kullanılan bu nüzûl tertibi, modern dönem ürünü olmasına rağmen haksız olarak Hz. Osman'a nisbet edilmiştir.

Nüzûl sırasına göre yapılan tefsirler üzerine özel olarak akademik çalışmalar yapılmıştır. Ancak bilindiği kadarıyla, lisansüstü düzeyinde Kur'ân'ın nüzûl sırasına göre tefsir edilmesi meselesini konu edinen müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmayla, ilgili eserlerin kullandıkları nüzûl tertipleri Kur'ân ilimleri açısından değerlendirilip tefsir usûlüne göre fayda ve zararları ortaya konularak alanında bir ilk olması hedeflenmiştir. Amaç, örnekleri her geçen gün artan bir Kur'ân yaklaşımının alandaki konumunu tespit etmeye katkı sunabilmektir. Yani bu çalışma, metot eleştirisi değil, bir usûl incelemesidir.

² Mustafa Öztürk nüzûl sırasına göre yayımladığı meâlinde İbn Abbâs rivâyetini esas almıştır.

3. ARAŞTIRMADA KULLANILAN YÖNTEM ve KAYNAKLAR

Tezin birinci bölümünde ilk olarak nüzûl kavramı ve nüzûlle ilişkili diğer Kur'ânî kavramlar incelenmiştir. Ardından Kur'ân'ın nüzûl ve metinleşme sürecinden bahsedilerek Mushaf tertibi meselesine geçilmiştir. Çalışmayla ilgili olduğundan Mushaf tertibinin tevkîfiliği konusu ele alınmıştır. Nüzûl süreci ve Mushaf tertibiyle doğrudan ilgili olan Kur'ân ilimlerinden bahsedilmiş; asıl olanın Mushaf tertibi olmasına rağmen nüzûl sürecinin göz ardı edilemeyeceğine işaret edilmiştir.

İkinci bölümde, nüzûl sırasının tespitinde yararlanılan kaynaklardan bahsedilerek rivâyetlerde geçen nüzûl tertipleri aktarılmıştır. Sonra da çalışmaya konu olan nüzûl sıralı eserler incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise Kur'ân'ı nüzûl sırasına göre tefsir etmenin gerekçeleri ve öngörülen faydaları sıralanmıştır. Son olarak nüzûl sırasına göre tefsir meselesine yönelik eleştiriler aktarılmıştır.

Bu tezde kaynak olarak, ulûmu'l-Kur'ân eserleri, nüzûl sırasına göre yapılan çalışmalar ve bu eserlere yönelik yapılan akademik çalışmalardan yararlanılmıştır. Nüzûl sırasına göre yapılan tefsir, meâl-tefsir ve meâller kronolojik olarak tablo hâlinde (Tablo 3) verilmiştir.

Âyet meâllerinde, anlaşılabilirliği ön planda tutmasından dolayı Mahmut Kısa ve Hasan Tahsin Feyizli'nin meâlleri esas alınmış, gerekli görülen yerlerde tasarruflarda bulunulmuştur.

Sûre isimleri âyet meâli kaynağı olmadığı durumlarda harf-ı ta'rîf'siz olarak zikredilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'IN NÜZÛL VE METİNLEŞME SÜRECİ

1. KUR'ÂN'IN NÜZÛLÜ

1.1. Nüzûl Kavramı

Asıl anlamı inme, alçalma ve düşme olan nüzûl kelimesi, sülâsî mücerred ikinci babdan *ne ze le - yen zi lu* (نَزَلَ - يَنْزِلُ) fiilinin masdarıdır. Daha çok binekten veya yüksekten aşağıya inmeyi ifade eden bu kelime, bir yere yerleşmek, bir yerde konaklamak anlamlarında da kullanılmaktadır.³ Yerleşim ve ikamet yeri olması hasebiyle ev için menzil ifadesi kullanılır.⁴ Geçişsiz olan *ne ze le* fiili harf-i cerr ile veya if'âl - tef'îl bablarında geçişli yapıldığında indirme, yerleştirme anlamlarına gelir.⁵

Nüzûl, yüksekten inişi ifade eder. Nüzûlün Kur'ân için kullanımı mecâzîdir. İlâhî mesajın peygambere ulaşması nüzûle benzer. Çünkü vahiy, seçilmiş olan elçiye izzet ve azamet makamından ulaştırılmaktadır.⁶ Kur'ân'ın nüzûlü, vahyin Allah katından inip Hz. Peygamber'in kalbine yerleşmesi olarak anlaşılabilir.

Kendisi yer almamakla beraber, nüzûl kelimesinin türevleri, Kur'ân'da 293 defa geçmektedir.⁷ Kur'ân'da geçen bu ifadelere bakıldığında nüzûlün iki farklı anlamda kullanıldığı görülecektir:

³ el-Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Abdulhamîd Hindâvî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003, IV/213; İbn Düreyd, Muhammed b. el-Hasan el-Ezdî, *Cemheretü'l-Luga*, thk. İbrâhîm Şemsüddîn, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2005, II/166; İbn Fâris, Ahmed, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Cil, Beyrut 1991, V/417; ez-Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, *Esâsü'l-Belâga*, Dâru Beyrût, Beyrut 1992, s. 628.

⁴ İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrem el-Mısri, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts, XI/658; el-Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1994, s. 1372.

⁵ el-Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed el-Mukrî, *el-Misbâhu'l-Münîr*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2008, s. 375.

⁶ Kefâfî, Muhammed Abdusselâm, eş-Şerîf, Abdullah, *fî Ulûmi'l-Kur'ân Dirâsât ve Muhâdarât*, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut 1972, s. 35.

⁷ Abdalbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Müfrehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1984; Sâlim, Muhammed Adnân, Süleymân, Muhammed Vehbî, *el-Mevsûatu'l-Kur'âniyyetü'l-Müeyyessa*, ed. Vehbe ez-Zuhaylî, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 2014, s. 829-957.

i) *Vahiy kapsamında kullanımı*: Birçok âyette nüzûl kavramı, Tevrât, İncîl, Kur’ân ve Kur’ân yerine kullanılan Nûr, Zikr, Hakk, Furkân, Kitâb kelimelerine nisbet edilmiştir.⁸

﴿ نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنجِيلَ، مِنْ قَبْلُ هُدًى لِلنَّاسِ وَأَنزَلَ الْفُرْقَانَ ﴾

“(Allah, bu) Kitâb’ı sana, hak (ve hakikatin) ta kendisi ile (dolu ve) kendinden evvelkileri(n asıllarını) tasdik edici olarak indirdi. Bundan önce, insanlara doğru yolu göstermek için Tevrât ve İncîl’i indirmişti ve nihayet Furkân’ı (hak ile batılı ayırt eden Kur’ân’ı) da indirdi.”⁹

ii) *Vahiy anlamı dışında kullanımı*: Bu da hayır-mükâfat ve azap-ceza olarak indirilenler şeklinde ikiye ayrılır.¹⁰

﴿ هُوَ الَّذِي أَنزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لَيَزِدَّهُمْ إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ ﴾

“İmanlarına iman kat(ıp artır)sınlar diye, mü’minlerin kalbine sekîne (huzur ve sebat) indiren O’dur.”¹¹

﴿ قَبَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رَجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴾

“Fakat (nefislerine) zulmedenler; sözümüzü kendilerine söylenenden başka şekle çevirdiler. Biz de doğru yoldan sapmaları sebebiyle, zulmedenlerin üzerine gökten bir azap indirdik.”¹²

İlk âyette geçen *sekînenin inmesi* mü’minler için bir mükâfat iken, ikinci âyette geçen *azabın inmesi* ise kâfirler için bir cezadır.

1.2. Nüzûlle İlişkili Kavramlar

1.2.1. Vahiy

Sözlük anlamı hızlı bir şekilde ve gizlice söylemek, imâ ve işaret etmek olan vahiy kelimesi, terim olarak “Allah’ın bir emir, hüküm veya bilgiyi peygamberine gizli olarak

⁸ Birişik, Abdülhamit, “Nüzûl”, *DİA*, İstanbul 2007, III/309.

⁹ Âl-i İmrân 3/3-4.

¹⁰ Balkı, Necdet, *Kur’an’da Nüzûl Kavramı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE, Trabzon 2006, s. 56-80.

¹¹ el-Feth 48/4.

¹² el-Bakara 2/59.

bildirmesidir.¹³ Vahiy kelimesi, Kur’ân’da Allah’a ve Allah dışındaki varlıklara nisbet edilerek kullanılmaktadır. Allah’a izafe edilen vahyetme fiili de peygamberlere ve onların dışındaki insanlar, melekler, arılar, yer ve göklere yöneliktir.¹⁴ Şu âyette, Allah’ın elçisine Kur’ân’ı indirmesi vahiy kelimesiyle ifade edilmiştir:

﴿ وَكَذَٰلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِتُنْذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا وَتُنْذِرَ يَوْمَ الْجَمْعِ لَا رَيْبَ فِيهِ فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ ﴾

“(Rasûlüm!) Biz sana işte bu şekilde Arapça bir Kur’ân vahyettik ki (bütün) şehirlerin anası (merkezi olan Mekke şehri sakinleri)ni ve etrafında bulunan (dünyadaki insan)ları uyarasın ve (onları) hakkında hiç şüphe olmayan o toplanma günü(nün, mahşerin dehşeti)ne karşı korkutasın. (O gün toplananlardan) bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemdedir.”¹⁵

1.2.2. İnzâl – Tenzîl

Sözlükte indirme anlamına gelen inzâl ve tenzîl kelimelerinin arasında fark olup olmadığı tartışmalıdır. İnzâlin bir defada, tenzîlin parça parça indirme anlamı taşıdığını ifade edenler olmuştur.¹⁶ el-Vâhidî, ez-Zemahşerî, er-Râgıb el-İsfehânî, el-Kurtubî vd. bu görüştedir. Bu bağlamda tenzîl, Kur’ân’ın Hz. Peygamber’in nübüvveti süresince aşamalı olarak, bölüm bölüm indirilişi anlamını taşır. Bu husus, bir sonraki kavramımız olan tencîm ile de alakalıdır.

Nez ze le - tenzîl konaklama yerine inme ve mola anlamında da kullanılır. Kervanın zorunlu durumlarda konaklama yeri belirleyip mola vermesi gibi Kur’ân’ın tenzîli ile de mü’minlerin ihtiyaçlarının karşılanıp, karşılaştıkları sorunlara çözüm getirilmesi amaçlanmıştır.¹⁷

Tedricen indirmeyi ifade etmesi bakımından tenzîl, Kur’ân’ın belli durum ve koşullarda ihtiyaçlara bağlı olarak Cebrail tarafından indirilmesidir. Vahyin parça parça

¹³ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, TDV, Ankara 2013, s. 37; Yavuz, Yusuf Şevki, “Vahiy”, *DİA*, İstanbul 2012, XLII/440.

¹⁴ Yavuz, XLII/440.

¹⁵ eş-Şûrâ 42/7.

¹⁶ ez-Zebidî, Muhammed Murtezâ el-Huseynî, *Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, thk. Alî eş-Şîrî, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1994, XV/728; el-Cürcânî, eş-Şerîf Alî b. Muhammed, *Kitâbu’t-Ta’rîfât*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1997, s. 50.

¹⁷ Kasapoğlu, Abdurrahman, “Kur’ân’da “Tenzîl” Kavramına Eğitim Açısından Bir Yaklaşım”, *İNÜİFD*, (2014/1) sy. 5, s. 50.

indirilmesi, özümсенmesini kolaylaştırır.¹⁸ Yüce Allah, Kur'ân'ı bölüm bölüm olarak indirdiğini şu âyetle bildirmektedir:

﴿ نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ ﴾

“Önceki vahiyleri tasdik etmek üzere peyderpey sana bu hak kitabı (Kur'ân'ı) indirdi. Nitekim Tevrât ve İncil kitaplarını da o indirmişti.”¹⁹

ez-Zemahşerî, ilgili âyette Kur'ân için tenzîl, Tevrât ve İncil için inzâl ifadesinin kullanılmasını, Kur'ân'ın münecemen, diğer kitapların ise bir defada indirilmesi olarak açıklar.²⁰

İnzâl, Kur'ân'ın Ramazan ayının²¹ mübarek bir gecesi olan²² Kadir gecesinde,²³ Cebrail vasıtasıyla dünya semasına toplu hâlde ve bir defada indirilmesi olayıdır.²⁴ Tenzîl ise Levh-i Mahfûz'dan dünya semasına, “Beytü'l-İzze” denilen yere indirilen Kur'ân'ın Cebrail vasıtasıyla Hz. Muhammed'e (s.a.s.) yaklaşık yirmi üç senede bölüm bölüm (münecemen) indirilmesidir.²⁵

1.2.3. Tencîm

Tencîm, borcunu taksite bağlamak, peyderpey ödemek anlamlarına gelir.²⁶ Her ay ödenen taksite de necm denir.²⁷ Terim olarak tencîm, Kur'ân'ın on üç yılı Mekke, on yılı da Medine'de olmak üzere yirmi üç yıllık sürede peyderpey nâzil olmasını ifade eder.²⁸ Bu süreç Kur'ân'ın münecemen, müferrakan, bölüm bölüm ve parça parça nüzûlü olarak ifade edilir.²⁹ Ebû Şâme el-Makdisî, Kur'ân'ın bölümlere ayrılıp müferrakan indirilmesiyle inen her bir kısma necm, bu kısımlara nücûm denildiğini belirtmiştir.³⁰

¹⁸ Kasapoğlu, s. 50-51.

¹⁹ Âl-i İmrân 3/3.

²⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vil*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2012, s. 173.

²¹ el-Bakara 2/285.

²² ed-Duhân 44/3.

²³ el-Kadr 97/1.

²⁴ Duman, M. Zeki, *Nüzulünden Günümüze Kur'an ve Müslümanlar*, Fecr Yayınevi, Ankara 1996, s. 52.

²⁵ Duman, *Nüzulünden Günümüze Kur'an ve Müslümanlar*, s. 53.

²⁶ el-Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *Mu'cemu's-Sihâh*, thk. Halil Mahmûd Şeyhâ, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2008, s. 1024.

²⁷ İbn Manzûr, XII/570.

²⁸ el-Kattân, Mennâ' Halîl, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1998, s. 96.

²⁹ es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Büsrâ, Karaçi 2011, s. 19.

³⁰ el-Hamed, Gânim Kaddûrî, *Muhâdarât fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru Ammâr, Amman 2003, s. 29.

Elmalılı, el-Vâkıa 56/75. âyetle geçen yıldızların mevkilerini (مواقع النجوم) ifadesini, her nüzûlde gelen âyetler, Kur'ân'ın indirilen kısımları (necmler) olarak açıklamıştır.³¹

Yüce Allah, Kur'ân'ı parça parça indirmesinin hikmetini şu âyetlerde bildirmiştir:

﴿وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مَكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا﴾

“Biz, Kur'ânı, insanlara sindire sindire (ve ağır ağır) okuman için (âyet âyet, sûre sûre) ayırıp (gereklikçe) peyderpey indirdik.”³²

﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا﴾

“Kâfirler “Kur'ân ona bir kerede topluca indirilseydi ya!” diyorlar. Hallbuki biz senin kalbine kuvvet verelim (kalbine iyice yerleştirelim) diye onu peyderpey indirdik. Hem de onu tertîl üzere okuduk.”³³

Bir bütün olarak inen sûreler istisna tutulursa Kur'ân sûre sûre olarak değil, necm necm inmiştir. Vahiy bazen beş on âyetten oluşan bir pasaj, bazen bir âyet, bazen de bir âyetin cüzî bir kısmı şeklinde nâzil olmuştur.³⁴ Kur'ân'ın tencîmen indirilmesinin bir takım hikmetleri vardır:

i) Hz. Peygamber ve onunla beraber birçok sıkıntı ve eziyete maruz kalan Müslümanları, peyderpey nâzil olan âyetlerle teselli etmek, kalplerini kuvvetlendirmek.³⁵

ii) Kur'ân'ın, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) kalbine daha kolay yerleşmesini, o ve Müslümanlar tarafından ezberlenmesini, anlaşılmasını ve manalarının derince tefekkür edilmesini sağlamak.³⁶

iii) Müslümanların sürekli olarak Kur'ân'la muhatap olmalarını, bilgi ve amel yönünden aşamalı ve tedricî bir eğitim sürecinden geçmelerini sağlamak.³⁷

³¹ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Matbaai Ebüzziya, İstanbul 1938, VI/4722.

³² el-İsrâ' 17/106.

³³ el-Furkân 25/32.

³⁴ es-Sâlih, s. 49; el-Kattân, s. 96-97.

³⁵ ez-Zerkeşî, Muhammed b. Bahâdır, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Mustafâ Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2011, s. 134; es-Suyûtî, s. 97; ez-Zürkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhîlu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2010, s. 36-37; el-Kattân, s. 97-99; es-Sâlih, Subhî, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 2009, s. 52-55.

³⁶ ez-Zerkeşî, s. 134; es-Suyûtî, s. 98; el-Kattân, s. 99-100; es-Sâlih, s. 55-56.

³⁷ ez-Zürkânî, s. 37-38; el-Kattân, s. 100-104; es-Sâlih, s. 50; Kurt, Yaşar, “Kur'ân'ın Nüzûl Süreci ve Nüzûl Sırası Esas Alan Tefsir Üzerine”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İFD*, Samsun 2012, sy. 33, s. 33-34.

iv) Vahyin, peygamber sözü değil Allah kelâmı olduğunu kanıtlayarak i'câzıyla muhataplarına meydan okumak.³⁸

1.3. Kur'ân'ın Nüzûl Süreci

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'e takriben yirmi üç yılda nazil olmuştur. İlk emir “İkra” (el-Alak 96/1-5) ile başlayan nüzûl süreci Bakara 2/281. âyetin nüzûlüyle de tamamlanmıştır.³⁹ Şurası kesindir ki Hz. Muhammed'e (s.a.s.) Kur'ân, tilâvet tertibi üzere inmemiştir. Bir başka ifadeyle Kur'ân, Hz. Peygamber'e nâzil olduğu şekilde tertip edilmemiştir. Bu durumun sebep ve hikmetlerini kesin bir şekilde yalnız Yüce Allah bilebilir.⁴⁰

2. KUR'ÂN'IN YAZIM VE TERTİBİ

2.1. Kur'ân'ın Metinleşme Süreci

Hz. Muhammed'in (s.a.s.) peygamberliğini doğrulayan en büyük mucize hiç şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm'dir. Belâgatta zirve yapmış şairler başta olmak üzere tüm Araplara benzerini getirme çağrısında bulunan ve bu konuda onları âciz bırakan Yüce Allah, Kur'ân'ı okuma-yazma faaliyetinde bulunmamış,⁴¹ şairliği olmayan,⁴² ümmî⁴³ biri olarak seçtiği peygamberi Hz. Muhammed'e (s.a.s.) indirmiştir.

Daha önce kitap nedir bilmeyen⁴⁴ Hz. Peygamber'in, vahyin nüzûlüyle birlikte Kur'ân'ı vahiy kâtiplerine yazdırmaya başlamış olmasının hikmeti ve bunu Rabbinin emriyle yaptığının kesinliği de apayrı bir gerçektir. Kur'ân'ın indirildiği süreçte yazıya geçirildiğine dair yine Kur'ân'ın kendisinden işaretler bulunabilir.⁴⁵ Zeyd b. Sâbit'ten rivâyete göre, şöyle demiştir: “Biz Hz. Peygamber zamanında, Kur'ân'ı, kâğıt ve kumaş parçalarında bir araya getirirdik.”⁴⁶ Bu rivâyet, Kur'ân'ın âyet âyet nazil olduğunda

³⁸ ez-Zürkânî, s. 39-40; el-Kattân, s. 99, 104; Okumuş, Mesut, “Kur'an'ın Tedrici Nüzûl Süreci Bağlamında Mekki ve Medeni Ayetler Üzerine”, *Eskiye*, 27/Güz, 2013, s. 11.

³⁹ es-Suyûtî, s. 61; ez-Zürkânî, s. 59.

⁴⁰ Kırca, Celâl, “Tebliğ Metodu Açısından Kur'an'ın Nüzûlü”, *Erciyes Üniversitesi İFD*, Kayseri 1983, sy. 1, s. 198.

⁴¹ el-Ankebût 29/48.

⁴² el-Hâkka 69/41.

⁴³ el-A'râf 7/157, 158.

⁴⁴ eş-Şûrâ 42/52.

⁴⁵ el-Furkân 25/5, et-Tûr 52/1-3, Abese 80/11-16, el-Beyyine 98/2.

⁴⁶ Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 275.

yazılmasının yanı sıra bir sûre tamamlandığında bütün olarak derlendiğine de işaret etmektedir.

Hız. Muhammed (s.a.s.) kendisine gelen vahiyleri, sahâbeye ezberletmekle yetinmemiş, ilâhî hikmet gereği vahiy kâtiplerine de yazdırmıştır.⁴⁷ Bu çifte yöntemle (ezber ve yazı), Kur'ân metninin tamamının korunması sağlanmıştır. Yazım hataları ezberlenmiş metinle tashih edilirken, hafıza zayıflıkları da yazılı metne müracaat edilerek giderilmiştir.⁴⁸

Kur'ân'ın cem'i ile iki şey kastedilir:⁴⁹ Bunlar ezberlenmesi ve yazılmasıdır.

i) *Ezberlenmesi*: Kur'ân'ın bu anlamda cem'i bizzat Allah tarafından Hız. Muhammed'e (s.a.s.) garanti edilmiştir.⁵⁰ Hız. Peygamber Kur'ân'ın tamamını tilâvet tertibi üzere⁵¹ her yıl Cebrail'e arz ederdi.⁵² Bu arza (mukâbele) vefat yılında iki defa gerçekleşmiştir.⁵³

ii) *Yazılması*: Kur'ân'ın tümünün yazılması Hız. Peygamber zamanında gerçekleşmiştir.⁵⁴ Ancak bu, onun iki kapak arasında toplanması şeklinde olmamıştır.⁵⁵ Hız. Muhammed (s.a.s.) döneminde Mushaf şeklinde olmasa da tamamı yazılı hâlde bulunan Kur'ân, tilâvet tertibi üzere okunup ezberlenmiştir.

Hız. Ebubekir döneminde Yemame'de yetmiş kurrânın şehit düşmesi, Hız. Ömer'i, Kur'ân kârilerinin cihad yolunda birer birer ölümüyle Kur'ân'ın da yeryüzünden kaybolacağı endişesine sevk etmiştir.⁵⁶ Durumun ciddiyet ve âciliyetini ifade eden Hız.

⁴⁷ es-Sâlih, s. 65; el-Kattân, s. 110; el-A'zamî, Muhammed Mustafâ, *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'ân Tarihi*, çev. Ömer Türker, Fatih Serenli, İz Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 107.

⁴⁸ Hamîdullah, Muhammed, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, çev. Abdulaziz Hatip, Mahmut Kanık, Beyan Yayınları, İstanbul 2013, s. 44.

⁴⁹ el-Kattân, s. 106; es-Sâlih, s. 65.

⁵⁰ el-Kıyâme 75/17. “Şüphesiz ki onu (Kur'ân'ı) (kalbinde) toplamak ve (sana) okutmak bize aittir.”

⁵¹ el-Kirmânî, Mahmûd b. Hamza, *el-Burhân fî Tevcihi Müteşâbihi'l-Kur'ân*, thk. Es-Seyyid el-Cemîlî, Merkezü'l-Kitâb li'n-Neşr, Kâhire 1994, s. 16.

⁵² ez-Zürkânî, s. 135; Turan, Abdulkâki, “Arza”, *DİA*, İstanbul 1991, III/447.

⁵³ Hız. Âişe ve Hız. Fâtıma, Hız. Muhammed'in (s.a.s.), her yıl Cebrail'le Kur'ân'ı bir defa mukâbele ettiklerini, o yıl ise arzanın iki defa gerçekleştiğini, Hız. Peygamber'in bu durumu vefatına bir işaret olarak gördüğünü rivâyet ederler. (Buhârî, Fedâilu'l-Kur'ân 7.)

⁵⁴ ez-Zürkânî, s. 139.

⁵⁵ Zeyd b. Sâbit “Hız. Muhammed (s.a.s.) vefat ettiğinde, Kur'ân kitap hâlinde derlenmemişti.” demiştir. (es-Suyûtî, s. 129)

⁵⁶ Nitekim hadis-i şerifte “Allah, ilmi insanların zihinlerinden söküp atarak değil; ilim adamlarını ortadan kaldırmak suretiyle çıkaracaktır.” buyurulmuştur. (Buhârî, İlim 34; Müslim, İlim 13.)

Ömer, Hz. Peygamber döneminde yapılmamış bir şey olan⁵⁷ Kur'ân'ı iki kapak arasında bir araya getirme hususunda Hz. Ebubekir'i ikna etmiştir.⁵⁸ Böylece Zeyd b. Sâbit'in başkanlığında oluşturulan heyet, Kur'ân'ı cem' etmiştir.

Hz. Osman döneminde kıraat ihtilafları nedeniyle Müslümanlar arasında ortaya çıkan fitnenin daha da büyümesinin önüne geçebilmek için Kur'ân, şaz kıraatlerden ve tefsir fazlalıklarından arındırılarak çoğaltılmıştır. Yine Zeyd b. Sâbit'in liderliğinde gerçekleştirilen bu faaliyet sonrası, mevcut mushafların da uyumlu olduğu Kur'ân'ın yazım şekli ve tertibi, son ve kesin hâlini almıştır.⁵⁹

Hz. Muhammed (s.a.s.) her vahiy sonrasında ilgili vahyin hangi sûrenin hangi bölümüne yazılacağını bildirdiğinden Hz. Ebubekir döneminde cem' edilen Suhuf⁶⁰ ve Hz. Osman döneminde istinsah edilen mushaflar Hz. Peygamber'in Cebrail'e son arzada okuduğu tertip üzere düzenlenmiştir.⁶¹

2.2. Mushaf Tertibi

Mushaf tertibine ayrı bir başlık açılma sebebi, tez konusu olan kronolojik tefsir ve meâllerden bir kısmının, bu tertibi zan altında bırakma çabalarıdır. Bu tertibin Hz. Peygamber döneminde mevcut olmadığı, özelde Hz. Osman'ın, genelde ashâbın yaptıkları tertip ictihâdında yanıldıkları, hatta -hakkında hiç ihtilaf olmayan- âyetlerin tertibinde yanlışlıkların olduğu iddiaları Mushaf tertibinin tevkîfiliği⁶² üzerinde durulmasını gerektirmiştir.⁶³

⁵⁷ Hem Hz. Ebubekir hem de Zeyd b. Sâbit cem' teklifiyle muhatap olduklarında başlangıçta tereddüt ederek “Hz. Peygamber'in yapmadığı bir şeyi ben nasıl yaparım?” tepkisini vermişlerdir. Bunun sebebi, yeni bir tertip ile Mushaf oluşturacak olmaları değil, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) yapmamış olduğu Kur'ân'ı cem' etme işini kendilerinin yapacak olmasıydı.

⁵⁸ A'zamî, s. 118.

⁵⁹ el-Bugâ, Mustafâ Dîb, Mistû, Muhyiddîn Dîb, *el-Vâdih fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Dimeşk 1998, s. 92.

⁶⁰ A'zamî, s. 125; Maşalı, M. Emin, “Mushaf”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI/242.

⁶¹ el-Kirmânî, s. 16; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirin*, Ravza Yayınları, İstanbul 2008, I/21.

⁶² İctihâdî olmayıp vahye dayanması.

⁶³ Söz konusu iddia sahipleri “Nüzül Sırasına Göre Yapılan Çalışmalar” kısmında belirtilecektir.

Ulûmu'l-Kur'ân kaynaklarında Mushaf tertibi iki başlık altında incelenir:

i) *Âyetlerin tertibi*: Sûre içlerindeki âyetlerin sıralamasının tevkîfi olduğu hususunda icmâ vardır.⁶⁴ Örneğin, 286 âyetle en uzun sûre olan Bakara sûresinin âyet sıralamasında hiçbir ihtilaf söz konusu olmayıp âyetlerin tertibi vahye dayanmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) “*Cebrail bana gelip bu âyeti⁶⁵ şu sûrenin şurasına koymamı emretti.*” buyurmuştur.⁶⁶ Yine Hz. Muhammed’in (s.a.s.) gerek namazda gerekse namaz dışındaki sûre okumalarında âyetlerin tertibinde değişiklik yaptığıyla ilgili bir rivâyet bulunmamaktadır.⁶⁷

Âyetleri tersten okuma gibi sûre içi tertibi bozacak uygulamalara “tenkîs” denir. İslâm âlimleri ittifakla bu tür bir okumanın câiz olmadığını belirtmişlerdir.⁶⁸ Nitekim İbn Mes’ûd’a filan şahıs Kur’ân’ı tersten (sondan başa) okuyabiliyor, denilince “*Onun kalbi ters yüz olmuş.*” diye karşılık vermiştir.⁶⁹

Tevkîfi olup sıralamasında hiçbir esnekliğe müsaade edilmeyen âyetler arasında münâsebetin var olduğu kesindir. Ancak bu bağlantıyı görüp görememe apayrı bir meseledir. Âyetler arasında mana irtibatı olmadığı iddiası, şeytanın küçük bir itirazı olarak nitelenmiştir.⁷⁰

ii) *Sûrelerin tertibi*: Fâtiha’dan Nâs’a mevcut mushaflardaki sûre sıralamasının tevkîfi olup olmadığı hususunda ihtilaf edilmiştir.⁷¹ Bu hususta üç görüş ileri sürülmüştür:

1. Kur’ân sûrelerinin mushaftaki tertibi tevkîfidir.
2. Mushaf tertibi ictihâdîdir.
3. Tertibin bir kısmı tevkîfi, bir kısmı da ictihâdîdir.

⁶⁴ es-Suyûtî, s. 134; ez-Zürkânî, s. 192.

⁶⁵ en-Nahl 16/90.

⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, XIII, 546.

⁶⁷ Yılmaz, Mehmet Faik, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, DİB, Ankara 2009, s. 102.

⁶⁸ İbn Abdusselam, Muhammed b. Abdullah ed-Der’î en-Nâsırî, *ed-Dürri’n-Nefis fî Tefsîri’l-Kur’âni bi’t-Tenkîs*, thk. Tâhâ Fâris, Şebeketü’l-Elûke, y.y., 2013, s. 29.

⁶⁹ es-Suyûtî, s. 231.

⁷⁰ Nursî, Bediuzzaman Said, *Mektubat*, Envâr Neşriyat, İstanbul 1996, s. 316-318.

⁷¹ ez-Zerkeşî, s. 148; es-Suyûtî, s. 137; ez-Zürkânî, 196; el-Kattân, 127; Cerrahoğlu, s. 58.

İkinci ve üçüncü görüşün kullandığı argümanlar aynıdır.⁷² Bu deliller üzerinde ayrıntılı olarak durulduğunda Mushaf tertibinin tevkîfilîği tezi güçlenecektir.

2.2.1. Tertibin İctihâdî Olduğuna Dair İleri Sürülen Deliller

2.2.1.1. Sahâbe Mushafları

Kaynaklarda Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Übeyy b. Ka'b gibi bazı sahâbîlerin kendilerine mahsus mushafları bulunduğu ifade edilir. Hatta bazıları sahâbe mushaflarının ihtilafına dair müstakil eserler kaleme almıştır ki bunlardan sadece İbn Ebî Dâvûd'un *el-Mesâhif*'i bugüne ulaşabilmiştir.⁷³ Bu şahsî mushafların mevcut tilâvet tertibinden farklı olduğu, örneğin Hz. Ali'nin mushafının “Alak, Müddessir, Kalem, Müzzemmil, Mesed, Tekvîr” şeklinde önce Mekkî, sonra da Medenî sûrelerin gelmesiyle nüzûl sırasına göre tertip edildiği söylenir. Yine İbn Mes'ûd ve Übeyy'in mushaflarının Bakara, Nisâ, Âl-i İmrân şeklinde sıralandığı belirtilir.⁷⁴ İbn Mes'ûd'un Mushafına Fâtiha, Felak ve Nâs sûrelerini almadığı, Übeyy'in de Hal' ve Hafd dualarını⁷⁵ Mushafına eklediği⁷⁶ iddialarıyla da Mushaf tertibinin Hz. Osman ve heyetinin ictihâdî olduğu görüşü delillendirilir.

Bu iddiaya cevap olarak şunlar söylenebilir: Sahâbîlere atfedilen mushaflarla ilgili açık ve kesin deliller bugüne ulaşmamıştır. Ancak sûre tertipleri, kıraat vecihleri ve tefsirî açıklamalar gibi bazı rivâyetler mevcuttur. Bu rivâyetler de Hz. Osman'ın farklı mushafları yakmasından uzunca bir süre sonra ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı bu tür rivâyetlere ihtiyatla yaklaşılmalı, doğrudan kabulden kaçınılmalıdır. Kur'ân'ın sübûtu sadece tevatür yolla olduğundan âhâd olarak gelen rivâyetler reddedilir. Sahâbîlerden rivâyet edilen ihtilaflar da âhâd rivâyetler olup tefsirî açıklamalardan öte gitmez. Bu rivâyetlerin çoğu şaz olduğundan tevatüren sabit olan Kur'ân'a mal edilemez.⁷⁷

⁷² el-Kattân, s. 129.

⁷³ Abdul'âl, İsmâîl Sâlim, “el-Müsteşrikûn ve'l-Kur'ân”, *Da'vetul-Hakk*, sy. 104, Mekke 1990, s. 28, 62. *Kitâbu'l-Mesâhif* müellifi İbn Ebî Dâvûd, cerh ve ta'dîl âlimlerince hadiste rivâyetleri reddedilecek (merdud) seviyede hatalı bulunmuş, babası meşhur *Sünen* sahibi muhaddis Ebû Dâvûd tarafından hadis haricinde de yalancılıkla itham edilmiştir. Bkz. Abdul'âl, s. 33.

⁷⁴ es-Suyûtî, s. 137; el-Kattân, s. 127-128.

⁷⁵ Hanefîlerin okuduğu kunût duaları.

⁷⁶ es-Suyûtî, s. 141-142;

⁷⁷ Abdul'âl, s. 66-68, 77.

Bu türden rivâyetler doğru kabul edilse bile, sahâbîlerin kendileri için hazırlamış oldukları mushaflar, Hz. Osman Mushafının yerine konamaz. Çünkü onların kendi şart ve durumlarına göre hazırladıkları bu şahsî mushaflar, umuma yönelik değildir. Sahâbeden hiçbirisi hazırladığı mushafında tertip endişesi gütmemiştir. Bir sebepten dolayı bir müddet Hz. Peygamber'in meclisinden uzak kalan kişi, tekrar döndüğünde, yokluğunda inmiş olan âyet ve sûreleri kolayına geldiği şekilde toplar, böylece yazdığı şeyde bu açıdan bir takdim-tehir meydana gelirdi. Mushaf sahibi sahâbeden kendi tertibinin daha doğru ve güzel olduğuna inanan biri olsaydı cem' olayında Hz. Osman'a muhalefet eder, bunu tüm Müslümanlara ilan eder, kendi Mushafına tutunup Mushaf-ı Osman tertibini reddederdi. Ancak bu hususta böyle bir şey nakledilmemiştir. Nakledilen tek şey, sahâbenin hiçbir takdim, tehir, ziyade veya noksan tartışması olmaksızın Mushaf-ı Osman üzere icmâ etmeleridir. Sahâbe mushafları şahsî olup onlar kimseyi kendi tertiplerine uymaya zorlamamışlardır. Ayrıca kendi tertiplerine muhalefetin haram olduğunu iddia etmediklerinden bu durumun bir bağlayıcılığı da yoktur. Eğer Mushaf tertibinin ictihâdî olduğunu düşünselerdi kendi özel tertiplerine uyulması çağrısında bulunur, mushaflarını bırakmazlardı.⁷⁸

Hz. Ali'ye isnâd edilen farklı Mushafın hakikati olsa, Hz. Ali halife olunca kendi Mushafını zorunlu kılar, diğer tüm mushafları yasaklatırdı.⁷⁹ Oysa böyle bir durum vukû bulmamıştır. Aksine o, Hz. Osman'ın mushafları yakmasıyla ilgili "O bu işi yapmasa ben yapardım." demiştir. Tüm bu gerekçeler, farklı mushaflar iddiasını çürütmektedir.⁸⁰

İbn Mes'ud ve Übeyy de Mushaf-ı İmâm icmâsından geri durmamıştır. İbn Mes'ud'un Kur'ân'dan olan sûreleri inkâr etmesi, Übeyy'in de Kur'ân'dan olmayan duaları sûre olarak ona dâhil etmesi düşünülemez.

2.2.1.2. Enfâl-Tevbe Rivâyeti

İbn Abbas'tan gelen bir rivâyete göre, şöyle demiştir: Osman b. Affân'a niçin mesâniden⁸¹ olan Enfâl sûresini mîûndan⁸² olan Tevbe sûresine bitiştirip aralarına

⁷⁸ Abdul'âl, s. 60-61, 78-79.

⁷⁹ Hofmann, Murad W., *Kur'an*, çev. Mehmet Toprak, Çağrı Yayınları, İstanbul 2005, s. 19.

⁸⁰ Abdul'âl, s. 66.

⁸¹ el-Mesânî: Âyet sayısı yüzden az olan sûreler.

⁸² el-Mîûn: Âyet sayısı yüzden fazla olan sûreler.

besmele koymayarak seb'i tuvelin⁸³ arasına koydunuz, diye sordum. Osman şu cevabı verdi: *“Enfâl Medine’de ilk inen sûrelerdendi. Tevbe ise Kur’ân’ın en son inen sûresidir. İkisinin konusu birbirine benzediğinden ikisinin tek bir sûre olduğunu düşündüm. Ki Hz. Peygamber vefat ettiğinde bu iki sûrenin ayrı mı bir mi olduğunu açıklamamıştı. Bu yüzden aralarına besmele koymadan iki sûreyi birleştirip Enfâl’i seb’i tuvel arasına koydum.”*⁸⁴

Bu rivâyetten anlaşılan husus, Enfâl sûresinin Mushaf sıralamasındaki yerinin Hz. Peygamber döneminde mevcut olmayan bir şekilde düzenlenmiş olduğudur. Hz. Osman, uzun bir sûre olmadığı hâlde seb’i tuvelin arasına aldığı Enfâl’in Tevbe sûresiyle tek bir sûre olduğu düşünmüştür. el-Beyhakî ve es-Suyûtî, bu rivâyete dayanarak, tevkîfî olan sûre tertibinden Enfâl ve Tevbe sûrelerinin müstesnâ olduğunu belirtmişlerdir.⁸⁵

Bu rivâyetin bağlayıcılığının olmadığına dair şu açıklama yapılabilir:

İbn Abbâs’a isnâd edilen bu rivâyetin tüm varyantlarında hadisi ondan aktaran tek kişi Yezîd el-Fârisî görünmektedir.⁸⁶ Bu kişi de cerh ve ta’dîl ilminde taz’îf edilen birisidir.⁸⁷ Bu sebeple Ahmed Şâkir bu hadisi asılsız bir rivâyet olarak nitelemiştir.⁸⁸

Ayrıca *“Bu Kur’ân’da hiçbir şeyi yerinden oynatamam.”* diyen⁸⁹ Hz. Osman için, Kur’ân’ı Hz. Peygamber döneminden farklı bir tertibe büründürdüğü nasıl söylenebilir?⁹⁰

2.2.1.3. Hz. Peygamber’in Tertibin Aksine Okumaları

Hız. Muhammed’in (s.a.s.) namazlarındaki okuyuşlarında nadiren de olsa tilâvet tertibinden farklı uygulamalarda bulunduğuna dair rivâyetler mevcuttur. Örneğin bir defasında bir rekâtta sırasıyla Bakara, Nisâ ve Âl-i İmran sûrelerini okumuştur.⁹¹ Bu ve benzeri uygulamalar, Mushaf tertibinin tevkîfî olmadığına delil olarak gösterilmiştir.

⁸³ es-Seb’u’t-Tuvel: Yedi uzun sûre. Seb’i Tivâl olarak da geçmektedir.

⁸⁴ et-Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân 10; Ebû Dâvûd, Salât 126; Ahmed b. Hanbel, I, 332-334; Hâkim, II, 391-392.

⁸⁵ es-Suyûtî, s. 139.

⁸⁶ el-Kattân, s. 129.

⁸⁷ es-Sâlih, s. 72.

⁸⁸ Müslim, Mustafâ, *Mebâhis fi’t-Tefsîri’l-Mevdûi*, Dâru’l-Kalem, Dımeşk 1997, s. 79-80; el-Kattân, s. 129; Hamîdullah, s. 51-52.

⁸⁹ Buhârî, Tefsîr 41.

⁹⁰ Yılmaz, Mehmet Faik, s. 101-102.

⁹¹ Müslim, Salâtu’l-Müsâfirîn 203; es-Suyûtî, s. 225.

Hz. Peygamber'in bu uygulamasına şöyle bir açıklama getirilebilir:

Her sûre bağımsız bir bütün oluşturduğundan sûrelerin yerinin değiştirilmesi Kur'ân metninin sıhhatine bir zarar vermez.⁹² Hz. Muhammed'in (s.a.s.) zaman zaman tertibin aksine okuması, sûre tertibine riâyet etmeksizin tilâvetin câiz olduğunu göstermek için olabilir.⁹³ Bu durum, aynı zamanda ümmete bir kolaylık olmuştur.⁹⁴

Kur'ân okurken sûrelerin tertibine riâyet etmek vâcib değildir.⁹⁵ Nitekim Hz. Âişe sûrelerin tertibini öğrenmek için kendisinden Mushafını isteyen birine, hangi sûreyi önce okuduğunun bir önemi olmadığını ifade etmiştir.⁹⁶ Mezheb imamlarından yalnızca Ebû Hanîfe, Mushaf tertibine riâyetin müstehab olduğu görüşündedir. Bu yüzden tilâvet tertibine muhalif olarak, namazda bir sûreyi kendinden sonraki bir sûreden önce okumak Hanefî mezhebinde mekruh sayılmıştır.⁹⁷

2.2.2. Mushaf Tertibinin Tevkîfî Olduğuna Dair Deliller

Kur'ân'ın iniş sırasından farklı olarak Mushaf tertibini alması iddia edildiği gibi sahâbe ictihâdına değil, Allah'tan gelen vahye dayanmaktadır. Delil olarak şu hususlar sıralanabilir:

i) Hz. Muhammed (s.a.s.) her sene Cebrail'le Kur'ân'ı mukabele ederlerdi. Son senesinde yapılan arzada mukabele iki defa yapıldı. Bu mukabelelerin ilâhî bir tertip olmaksızın yapılmış olması aklen ve şer'an mümkün değildir.⁹⁸

ii) Sahâbilerden hiçbirisi Mushaf tertibini tartışma konusu yapmamıştır. Sahâbe, bu Mushaf üzerine icmâ etmişlerdir.⁹⁹

iii) Mütevâtir yedi kıraatin rivâyet zincirleri Hz. Peygamber'e kadar kesintisiz bir şekilde ulaşır. Farklı Mushaf tertibi nisbet edilen sahâbeden Hz. Ali'ye beş, İbn Mes'ûd ve Übeyy b. Ka'b'a üçer kıraat rivâyeti dayanmaktadır. Her bir kıraattteki sûre tertibinin

⁹² Hamîdullah, s. 52.

⁹³ es-Suyûtî, s. 139.

⁹⁴ ez-Zerkeşi, s. 149.

⁹⁵ Yılmaz, Mehmet Faik, s. 151.

⁹⁶ Buhârî, Fedâilu'l-Kur'ân 6.

⁹⁷ İbn Âbidîn, Muhammed Emîn, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhi Tenvîril'l-Ebsâr*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz, Dâru Âlemu'l-Kütüb, Riyad 2003, II/269.

⁹⁸ el-Kevserî, Muhammed Zâhid, *Makâlâtü'l-Kevserî*, çev. Ebubekir Sifil, Rihle Kitap, İstanbul 2015, I/147; Abdul'âl, s. 58.

⁹⁹ el-Kattân, s. 141; ez-Zürkânî, s. 146; es-Sâlih, s. 73.

Kur'ân'daki mevcut tertibin aynısı olduğu düşünüldüğünde ilgili sahâbîlerin mushaflarının tilâvet tertibinden farklı olmadığı anlaşılır.¹⁰⁰

iv) Esasında Mushaf tertibi ictihâdî olsa idi, *Havâmîm*¹⁰¹ ve *Tavâsîn*'de¹⁰² olduğu gibi, *Müsebbihât*¹⁰³ da art arda dizilirdi. Yine *Tavâsîn*'den *Tâ-Sîn* ile başlayan Neml sûresi, *Tâ-Sîn-Mîm* ile başlayan iki sûrenin arasında olmaz, daha kısa olduğu için Kasas'tan sonra gelirdi.¹⁰⁴ İşte tüm bu hususlar Mushaf tertibinde ictihâdın söz konusu olmadığına, dolayısıyla tilâvet tertibinin tevkîfî olduğuna işaret etmektedir.

2.2.3. Mushaf Tertibiyle İlgili Uzlaşmacı Yaklaşım

İhtilafı bir konu olan sûrelerin tertibi hususunda klasik dönem âlimlerinin çoğunluğu (cumhuru'l-ulemâ) ictihâdî olduğu görüşündedir.¹⁰⁵ Modern dönem ulûmu'l-Kur'ân müelliflerinin çoğunluğu ise tevkîfî olduğu görüşünü benimsemişlerdir.¹⁰⁶ Ancak tertibin bir kısmının tevkîfî bir kısmının da ictihâdî olduğu görüşünden ziyade tertibin hem tevkîfî hem de ictihâdî olması uzlaşmacı yaklaşım olarak daha uygun görünmektedir.

Sûrelerin tertibiyle ilgili ihtilafın lafzî olduğuna dair işaretler bulunmaktadır. Örneğin, Mushaf tertibinin ictihâdî olduğu görüşünde olduğu belirtilen İmâm Mâlik, “*Sahâbe, Kur'ân'ı ancak Hz. Peygamber'den duydukları şekilde telif ettiler.*” demiştir. Tertibin Hz. Peygamber'in uygulamasına dayanması tevkîfî olduğunu göstermektedir Hz. Muhammed'in (s.a.s.) sûrelerin tertibiyle ilgili kavî bir buyruğunun olmaması tertibin ictihâdî olduğu izlenimini vermiştir.¹⁰⁷ Mushaf tertibi, Hz. Peygamber döneminde biliniyor olması hasebiyle tevkîfî, onun açıkça emri olmayan iki kapak arasında toplanması yönüyle de ictihâdîdir. Bu açıdan Mushaf tertibi hem ictihâdî hem de tevkîfîdir, denilebilir. Bu yönüyle sûrelerin tertibi ister ictihâdî olsun ister tevkîfî,

¹⁰⁰ A'zamî, s. 249; Abdul'âl, s. 65-66.

¹⁰¹ *Hâ-Mîm* ile başlayan sûreler: 40. Mü'min, 41. Fussilet, 42. Şûrâ, 43. Zuhuruf, 44. Duhân, 45. Câsiye, 46. Ahkâf.

¹⁰² *Tâ-Sîn* ve *Tâ-Sîn-Mîm* ile başlayan sûreler: 26. Şuarâ, 27. Neml, 28. Kasas.

¹⁰³ *Sebbeha* ve *Yüsebbihu* ile başlayan sûreler: 57. Hadid, 59. Haşr, 61. Saff, 62. Cumua, 64. Teğâbün.

¹⁰⁴ es-Suyûtî, s. 139.

¹⁰⁵ es-Suyûtî, s. 137.

¹⁰⁶ es-Sâlih, s. 71; el-Kattân, s. 137; es-Sâbûnî, s. 78; el-Bugâ-Mistû, s. 79.

¹⁰⁷ el-Gırnâtî, Ahmed b. İbrâhîm İbnu'z-Zubeyr es-Sekafî, *el-Burhân fî Tenâsübi Süveri'l-Kur'ân*, thk. Saîd b. Cuma el-Fellâh, Dâru İbni'l-Cevzî, y.y., 2007, s. 79-80; ez-Zerkeşî, s. 148-149; es-Suyûtî, s. 138; Abdul'âl, s. 60; Müslim, Mustafâ, *Mebâhis fî't-Tefsîri'l-Mevdûi*, s. 79.

üzerinde sahâbe ve ümmet icmâi olduğundan hürmeti mûcibdir. Bu icmâyâ muhalefet, fitneye yol açar.¹⁰⁸

Tilâvet tertibinin tevkîfî olması, sûre sıralamasında esneklik olmadığı anlamına gelmemelidir. Tevkîfîlik ile tertibe riâyette katılık meselesi karıştırılmamalıdır. Tevkîfîlik, tertibin vahye dayandığını gösteren bir olgudur. Âyetlerin tertibinde izin verilmeyen esnekliğin sûreler arasında var olması tevkîfîliğe hâlel getirmez. Hz. Peygamber'in bu yöndeki uygulamalarından yukarıda bahsedilmiştir.

3. NÜZÛL SÜRECİ ve MUSHAF TERTİBİYLE İLGİLİ KUR'ÂN İLİMLERİ

Kur'ân ilimlerinden¹⁰⁹ doğrudan nüzûl süreci ve Mushaf tertibiyle ilişkili olan bazı alanlar vardır. Örneğin, tenâsüb ilmi Mushaf tertibiyle ilgilidir. Âyetler ve sûreler arasında mana irtibatı sağlayan ilm-i münâsebet, Mushaf tertibinin tevkîfîliğini kabul esasına dayanır.¹¹⁰ Ancak Mushaf tertibinin tevkîfî olması, Kur'ân'ın nüzûl sürecinden tecrid edilerek anlaşılmasını zorunlu kılmaz. Nitekim nüzûl süreciyle ilgili olan Kur'ân ilimleri Kur'ân'ın anlaşılmasına büyük katkı sağlamaktadır. Mekkî-Medenî, sebeb-i nüzûl ve nâsih-mensûh ilimleri doğrudan nüzûl süreciyle ilişkili alanlardır.

3.1. Tenâsüb

“Bağlılık, aidiyet, yakınlık” anlamlarındaki *neseb* kelimesinden türeyen *münâsebet* ve *tenâsüb* kelimeleri, sözlükte, “aralarında akrabalık bulunma, uyumlu olma, benzerlik ve yakınlığı” ifade eder. *Münâsebet*, kavram olarak, Kur'ân bölümlerinin tertibinde birbiriyle olan ilişkileri anlamına gelmektedir.¹¹¹ Mevcut Mushafta âyet ve sûrelerin tertibinde mana irtibatı, uyum ve hikmetlerin bulunduğu dair birçok delil vardır.¹¹²

¹⁰⁸ Yılmaz, Mehmet Faik, s. 153.

¹⁰⁹ İlim kelimesinin bilgi mi müdevven ilim mi anlamında olduğu ile ilgili ayrıntılı bilgi için, bkz. ez-Zürkânî, s. 13-28.

¹¹⁰ Yılmaz, Mehmet Faik, s. 154.

¹¹¹ İbn Fâris, V/423; el-Bikâî, İbrâhîm b. Ömer, *Nazmu'd-Dürrer fî Tenâsübi'l-Âyât ve's-Süver*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire, ts., I/6; Yılmaz, Mehmet Faik, s. 7;

¹¹² Nettûf, Ahmed Muhammed, *el-Belâga fî Tenâsübi Süveri'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Âyâtih*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmiatü Dımeşk Külliyyetü'l-Âdâb Kısmu'l-Lugati'l-Arabiyye, Dımeşk 1996, s. 62.

i) “(Bu,) öyle bir Kitâb’dır ki âyetleri, hikmet sahibi, her şeyden haberdar olan (Allah) tarafından sağlamlaştırılmış, sonra da (her şey onda) açıklanmıştır.”¹¹³ Âyette geçen “أُحْكِمَتْ” ifadesi ile, Kur’ân âyetlerinin muhkem ve sağlam bir bina gibi -kendisinde herhangi bir kusur ve düzensizlik olmayan bir tarzda- tertip edilmesi kastedilmiştir. Muhkem olarak nitelenen bir şeyin uyumsuz ve ilişkisiz olması düşünülemez.

ii) “Bâtıl ona hiçbir yandan yaklaşamaz. O, hikmet sahibi ve övgüye layık olan (Allah) tarafından gönderilmiştir.”¹¹⁴ Bu âyet, Kur’ân’ın hiçbir yönden tenkit edilemeyecek özellikte olduğunu ifade etmektedir. Çünkü onu indiren, hangi kelimeyi ne şekilde ve nerede kullanacağını en iyi bilen hikmet sahibi Allah’tır. Hakîm olan Yüce Allah’ın sözünde bir düzensizlik olamaz.

iii) Kur’ân âyetlerinin tertibinin tevkîfî olduğu hususunda icmâ vardır. Medenî âyetlerle Mekkî âyetlerin yanyana gelmesi mümkündür. Örneğin Mekkî olan Şûrâ sûresi’nin 23-26. âyetleri Medenîdir. Mekkî âyetlerin arasında Medenî âyetlerin bulunmasının muhakkak ki birtakım hikmetleri olmalıdır. Aksi takdirde ortada bir dağınıklık ve sıralamada karışıklığın olduğu düşünülecektir. Oysaki Kur’ân, benzerinin getirilmesi hususunda Araplara meydan okumuştur. Ortada bir tertip sıkıntısı olsaydı, bu yönden bir eleştiri ve itiraz dile getirilirdi.

iv) Sûrelerin tertibi de muhakkik müfessirler tarafından tevkîfî olarak kabul edilmiştir. Bu durumda, Mekkî bir sûreden sonra Medenî bir sûrenin gelmesinin veya Medenî sûreler arasında Mekkî bir sûrenin bulunmasının hikmetleri olacaktır.¹¹⁵

Âyetlerdeki münâsebet, âyetin kendi içinde ve âyetler arasında aranır. Âyet içinde, âyetlerin ifadeleri ve âyetlerin başı ile sonu arasında münâsebet bulunur. Sûrelerde ise sûre ile ismi, sûrenin baş tarafı ile sonu, önceki sûrenin sonu ile sonraki sûrenin baş tarafı ve sûreler arasında münâsebet tespit edilmeye çalışılır.¹¹⁶ Unutulmamalıdır ki tüm bu mana irtibatları Mushaf tertibinin tevkîfî olduğu görüşüne dayanmaktadır.¹¹⁷

Âyetler arasındaki münâsebet için şu örnek gösterilebilir: Bakara sûresinin 2. âyetinde, Kur’ân’dan bahsedildikten sonra, 3-5. âyetlerde Kur’ân’a inanan takvâ

¹¹³ Hûd 11/1.

¹¹⁴ Fussilet 41/42.

¹¹⁵ Nettûf, s. 63.

¹¹⁶ Yılmaz, Mehmet Faik, s. 97-178.

¹¹⁷ Yılmaz, Mehmet Faik, s. 154.

sahipleri, 6-7. âyetlerde inanmayanlar, 8-20. âyetlerde de münâfıklar anlatılmıştır. 21-22. âyetlerde bütün insanlar Allah’a kulluğa çağırılmıştır. 23-24. âyetlerde tekrar baştaki konuya dönülerek Kur’ân’a inanmayanlara meydan okunmuştur.¹¹⁸

es-Suyûtî, sûreler arasındaki münâsebetle şu örneği verir:¹¹⁹ Kadr sûresinin “*Şüphesiz ki biz onu Kadir gecesinde indirdik.*”¹²⁰ âyetinde geçen zamir, önceki sûre olan Alak sûresini işâret etmektedir. Dolayısıyla, vahyin başlangıcı olan Alak 1-5. âyetler, Kadir gecesinde indirilmiştir.

3.2. Mekkî-Medenî

Kur’ân’ın bir seferde bütün olarak indirilmediği kesin olarak bilinmektedir. Münecemen nâzil olan Kur’ân’ın âyet ve sûreleri Mekkî ve Medenî olarak ikiye ayrılmıştır. Bâkîllânî, “Âyetlerin iniş ortamı ve tarihi hakkında Hz. Muhammed’in (s.a.s.) özel bir tespiti yoktur. Bu konuda kendisine bir emir verilmediği için Mekkî ve Medenî âyetlerin miktarı ve ölçüsü hakkında ondan bir bilgi gelmemiştir. Bunu bilmek ümmetin üzerine farz değildir.”¹²¹ demiş olsa da, Mekkî ve Medenî ilmini bilmek, nâsih-mensûhu belirleme, teşrî tarihini ve hükümlerin tedricî aşamalarını tespit edebilme imkânını sağlamaktadır.¹²² Ayrıca sağlıklı bir nüzûl tertibi elde edebilmek, Mekke’de nâzil olup Medenî hükmünde, Medine’de nâzil olup Mekkî hükmünde olan sûreleri, Mekkî sûrelerdeki Medenî âyetleri, Medenî sûrelerdeki Mekkî âyetleri belirleyebilmek için Mekkî-Medenî ilmine ihtiyaç duyulmaktadır.¹²³

Mekkî-Medenî tasnifi farklı kriterlere dayanmaktadır. Âlimler Mekkî-Medenî’yi üç farklı şekilde gruplandırmışlardır:¹²⁴

i) Vahyin Nâzil Olduğu Mekâna Göre Mekkî-Medenî

Bu görüşe göre Mekke’de inen âyet veya sûreler Mekkî, Medine’de inenler de Medenî’dir. Mekke’ye yakın olan Mina, Arafat, Hudeybiye gibi yerlerde nâzil olan âyetler Mekkî; Bedir, Uhud gibi Medine’ye yakın yerlerde nâzil olanlar da Medenî

¹¹⁸ Yılmaz, Mehmet Faik, s. 118-119.

¹¹⁹ es-Suyûtî, s. 637.

¹²⁰ el-Kadr 97/1.

¹²¹ el-Bâkîllânî, Ebûbekir b. Muhammed, *el-İntisâr li’l-Kur’ân*, thk. Muhammed es-Seyyid Osmân, Dâru’l-Küttübi’l-İlmiyye, Beyrut 2012, s. 217.

¹²² ez-Zürkânî, s. 112.

¹²³ es-Suyûtî, s. 31.

¹²⁴ ez-Zerkeşî, s. 109; es-Suyûtî, s. 31-32.

hükmündedir.¹²⁵ Tamamı Medenî olan Bakara sûresinin 281. âyeti Mekke’de, Veda Haccı’nda nâzil olduğundan bu yaklaşıma göre Mekkî sayılmıştır.¹²⁶

ii) Muhatap Alınan Kitleye Göre Mekkî-Medenî

Bu yaklaşıma göre, Mekkelilere hitap eden âyetler Mekkî, Medine ehlini muhatap alan âyetler de Medenî’dir. “Ey insanlar!” diye başlayan âyetlerin Mekkî, “Ey iman edenler!” diye başlayanların Medenî sayılması bu görüşe dayanmaktadır.¹²⁷

iii) Süreç Odaklı Yaklaşım

Üç görüş içerisinde en kapsamlı ve daha isabetli olan bu yaklaşıma göre, nerede ve kimi muhatap alarak inerse insan, hicretten önce inen âyet ve sûreler Mekkî, hicretten sonra inenler ise Medenî’dir.¹²⁸ İlk görüşe göre Mekkî olan Bakara 281. âyeti, ikinci görüşe göre de “Ey insanlar!” diye başladığı için Mekkî sayılan bazı âyetler hicretten sonra nâzil olduğu için bu yaklaşımda Medenî sayılmıştır.

Bir sûrenin Mekkî sayılmasında kriter olarak, ilk âyetlerinin Mekke’de nâzil olması dikkate alınmıştır.¹²⁹

3.3. Sebeb-i Nüzûl

Kur’ân âyetlerinin genel iniş sebebi insanlığın hidayetidir. Bununla beraber âyet ve sûrelerin çoğu bidâyeten, doğrudan nâzil olmuşken bazı âyet ve sûrelerin ise özel iniş sebepleri bulunmaktadır.¹³⁰ Bir hâdisе dolayısıyla veya Hz. Peygamber’e sorulan bir soru neticesinde birkaç âyetin veya bir sûrenin tamamının nâzil olmasına sebep olan şeye “sebeb-i nüzûl” denilmektedir.¹³¹ İniş sebeplerinin tespiti yalnızca sahâbe gözlemine dayanmaktadır. Hz. Peygamber’den bu konuda bir buyruk vârid olmamıştır.¹³² Sahâbe döneminden itibaren büyük önem verilen sebeb-i nüzûl bilgisi, sahâbe tefsirinin sonradan gelenlerin tefsirine tercih edilmesinin başta gelen nedenleri arasında sayılmıştır. Bu

¹²⁵ es-Suyûtî, s. 32; ez-Zürkânî, s. 111.

¹²⁶ ez-Zerkeşî, s. 109.

¹²⁷ ez-Zerkeşî, s. 109; es-Suyûtî, s. 32.

¹²⁸ ez-Zerkeşî, s. 109; es-Suyûtî, s. 32.

¹²⁹ es-Sehâvî, Alî b. Muhammed, *Cemâlu’l-Kurrâ ve Kemâlu’l-İkrâ*, thk. Cemâleddîn Muhammed Şeref, Dâru’s-Sahâbe li’t-Türâs bi Tantâ, Tanta 2010, s. 19.

¹³⁰ es-Suyûtî, s. 71.

¹³¹ ez-Zürkânî, s. 64-65; Cerrahoğlu, s. 115.

¹³² ez-Zürkânî, s. 68;

yüzden sebab-i nüzûl rivâyetlerine tefsir ve hadis kitaplarında geniş yer verilmiş ve bu alanda birçok müstakil eser telif edilmiştir.¹³³

Sebeb-i nüzûl rivâyetlerinde geçen hâdiselerden yola çıkılarak, ilgili âyetlerin veya sûrenin iniş dönemi hakkında bir çıkarımda bulunulabilir. Örneğin “*Allah, size emanet ve (iş)leri mutlaka ehline vermenizi emreder.*”¹³⁴ meâlindeki âyetin iniş sebebi olarak şu olay anlatılır:

“Hz. Muhammed (s.a.s.) Mekke’yi fethedince Ka’be’ye girmek istedi. Ancak Ka’be’nin anahtarı müşriklerden Osman b. Talha’da idi. Osman anahtarı vermek istemeyince Hz. Ali ondan zorla alarak Ka’be’nin kapısını açtı. Hz. Peygamber Ka’be’nin içinde iki rekât namaz kılıp çıktı. Amcası el-Abbâs’ın Ka’be anahtarını istemesi üzerine bu âyet nâzil oldu. Hz. Muhammed de (s.a.s.) anahtarın tekrar Osman b. Talha’ya verilmesini ve ondan özür dilenmesini emretti. Hz. Ali anahtarı geri verip özür diledi. Allah senin hakkında vahiy gönderdi, diyerek ﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا﴾ âyetini okudu. Bu olay üzerine Osman b. Talha Müslüman oldu.”¹³⁵ Sebeb-i nüzûl olarak rivâyet edilen bu olay ile, ilgili âyetin Mekke’nin fetih gününde nâzil olduğu anlaşılmaktadır.

Şurası unutulmamalıdır ki “esbâb-ı nüzûl bilgisi Kur’ân-ı Kerim’in nüzûl ortamının temel bir parçası olabilir, ama yokluğu hâlinde Kur’ân gerçeğinin vücut bulması mümkün olamaz, diye bir şey söz konusu edilemez. Nüzûl ortamının temel tarihî bir unsuru olan esbâb-ı nüzûl, tarihî koşulluluk ifade etmez. Yani Kur’ân’ın vücut bulması onun varlığı ile kâim ve yokluğu ile mümkün olamaz, denilemez. Vahiy mahsulü olan Kur’ân, ilâhî iradenin meşîetiyle inzâl olunmuştur. Haricî etkilerin ortaya çıkışı (nüzûl sebepleri gibi), onun indirilişinin gerçek sebebi değildir.”¹³⁶

3.4. Nâsih-Mensûh

Nesh, sözlükte yok etmek, izale etmek, yazmak ve bir şeyi bir yerden başka bir yere aktarmak anlamlarına gelmektedir.¹³⁷ Istilâhî anlamda nesh, şer’î bir hükmün yine şer’î

¹³³ Demir, Serkan, *Rivayet Kitaplarında Esbâbü’l-Hadis*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2016, s. 22.

¹³⁴ en-Nisâ 4/58.

¹³⁵ el-Begavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes’ûd, *Tefsîru’l-Begavî Meâlimu’t-Tenzîl*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2014, s. 312.

¹³⁶ Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzul’ün Rolü*, Şule Yayınları, İstanbul 1994, s. 325, 328.

¹³⁷ el-Cevheri, s. 1037.

bir hükümle kaldırılması olarak tarif edilir. Kaldırılan hükme “mensûh”, mensûhu ortadan kaldıran hükme de “nâsih” denir.¹³⁸ Şeriatten maksadın, insanların maslahatı olduğu ve maslahatların da zaman ve mekâna göre değişebileceği düşünüldüğünde, hükümlerin de zamanla değişmesinin mümkün olduğu anlaşılabacaktır. Bu bakımdan, hükmü kaldırılan mensûhun önce, yürürlüğe giren yeni hükmün (nâsih) daha sonra geldiği ortadadır.¹³⁹

İslâm âlimleri nesh meselesini çözüme kavuşturabilmek için sûrelerin nüzûl tarihi ve tertibi konusunda birçok araştırma yapmıştır.¹⁴⁰ Nitekim Mekkî ve Medenî âyetleri bilmenin, sonradan inen âyetin nâsih olduğunun anlaşılmasını sağladığı ifade edilmiştir.¹⁴¹

Kur’ân’da neshin bulunup bulunmadığı ve neshin ne olduğu ile ilgili tartışmalar konu dışında kalmaktadır. Burada söz konusu olan, neshin nüzûl süreciyle ilişkili bir mesele oluşudur. İbnu’l-Cevzî, bu durumu neshin sübûtu için gerekli olan beş şart arasında şöyle zikreder:

Neshin sübûtu için, mensûh olan hükmün, nâsih olan hükümden önce mevcut olması gerekir. Bu kronoloji, el-Enfâl 8/66. âyette “*Şimdi Allah, içinizde zayıflık olacağını bildiğinden yükünüzü hafifletmiş bulunuyor.*” buyurulduğu gibi ya âyette belirtilir ya da rivâyetlerde mensûhun önce, nâsihin sonra geldiğine dair bir ifade ile belirlenir. Bu yüzden, birbiriyle çelişkili görünen iki hükümden, hangisinin önce hangisinin sonra geldiğine dair bir bilgi bulunamazsa, nesh iddia edilemez.¹⁴²

Nüzûl kavramı ve Kur’ân’ın nüzûl süreci incelendikten sonra, şimdi de nüzûl sırasının tespitinde yararlanılan kaynaklar, nüzûl tertipleri ve nüzûl sırasına göre yapılan çalışmalar ele alınacaktır.

¹³⁸ Şimşek, M. Sait, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya 2013, s. 312.

¹³⁹ Şimşek, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında İki Mesele*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya 2012, s. 87, 99.

¹⁴⁰ Hofmann, s. 29.

¹⁴¹ es-Suyûtî, s. 31.

¹⁴² İbnu’l-Cevzî, Ebu’l-Ferec Abdurrahmân b. Alî, *Nevâsihu’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Eşref Alî el-Melibârî, İhyâu’t-Türâsi’l-İslâmî, Medine 1984, s. 96.

İKİNCİ BÖLÜM

NÜZÛL TERTİBİNİN TESPİTİ VE BU ALANDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

1. NÜZÛL SIRASININ TESPİTİNDE YARARLANILAN KAYNAKLAR

Günümüzde problem olan birçok mesele, vahyin nüzûlüne şahit olan sahâbe için olağan bir şeydi. Örneğin hangi âyetin ne zaman ve nerede indiği bilgisi canlı şahit oldukları bir durum olduğundan problem olmuyordu. İbn Mes'ûd *“Kur'ân'daki her bir âyetin nerede ve ne hakkında nâzil olduğunu herkesten daha iyi bilirim.”*¹⁴³ derken kendini sahâbeyle kıyaslamıyor, aksine nüzûle şahit olmayan tâbiûna bu ilmi kendisi gibi canlı tanıklardan almaları gerektiğini ifade ediyordu.

Önceki âlimlerin daha çok nâsih-mensûhu belirlemek, hükümlerin tedricî seyrini aktarmak için önem gösterdiği sûrelerin nüzûl sırası tamamen rivâyetlere dayanmaktadır. Ancak Kur'ân'ın daha iyi anlaşılabilmesi, hatta Mushaf tertibine tercih edilebileceği iddialarıyla son dönem çalışmalarında sûre tertibiyle ilgili aklî çıkarımlarda bulunulduğu görülmektedir. Nüzûl sırasının tespitinde yararlanılan kaynaklar klasik ve modern kaynaklar olarak ikiye ayrılır.

1.1. Klasik Kaynaklar

Murad Hofmann'a göre Müslümanlar, nüzûl sürecinde Kur'ân'ın üslubunda gelişme olduğu şeklindeki yaklaşımları kabul etmezler.¹⁴⁴ Bu sebeple Kur'ân'ın nüzûl sırası ile ilgili tespitler akla değil, nakle dayanmak zorundadır.¹⁴⁵ Nüzûl tertibi ile ilgili nakillere ulaşılacak eserler ulûmu'l-Kur'ân, tefsir ve hadis kaynakları, tarih, siyer ve megâzî kitaplarıdır.

¹⁴³ es-Suyûtî, s. 32.

¹⁴⁴ Hofmann, s. 29.

¹⁴⁵ es-Suyûtî, s. 32.

1.1.1. Ulûmu'l-Kur'ân Kaynakları

Ulûmu'l-Kur'ân eserlerinde, nüzûl sırası ile ilgili bilgilere, *Mekkî-Medenî*, *Evvelü Mâ Nezel-Âhiru Mâ Nezel*, *Esbâbu'n-Nüzûl* ve *Nâsih-Mensûh* başlıkları altında ulaşılabilir. Doğrudan nüzûl süreciyle ilgili olan Mekkî-Medenî, sebab-i nüzûl ve nâsih-mensûh ilimleri bir önceki bölümde zikredilmiştir.

Nüzûl tertibi ile ilgili rivâyetler, Mekkî-Medenî bölümünde alt başlık olarak yer almaktadır. Ulûmu'l-Kur'ân müelliflerinden ez-Zerkeşî, *Mekkî-Medenî* bölümünde Mekke ve Medine'de inen sûreleri nüzûl tertibiyle verir. Bu tertibin hemen öncesinde en-Neysâbüri'den nakille, Allah'ın kitabı hakkında konuşabilmek için gerekli yirmi beş özellik arasında Mekke ve Medine'de inen sûrelerin tertibini bilmeyi sayar.¹⁴⁶

es-Suyûtî, *Mekkî-Medenî* bölümünde önce Mushaf tertibine göre verdiği Mekke ve Medine'de inen sûrelerin nüzûl tertibine ait iki farklı rivâyet aktarır. *Evvelü mâ Nezel* bölümünde de başka bir nüzûl tertibi rivâyeti zikreder.¹⁴⁷

ez-Zerkeşî nüzûl sırasına göre verdiği tertibi kimseye isnâd etmezken¹⁴⁸ es-Suyûtî kullandığı rivâyetleri el-Beyhakî'nin *Delâilü'n-Nübüvve*'si, İbnu'd-Durays'ın *Fedâilu'l-Kur'ân*'ı ve Muhammed b. el-Hâris b. Ebyad'ın *Cüz*'ünden aktarır.

ez-Zührî, *Tenzîlu'l-Kur'ân* adlı risalesinde daha farklı bir iniş sırası aktarmıştır.¹⁴⁹ Kitabın girişinde de şu ifadeler yer alır: “*Tenzîlu'l-Kur'ân*, insanların Mekke'de ve Medine'de inen sûreleri Allah'ın dilediği kadarıyla öğrenebilecekleri bir kitaptır.”¹⁵⁰

Sonuç olarak, ulûmu'l-Kur'ân eserleri, Mekkî ve Medenî sûrelerin belirlenmesinde ve sûrelerin nüzûl sıralamasında en önemli başvuru kaynaklarıdır. Nüzûl tertipleri bölümünde aktarılabilecek olan rivâyetlerin çoğu da bu eserlerde yer almaktadır.

¹⁴⁶ ez-Zerkeşî, s. 113-114.

¹⁴⁷ es-Suyûtî, s. 34, 35, 64.

¹⁴⁸ ez-Zerkeşî, s. 114.

¹⁴⁹ ez-Zührî, İbn Şihâb, en-Nâsih ve'l-Mensûh ve Yelîhi Tenzîlu'l-Kur'ân bi Mekke ve'l-Medîne, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1988, s. 37-42.

¹⁵⁰ ez-Zührî, s. 37.

1.1.2. Hadis Kaynakları

Nüzûl sürecine ışık tutan kaynaklardan birisi de hadislerdir. Hadislerdeki açıklamalar, sonraki dönem insanları için bir beyan vazifesi görmektedir.¹⁵¹ Hadis rivâyetleri, âyetlerin indiği ortamı öğrenmek için bilgi sunmaktadır. Bunlar âyetlerin iniş sebeplerini, iniş sırasıyla ilgili nâsih-mensûh bilgilerini içermektedir.¹⁵²

Hadis literatürü incelendiğinde baştan sona bir nüzûl tertibine rastlanmasa da ilk inen sûre, başka sûre ve âyetlerin nüzûl zamanı ile ilgili bilgilere erişilebilir. Örneğin, el-Buhârî'nin *Sahîh*'inin başına aldığı vahyin başlangıcı ile ilgili hadis-i şerif, ilk inen âyetlerin Alak sûresinin başı olduğunu göstermektedir.¹⁵³ Bu rivâyetle ilk inen sûre olarak gösterilen diğer sûrelerin Alak'tan sonra indiği ortaya çıkmaktadır.

Müslim'de geçen şu rivâyet de âyet ve sûrelerin tarihini tespit etmede hadis kaynaklarının önemini ortaya koymaktadır: “Müslüman olmamızla Allah'ın bizi ﴿ اَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا اَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْاَمَدُ ﴾ âyetiyle¹⁵⁴ azarlaması arasında ancak dört sene vardır.”¹⁵⁵ İbn Mes'ûd'un bu sözüyle, rivâyetlerde Medenî olduğu ifade edilen¹⁵⁶ Hadîd sûresinin on altıncı âyetinin Mekke'nin ilk dönemlerinde nâzil olduğu sonucuna varılabilir.

1.1.3. Tefsir Kaynakları

Kur'ân ilimleri, hadis vd. kaynakları esas alarak nüzûl süreci ile ilgili çok zengin bir içerik aktaran tefsir eserleri, iniş sırası ile ilgili rivâyetlerden de oldukça yararlanmıştır.

Genel olarak tefsirler, sûrenin başlangıcında ilgili sûrenin Mekkî mi Medenî mi olduğuyla ilgili bilgiler aktarır. Ayrıca yeri geldiğinde âyetle ilgili varsa sebab-i nüzûl

¹⁵¹ Şahavatov, Sabuhi, “Nüzûl Ortamını Öğrenmenin Kaynakları”, *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Mecmuası*, Aralık 2013, sy. 20, s. 200.

¹⁵² Gözeler, Esra, *Kur'ân Âyetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu ve Kur'ân'a Kronolojik-Olgusal Bir Yaklaşım (1 Rebiulevvel – 4 Rebiulevvel Arası)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2009, s. 40.

¹⁵³ Buhârî, *Bed'u'l-Vahy*, 3.

¹⁵⁴ el-Hadîd 57/16. Âyetin meâli şöyledir: “İman edenlerin Allah'ı anma, hak olarak inen Kur'ân'a karşı kalplerinin ürpermesi ve bundan önce kendilerine kitap verilip de (onunla alakayı keserek) üzerlerinden zaman geçmiş, kalpleri artık katılaşmış ve çoğunluğu fasık olanlar gibi olmama zamanı gelmedi mi?”

¹⁵⁵ Müslim, *Tefsîr* 24.

¹⁵⁶ es-Suyûtî, s. 36.

rivâyetleri zikredilir. Nesh meselesiyle ilgili nesheden ve neshedilen âyetler de belirtilerek nüzûl sürecini aydınlatan çıkarımlarda bulunulur.

Müfessirlerin Mekkî-Medenî tespiti hususunda rivâyet veya görüş eleştirisi yaptıklarına dair tefsir kitaplarında birçok örnek vardır. Örneğin, el-Kurtubî, “*Seni ihtiyaç içinde bulup da muhtaç olmaktan kurtarmadı mı?*”¹⁵⁷ meâlindeki âyeti, fetihler ve küffârdan elde edilen ganimetler olarak yorumlayan el-Kuşeyrî’yi şöyle eleştirmiştir: “Bu sûre Mekkî olup cihâd da Medine’de farz kılınmıştır. Dolayısıyla âyetle bahsi geçen zenginlik Allah’ın, elçisini Hz. Hatice ile desteklemesidir.”¹⁵⁸

Tefsir kaynaklarında nüzûl tertibiyle ilgili rivâyetler de yer almaktadır. Müfessirlerden bazıları tefsirinin mukaddimesinde, bazıları Fâtîha, bazıları da Alak sûresinin tefsirinde sûrelerin iniş sırasıyla ilgili rivâyetler zikretmiştir. Şia müfessirlerinden et-Tabresî, nüzûl tertibiyle ilgili rivâyetleri İnsân sûresi; et-Tabâtabâî de Hicr sûresinin tefsirinde aktarmıştır.

1.1.4. Tarih ve Siyer Kaynakları

Kur’ân âyetlerinin tarihî zaman ve mekân bağlamında ele alınması açısından siyere dair malumatların derlenmesi büyük bir önem taşımaktadır.¹⁵⁹ Siyer kaynaklarında olaylar kronolojik olarak ele alınmakta ve olayların âyetlerle irtibatı da sağlanmaktadır.¹⁶⁰ Tüm bu birikim Kur’ân’ın nüzûl sürecinin aydınlatılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Siyer kaynakları, Hz. Peygamber’in ahlâk ve nebevî sîretini aktarmakla yetinmemiş, âyet ve sûrelerin tarihine ışık tutacak rivâyetleri de değerlendirmişlerdir. İbn Hişâm’ın *es-Sîretü’n-Nebeviyye*’si, et-Taberî’nin *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*’u nüzûl ortamını yansıtmaları açısından önde gelen eserlerdendir.¹⁶¹ Yine el-Vâkıdî’nin *el-Megâzî*’si, İbn Kesîr’in *el-Bidâye ve’n-Nihâye*’si, İbn İshâk’ın *Megâzî*’si, vd. birçok eserde âyet ve sûrelerin nüzûl tarihiyle ilgili bilgilere ulaşılabilir.¹⁶² el-Ya’kûbî’nin *Târîh*

¹⁵⁷ ed-Duhâ, 93/8.

¹⁵⁸ Şükrî, Ahmed Hâlid, Nezzâl, İmrân Semîh, *İlmu Târîhi Nüzûli Âyâtî’l-Kur’âni’l-Kerîm ve Süverih, Cem’iyyetü’l-Muhâfaza ale’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Amman 2002, s. 144.

¹⁵⁹ Şahavatov, s. 197.

¹⁶⁰ Gözeler, s. 40.

¹⁶¹ Şahavatov, s. 197-199.

¹⁶² Şükrî-Nezzâl, s. 149.

ve İbnü'n-Nedîm'in bibliyografik çalışması *el-Fihrist* eserlerinde nüzûl tertibi ile ilgili rivâyetler bulunmaktadır.

1.2. Modern Kaynaklar

İlk dönem âlimlerinin rivâyetlerle yetindiği nüzûl sırası meselesi, sonraları Kur'ân'ın içerik ve üslup değişimi göz önüne alınarak farklı bir mecraya taşınmıştır. Son iki asırda müsteşriklerin başlatmış olduğu bu akım, İslâm dünyasında da kendine yer bulmuş, özellikle nüzûl sırasına göre tefsir yazan müelliflerce sahiplenilmiştir. Aklî çıkarıma dayalı bu metot ile daha önceki nüzûl tertiplerinden farklı yeni iniş sırası listeleri ortaya çıkmıştır. Nüzûl sırasının tespiti ile ilgili modern kaynaklar, oryantalist ve İslâm dünyası çalışmaları olarak ikiye ayrılabilir.

1.2.1. Oryantalist Çalışmalar

Kur'ân'ın nüzûl tertibiyle ilgili batılı araştırmalar 19. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Kur'ân'ın Hz. Muhammed'in (s.a.s.) zihninin bir ürünü olduğunu düşünen oryantalistler, kronolojik okumayla onu tanımaya, risalet safhalarını ve nübüvvetin gelişim seyrini anlamaya çalışmışlardır. Onlara göre, böylece Peygamber'in davranışlarındaki tutarsızlıklar ortaya çıkacaktır.¹⁶³ Önceleri Hz. Muhammed'in (s.a.s.) hayatını merkeze alan çalışmalar zamanla Kur'ân'ın kendisini hedef alan bir çizgiye kaymıştır.¹⁶⁴ Oryantalistler Kur'ân'ın mevcut tertibini yetersiz gördüklerinden onu yeniden şekillendirerek kendilerince daha anlamlı hâle getirmeye çalışmışlardır. Bu yüzden hemen her çalışmada sûrelerin tahminî bir nüzûl sıralaması vardır.¹⁶⁵ Nüzûl sırasına göre bir liste hazırlayan ilk oryantalist, William Muir'dir.¹⁶⁶

Kronolojik sûre sıralamasıyla ilgili çalışmalar yapan Theodor Nöldeke, kriter olarak konu, üslup ve dil kıstaslarını tercih etmiştir.¹⁶⁷ Sûre sıralamasının yanı sıra âyet gruplarının tertibiyle de uğraşan Montgomery Watt, Rechard Bell gibi müsteşrikler

¹⁶³ Koçyiğit, Hikmet, "Kur'ân'ın Nüzûl Sırasına Göre Tefsir Edilmesi", *Hitit Üniversitesi İFD*, 2013/1, c. 12, sy. 23, s. 187

¹⁶⁴ Türkan, Selim, "Tefsirde Bir Söylem Olarak Kur'an Kronolojisi Meselesi", Sempozyum: Kur'an Nüzûlünün Mekke Dönemi, ed. Mesut Okumuş, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2013, s. 215.

¹⁶⁵ Albayrak, İsmail, "Kur'ân-ı Kerim Âyetlerinin Tertibi Hakkındaki Oryantalist Söyleme Genel Bir Bakış", *Marife Dergisi*, Konya 2002, yıl: 2, sy: 3, s. 156.

¹⁶⁶ Koçyiğit, s. 187.

¹⁶⁷ Hofmann, s. 30.

Kur'ân'ın mevcut tertibinin birçok yanlışlıklar içerdiğini iddia ederek onu yeniden dizayn etmeye kalkışmışlardır(!).¹⁶⁸

Kur'ân'ın kronolojik sıralamasında Nöldeke gibi sûrelerin üslubunu, Hubert Grimme gibi sûrelerin muhtevasını esas alan müsteşrikler olmuştur. Yine Kur'ân'ı nüzûl sırasına göre sûre sûre sıralayan Nöldeke'nin aksine Hartwig Hirschfeld ve Bell gibi müsteşrikler âyet grupları hâlinde (müneccemen) sıralamışlardır.¹⁶⁹

Nöldeke, Mekkî sûreleri üç aşamada, Medenî sûreleri ise bir grup olarak sıralamıştır. Nöldeke'nin nüzûl sırasına göre sûre tertibi şu şekildedir:¹⁷⁰

Mekkî sûreler 1. aşama: Alak, Müddessir, Mesed, Kureyş, Kevser, Hümeze, Mâûn, Tekâsür, Fîl, Leyl, Beled, İnşirâh, Duhâ, Kadr, Târik, Şems, Abese, Kalem, A'lâ, Tîn, Asr, Burûc, Müzzemmil, Kâria, Zilzâl, İnfitâr, Tekvîr, Necm, İnşikâk, Âdiyât, Nâziât, Mürselât, Nebe, Ğaşiye, Fecr, Kıyâme, Mutaffifîn, Hâkka, Zâriyât, Tûr, Vâkıa, Meâric, Rahmân, İhlâs, Kâfirûn, Felak, Nâs, Fâtiha.

Mekkî sûreler 2. aşama: Kamer, Sâffât, Nûh, İnsân, Duhân, Kâf, Tâhâ, Şuarâ, Hıcr, Meryem, Sâd, Yâsîn, Zuhurf, Cinn, Mülk, Mü'minûn, Enbiyâ, Furkân, İsrâ, Neml, Kehf.

Mekkî sûreler 3. aşama: Secde, Fussilet, Câsiye, Nahl, Rûm, Hûd, İbrâhîm, Yûsuf, Mü'min, Kasas, Zümer, Ankebût, Lokmân, Şûrâ, Yûnus, Sebe, Fâtır, A'râf, Ahkâf, En'âm, Ra'd.

Medenî sûreler: Bakara, Beyyine, Teğâbün, Cumua, Enfâl, Muhammed, Âl-i İmrân, Saff, Hadîd, Nisâ, Talâk, Haşr, Ahzâb, Münâfikûn, Nûr, Mücâdele, Hacc, Feth, Tahrîm, Mümtehine, Nasr, Hucurât, Tevbe, Mâide.

1.2.2. İslâm Dünyasındaki Çalışmalar

İslam dünyasında nüzûl sırasıyla ilgili ilk çalışmalar Hint alt kıtasında ortaya çıkmıştır. Mirza Ebu'l-Fazl tarafından 1911'de yayımlanan nüzûl sırasına göre meâl ile Muhammed Ali ve Yakup Hasan Said'in nüzûl sürecini dikkate alan eserleri modern

¹⁶⁸ Albayrak, s. 159-161.

¹⁶⁹ Türcan, s. 216.

¹⁷⁰ Nöldeke, Theodor, *Târîhu 'l-Kur'ân*, çev. Georges Tamer, Konrad-Adenauer-Stiftung, Beyrut 2004, s. XXVI.

dönemin bu alandaki ilk örnekleridir. Ebu'l-Fazl, meâlinde nüzûl tertibi olarak iki sûre dışında Nöldeke'nin sıralamasını esas almıştır.¹⁷¹

1925 yılında Mısır'da yapılan bir Mushaf çalışması nüzûl sırasına göre hazırlanmış olmasa da bu alanda ortaya konan eserlerin ekseriyetinin istifade ettiği bir kaynak olmuştur. Kral 1. Fuâd tarafından oluşturulan heyetin hazırladığı Mushafta, sûrelerin giriş kısmında nüzûl sırasına dair bilgiler verilmiştir. Daha çok bu özelliğiyle tebâruz eden Mushaf, *Mushafu Fuâd*, *Kadroğlu Mushafı* gibi isimlerle bilinse de içerdiği nüzûl sırasıyla ilgili bilgiler açısından Mısır heyetine nisbet edilmelidir.

1950'li yıllarda Mısır'da Yûsuf Râşid tarafından Kur'ân'ın nüzûl sırasına göre tertip edilmesi teklif edilmiştir. Abdullah Draz bu öneriye karşı bir reddiye kaleme almıştır. Draz'ın eleştirel makalesi *Mecelletü'l-Ezher*'de yayımlanmış olup Türkçeye de çevirilmiştir.¹⁷²

Abdalmüteâl es-Saîdî, Mekke'de inen sûreleri üç, Medine'de inen sûreleri de dört döneme ayırır. Buna göre Mekke'deki aşamalar;

- i) Vahyin başlangıcından Habeşistan hicretine (610-617),
- ii) Habeşistan'a hicretten İsrâ olayına (617-621),

iii) İsrâ olayından Medine'ye hicrete (621-622) kadar olan dönemleri kapsar. Medine'deki aşamalar da;

- i) Medine'ye hicretten Bedir savaşına (622-624),
- ii) Bedir savaşından Hudeybiye'ye (624-628)
- iii) Hudeybiye'den Tebük seferine (628-631)

iv) Tebük seferinden Hz. Peygamber'in irtihaline (631-632) kadar olan dönemleri kapsar.¹⁷³

¹⁷¹ Öztürk, Mustafa, *Nüzul Sırasına Göre Kur'an-ı Kerim Meali*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016, s. 27-28.

¹⁷² Draz, Muhammed Abdullah, "Kur'ân-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Teklif Edilmesi Teklifi'ne Edebî Eleştiri", çev. Ahmet Nedim Serinsu, *Ankara Üniversitesi İFD*, Ankara 1997, c. 37, s. 245-261.

¹⁷³ es-Saîdî, Abdalmüteâl, *en-Nazmu'l-Fennî fi'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Âdâb, Mısır, ts., s. 32-35.

Akademik alanda da nüzûl sürecini ve ortamını inceleyen, nüzûl sırasının tespitine yönelik bazı araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan başlıcaları şöyle sıralanabilir:

i) Lisansüstü Çalışmalar

Tâhâ Muhammed Fâris, *Tefâsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm Hasebe Tertîbi'n-Nüzûl, Câmiatü Ümmi Dermân el-İslâmiyye Külliyyetü'd-Dirâsâti'l-Ulyâ*, Sudan 2007. (D)

Esra Gözeler, *Kur'ân Âyetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu ve Kur'ân'a Kronolojik-Olgusal Bir Yaklaşım (1 Rebiu'l-Evvel-4 Rebiu'l-Evvel Arası)*, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2009. (D)

Şaban Özkavukçu, *Kur'ân-ı Kerim'de Kronolojik Olarak Hz. Peygamberin Hayatı*, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri 2011. (YL)

Mustafa Yücel Şaraldı, *Kur'ân'ı Anlamada Nüzul Ortamının Yeri*, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 2012. (YL)

Âdil Kemâl Hâc el-Hıdır Osman, *et-Tertîbu't-Târîhî ve'l-Mevzû li Âyâtî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Câmiatü Ümmi Dermân el-İslâmiyye Külliyyetü'd-Dirâsâti'l-Ulyâ, Sudan 2012. (D)

Hadiye Ünsal, *Erken Dönem Mekkî Surelerin Muhteva Tahlili*, Çukurova Üniversitesi SBE, Adana 2014. (D)

Abdülvahid Yakub Sipahioğlu, *Boycot Döneminde Nazil Olan Surelerin Tespiti ve Değerlendirilmesi*, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2014. (YL)

Ömer Şahingöz, *Hak Dini Kur'ân Dili'nde Nüzul Sırasına Göre Tefsir Rivâyetleri*, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2014. (YL)

Bayram Ayhan, *Kur'ân'ın Nüzul Sürecinde Vahyin İlk Yılına Tahlili*, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2014. (D)

Hatice Merve Çalışkan, *M. 615 Yılında İnen Ayetler*, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2014. (YL)

Abdüssamet Arslan, *Tarihi Çerçeve, Nüzul Ortamı, Üslup ve Konuları Bakımından Şems, Leyl ve Duha Surelerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi*, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 2014. (YL)

Nisa Derya Demir, *Kur'ân'ın Kronolojik Yaklaşımına Tefsiri Meselesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, İzmir 2015. (YL)

Burhan Çonkor, *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili*, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2015. (D)

ii) *Bilimsel Makaleler*

Muhammed Abdullah Draz, *en-Nakdu'l-Fennî li Meşrûi Tertîbi'l-Kur'âni'l-Kerîm Hasebe Nüzûlih*, Mecelletü'l-Ezher, Kahire 1950, c. 22.

Muhammed Alî el-Hasan, *Tertîbu Nüzûli'l-Kur'ân*, Mecelletü Külliyyeti'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye ve'l-Arabiyye, Dubai 1998, sy. 16.

Mustafâ Müslim, *et-Tefâsîr Hasebe Tertîbi'n-Nüzûl fi'l-Mizân*, Mü'temer: el-Kur'ânu'l-Kerîm ve'l-Cühûdü'l-Mebzûle fi Hidmetih min Bidâyeti'l-Karnî'r-Râbia Aşer el-Hicrî ile'l-Yevm, Câmiatü's-Şârîka, Şarika 2004.

Ali Rıza Gül, *Kur'ân Ayetlerini Tarihlendirmede Nüzul Sebeplerinin Rolü*, Dinî Araştırmalar, Ankara 2004, c. 7, sy. 19.

Mesut Okumuş, *Kur'ân-ı Kerim'in Kronolojik Okunuşunun Muhasebesi*, İslamî İlimler Dergisi Yayınları, Çorum 2007.

Muhammed Alî Lisânî Feşârîkî, Sümeyye Zü'l-Kaderniyâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Hasebi Tertîbi'n-Nüzûl*, Mecelletü'l-Ulûmi'l-İnsâniyye, Cezayir 2007, sy. 14.

Muhammed Mücellî Ahmed Rabâbea, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm alâ Tertîbi'n-Nüzûl (Menbauh ve Fevâidüh)*, Dirâsât: Ulûmu's-Şerîa ve'l-Kânûn, Ürdün 2010, sy. 1.

Selim Türçan, *Kur'ân'ın İfade Kalıpları Nüzul Kronolojisini Aydınlatılabilir mi Müzemmil Sûresi Örneğinde Bir Yöntem Denemesi*, Hitit Üniversitesi İFD, Çorum 2010, c. 9, sy. 17.

Rıza Savaş, Ömer Dumlu, *Nüzûl Sırasına Göre Âyet Âyet Kur'ân'ın Yorumu*, Tarihten Günümüze Yaklaşımlar, ed. Bilal Gökçir vd., İlim Yayma Vakfı Yayınları, İstanbul 2010.

Yaşar Kurt, *Kur'ân'ın Nüzûl Süreci ve Nüzul Sırasını Esas Alan Tefsir Üzerine*, On Dokuz Mayıs Üniversitesi İFD, Samsun 2012, sy. 33.

Selim Türcan, *Tefsirde Bir Yöntem Esası Olarak Kur'ân Kronolojisi Meselesi*, Kur'ân Nüzûlünün Mekke Dönemi Sempozyum, Çorum 2012.

Hikmet Koçyiğit, *Kur'ân'ın Nüzûl Sırasına Göre Tefsir Edilmesi*, Hitit Üniversitesi İFD, Çorum 2013, c. 12, sy. 23.

Mesut Okumuş, *Kur'ân'ın Tedrici Nüzûl Süreci Bağlamında Mekki ve Medeni Ayetler Üzerine*, Eskiye, Ankara 2013, sy. 27.

Sabuhi Şahavatov, *Nüzûl Ortamını Öğrenmenin Kaynakları*, Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Mecmuası, Bakü 2013, sy. 20.

Selim Türcan, Ömer Dinç, *Kur'ân'ın İfade Kalıpları Nüzul Kronolojisini Aydınlatır mı Fâtîha Suresinin Nüzul Zamanına İlişkin Bir Değerlendirme*, Hitit Üniversitesi İFD, Çorum 2015, c. 14, sy. 28.

Mehmet Salmazzem, “*Tehaddî*” Âyetlerinin Nüzûl Kronolojisine Dair Farklı Bir Yaklaşım, Ekev Akademi Dergisi, Erzurum 2015, sy. 64.

2. NÜZÛL TERTİPLERİ

“Tertîbu’l-Kur’ân” ve “tertîbu’s-süver” kavramları, sûrelerin Mushafta bulundukları konuma göre yer aldıkları sıralamayı ifade eder. Yani, Kur’ân ilimlerinde mutlak anlamda kullanılan tertip kelimesi ile Mushaf sıralaması kastedilmektedir.¹⁷⁴ Örneğin, es-Suyûtî, sûrelerin Mushaf sıralamasının hikmetlerini incelediği eserini *Esrâru Tertîbi’l-Kur’ân* diye isimlendirmiştir.

İslâm toplumunun Hz. Peygamber dönemindeki gelişme aşamalarını ve dinî hükümlerin iniş sıralamalarını belirlemek amacıyla¹⁷⁵ sûrelerin nüzûl sıralaması tespit edilmeye çalışılmıştır. Nüzûl sırasına göre sûre sıralamaları ile Mekkî ve Medenî sûrelerin birbirinden ayırt edilmesi, aralarında nesh ilişkisi olan sûre ve âyetlerin açıklığa kavuşturulması amaçlanmıştır.¹⁷⁶

İslam âlimleri, sûrelerin Mekkî mi Medenî mi olduğu hususunu rivâyetle sınırlandırmıştır. el-Bâkîllânî, bu hususta, sahâbe ve tâbiûn dışında bir dayanağın

¹⁷⁴ Mushaf tertibi, âyet ve sûrelerin sıralamasının vahye mi dayandığı yoksa icthâdî mi olduğu meselesiyle ilgili husus, birinci bölümde zikredilmiştir.

¹⁷⁵ Şimşek, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, Beyan Yayınları, İstanbul 1999, s. 7.

¹⁷⁶ ez-Zürkânî, s. 112.

olmadığını belirtmiştir.¹⁷⁷ İlgili rivâyetlere bakıldığında sahâbe ve tâbiûna isnâd edilen nüzûl sırasına göre sûre tertipleriyle karşılaşılacaktır. Esasında bu rivâyetler onların tilâvet tertipleri değil, onlara nisbet edilen nüzûl sıralamalarıdır. Sahâbeden İbn Abbâs, tâbiûndan İkrime, Hasan el-Basrî ve Câbir b. Zeyd'in kendilerinden nakledilen tertipleri Mushaf sıralamasında esas aldıklarına dair nakledilen bir bilgi yoktur. Rivâyet edilen tertibi mushafında kullandığı belirtilen tek sahâbî Hz. Ali'dir.¹⁷⁸

Bu bölümde Mısır heyet tertibi haricinde sadece rivâyet ürünü nüzûl tertipleri aktarılacaktır. Nüzûl sırasına göre tefsir ve meâl yazarların kullandıkları farklı sıralamalara ilgili çalışmalarda yer verilecektir.

2.1. Hz. Ali Mushafı

Ulûmu'l-Kur'ân kaynakları, sahâbe mushaflarıyla ilgili bahislerinde şahsî Mushaf edinen Hz. Ali, İbn Mes'ûd, Übeyy b. Ka'b vd. bazı sahâbîlerden bahsederler. Bunlar arasında mevcut tilâvet tertibinden farklı olarak nüzûl sırasına göre Mushaf oluşturduğu ifade edilen tek sahâbî Hz. Ali'dir.¹⁷⁹ Öyle ki Hz. Muhammed'in (s.a.s.) vefatından sonra Hz. Ali'nin hiç ara vermeden Kur'ân'ı cem' ettiği rivâyet edilir.¹⁸⁰

es-Suyûtî, Hz. Ali'ye nisbet edilen Mushafın “Alak, Müddessir, Kalem, Müzzemmil, Mesed, Tekvîr” ile başlayarak Mekkî ve Medenî sûrelerin nüzûl sırasına göre tertip edildiğini ifade eder. Ancak buna dair kaynak belirtmediği gibi, zikredilen sûrelerden başka listenin devamını da getirmez.¹⁸¹ Hz. Ali'nin nüzûl sırasına göre Mushaf yazdığını belirten Cerrahoğlu da sûrelerin tertibiyle ilgili bir bilgi vermez.¹⁸²

et-Tabresî, İnsân sûresinin tefsirinde Saîd b. el-Müseyyeb'in Hz. Ali'den naklettiği bir tertibi zikreder. O da Mekke'de nâzil olanlardan sırasıyla Fâtiha, Alak ve Kalem sûrelerini; Medenîlerden ise İnsân sûresine kadar olan ilk on sûreyi sayar.¹⁸³ Bu rivâyette

¹⁷⁷ es-Suyûtî, s. 32.

¹⁷⁸ es-Suyûtî, s. 137.

¹⁷⁹ es-Suyûtî, s. 137.

¹⁸⁰ es-Suyûtî, s. 130.

¹⁸¹ es-Suyûtî, s. 137.

¹⁸² Cerrahoğlu, s. 69.

¹⁸³ et-Tabresî, el-Fadl b. el-Hasan, *Mecmau'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, X/165-166. et-Tabresî'nin nüzûl tertibini özellikle İnsân sûresinin tefsirinde zikretmesinin sebebi şudur: Ona göre, ehl-i beyt hakkında nâzil olan el-İnsân 76/5-22. âyetleri, sûre Mekkî olarak gösterilerek, çarpıtılmak istenmektedir. Bu sebeple İbn Abbâs, İkrime-Hasan-ı Basrî ve Hz. Ali'den sûrelerin nüzûl tertiplerini aktaran et-Tabresî, İnsân sûresinin Medenî olduğunu ispatlamaya çalışmıştır.

de Hz. Ali'nin bu tertibi mushafında esas aldığına dair bir bilgi yoktur. Söz konusu rivâyete göre, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den telakki ettiği¹⁸⁴ 84'ü Mekkî, 28'i Medenî 112 sûreden oluşan¹⁸⁵ nüzûl tertibi şu şekildedir:¹⁸⁶

Mekkî sûreler: Fâtiha, Alak, Kalem, Müddessir, Müzzemmil, (Mesed),¹⁸⁷ Tekvîr, A'lâ, Leyl, Fecr, Duhâ, İnşirâh, Asr, Âdiyât, Kevser, Tekâsür, Mâûn, Kâfirûn, Fîl, Felak, Nâs, İhlâs, Abese, Kadr, Şems, Burûc, Tîn, Kureyş, Kâria, Kiyâme, Hümeze, Mürselât, Kâf, Beled, Târık, Kamer, Sâd, A'râf, Cinn, Yâsîn, Furkân, Fâtır, Meryem, Tâhâ, Vâkıa, Şuarâ, Neml, Kasas, İsrâ, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Hıcr, En'âm, Sâffât, Lokmân, Sebe, Zümer, Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye, Ahkâf, Zâriyât, Ğaşiye, Kehf, Nahl, Nûh, İbrâhîm, Enbiyâ, Mü'minûn, Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Meâric, Nebe, Nâziât, İnfitâr, Rûm, Ankebût, Mutaaffîn, İnşikâk.

Medenî sûreler: Bakara, Enfâl, Âl-i İmrân, Ahzâb, Mümtelhine, Nisâ, Zilzâl, Hadîd, Muhammed, Ra'd, Rahmân, İnsân, Talâk, Beyyine, Haşr, Nasr, Nûr, Hacc, Münâfikûn, Mücâdele, Hucurât, Tahrîm, Cumua, Teğâbûn, (Saff),¹⁸⁸ Feth, Mâide, Tevbe, Necm.

es-Suyûtî'nin bahsettiği Hz. Ali Mushafı Alak sûresi ile başlarken Saîd b. el-Müseyyeb'in rivâyet ettiği nüzûl tertibinin başında Fâtiha sûresi bulunmaktadır. Ayrıca Mekkî olduğu kesin olan Necm sûresi bu listede Medenî sûrelerin sonuncusu olarak yer almıştır. İki tertip arasında –ilkiyle ilgili zikredilen sadece altı Mekkî sûre bulunduğu hâlde- bir uyumsuzluk söz konusudur.

Ayrıca Hz. Ali'ye isnâd edilen nüzûl sırasına göre Mushaf rivâyeti şüpheli bir meseledir. Çünkü böyle bir Mushafı gören ya da inceleyen birileri olduğuna dair sağlam

¹⁸⁴ Bu rivâyete göre bu nüzûl tertibi bizzat Hz. Peygamber'in tespitidir. Bkz. et-Tabresî, X/165; Mukaddimetân fî Ulûmî'l-Kur'ân Mukaddimetü Kitâbi'l-Mebânî ve Mukaddimetü İbn Atıyye, thk. Arthur Jeffery, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 1954, s. 14. Müellifi mechul *Kitâbu'l-Mebânî li Nazmî'l-Meânî* ile meşhur müfessir İbn Atıyye el-Endelüsî'nin tefsiri *el-Muharreru'l-Vecîz*'in mukaddimeleri müsteşrik Arthur Jeffery tarafından tahkik edilerek *Mukaddimetân* adıyla bastırılmıştır. O dönemde mahtuta olarak bulunan İbn Atıyye'nin tefsiri günümüzde matbu olarak mevcuttur. *Kitâbu'l-Mebânî* ise müellifinin kim olduğu hususundaki gizemi korumakla beraber, İbn Atıyye'nin tefsiri matbû olarak mevcut olduğundan *Mukaddimetân* adıyla sadece *Kitâbu'l-Mebânî*'nin mukaddimesi kaynak verilmelidir.

¹⁸⁵ Mekkî sûrelerden Mesed, Medenî sûrelerden Saff sûresi de hesaba katıldığında 114 sûreye tamamlanır.

¹⁸⁶ Mukaddimetân, s. 13-15.

¹⁸⁷ Listede Mesed sûresi bulunmasa da İbn Abbâs listesinden faydalanılarak sûre buraya yerleştirilmiştir.

¹⁸⁸ Listede Saff sûresi bulunmasa da İbn Abbâs listesinden faydalanılarak sûre buraya yerleştirilmiştir

bir bilgi de yoktur. Tâbiûndan İbn Sîrîn Medine’de bu Mushafı bulmaya çalışmış, ancak izine dahi rastlayamamıştır.¹⁸⁹

el-Ya’kûbî’nin *Târîh*’inde Hz. Ali’ye atfedilen, ancak ne nüzûl sırasıyla ne de Mushaf tertibiyle uyuşan başka bir tertip bulunmaktadır.¹⁹⁰ Bu tertibin sûre sayısı 109 olup Fâtîha, Ra’d, Sebe, Tahrîm ve Alak sûreleri eksiktir. Ayrıca el-Ya’kûbî’nin tertibi naklederken kullandığı ifade de rivâyetin pek sıhhatli olmadığına işaret etmektedir.¹⁹¹

2.2. İbn Abbâs Tertibi

Nüzûl tertibiyle ilgili en fazla rivâyet İbn Abbâs’a isnâd edilmiştir. Öyle ki, İbn Abbâs’ın nüzûl sırasına göre Mushafı olduğunu düşünenler de olmuştur.¹⁹² Ancak kaynak eserlerde bununla ilgili bir bilgi olmayıp sadece nüzûl tertibine dair isnâdlar mevcuttur.

İbn Abbâs’a nisbet edilen en meşhur nüzûl listesi, Osman b. Atâ’nın babası Atâ el-Horâsânî’den naklettiği rivâyettir. es-Suyûtî bu rivâyeti İbnu’d-Durays’tan aktarır.¹⁹³

¹⁸⁹ Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru’l-Hadis Tertîbu’s-Süver Hasebe’n-Nüzûl*, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut 2000, I/98.

¹⁹⁰ el-Ya’kûbî, Ahmed b. Ebî Ya’kûb, *Târîhu’l-Ya’kûbî*, Müessesetü’l-A’lemî li’l-Matbûât, Beyrut 1993, II/22-23. Buna göre Kur’ân, Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, En’âm, A’râf ve Enfâl olmak üzere yedi cüzden oluşmaktadır. Her bir cüzün içinde 15 ilâ 16 sûre bulunan liste şu şekildedir:

Bakara Cüz’ü (15 sûre): Bakara, Yûsuf, Ankebût, Rûm, Lokman, Fussilet, Zâriyât, İnsân, Secde, Nâziât, Tekvîr, İnfitâr, İnşikâk, A’lâ, Beyyine.

Âl-i İmrân Cüz’ü (16 sûre): Âl-i İmrân, Hûd, Hacc, Hıcr, Ahzâb, Duhân, Rahmân, Hâkka, Meâric, Abese, Şems, Kadr, Zilzâl, Hûmeze, Fil, Kureys.

Nisâ Cüz’ü (16 sûre): Nisâ, Nahl, Mü’minûn, Yâsîn, Şûrâ, Vâkıa, Mülk, Müddessir, Mâûn, Mesed, İhlâs, Asr, Kâria, Burûc, Tîn, Neml.

Mâide Cüz’ü (15 sûre): Mâide, Yunus, Meryem, Şuarâ, Zuhurf, Hucurât, Kâf, Kamer, Mümtehine, Târik, Beled, İnşirâh, Âdiyât, Kevser, Kâfirûn.

En’âm Cüz’ü (16 sûre): En’âm, İsrâ, Enbiyâ, Furkân, Kasas, Mü’min, Mücâdele, Haşr, Cumua, Münâfikûn, Kalem, Nûh, Cinn, Mürselât, Duhâ, Tekâsür.

A’râf Cüz’ü (16 sûre): A’râf, İbrâhîm, Kehf, Nûr, Sâd, Zümer, Câsiye, Muhammed, Hadîd, Müzzemmil, Kıyâme, Nebe, Gâşiye, Fecr, Leyl, Nasr.

Enfâl Cüz’ü (15 sûre): Enfâl, Tevbe, Tâhâ, Fâtır, Sâffât, Ahkâf, Feth, Tûr, Necm, Saff, Teğabûn, Talâk, Mutaaffîn, Felak, Nâs.

¹⁹¹ el-Ya’kûbî, II/22.

¹⁹² eş-Şehristânî, Muhammed b. Abdulkarîm, *Tefsîru’ş-Şehristânî el-Müsemma Mefâtihu’l-Esrâr ve Mesâbilu’l-Ebrâr*, thk. Muhammed Ali Âzerşeb, Merkezü’l-Buhûs ve’d-Dirâsât li’t-Türâsi’l-Mahtût, Tahran 2008, I/17; es-Saîdî, s. 25-27; Okıç, M. Tayyib, *Tefsîr ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri*, Nun Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 169-172; Keskiöğlu, Osman, *Nüzûlünden Günümüze Kur’an-ı Kerim Bilgileri*, TDV, Ankara 2012, s. 123-124; Cerrahoğlu, s. 86-87; Pehlivan, Rauf, *Elmalılı Hamdi Yazır Nüzûl Sırasına Göre Kur’an-ı Kerim Türkçe Meâlî*, Motif Yayınları, İstanbul 2013, s. VIII-XIII.

¹⁹³ İbnu’d-Durays, Muhammed b. Eyyûb el-Becelî, *Fedâilu’l-Kur’ân ve Mâ Ünzile mine’l-Kur’ân bi Mekke ve Mâ Ünzile bi’l-Medîne*, thk. Gazve Büdeyr, Dâru’l-Fikr, Dimeşk 1987, s. 33-34; es-Suyûtî, s. 35-36; el-Mâverdî, Alî b. Muhammed, *en-Nüket ve’l-Uyûn Tefsîru’l-Mâverdî*, thk. es-Seyyid b. Abdulkaksûd b. Abdurrahîm, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, ts., VI/309-310; et-Tabresî, X/164-165.

Sadece Fâtiha sûresinin eksik olduğu listede 85'i Mekkî, 28'i Medenî toplam 113 sûre bulunmaktadır. Liste şu şekildedir:

Mekkî sûreler: Alak, Kalem, Müzzemmil, Müddessir, (Fâtiha)¹⁹⁴, Mesed, Tekvîr, A'lâ, Leyl, Fecr, Duhâ, İnşirâh, Asr, Âdiyât, Kevser, Tekâsür, Mâûn, Kâfirûn, Fîl, Felak, Nâs, İhlâs, Necm, Abese, Kadr, Şems, Burûc, Tîn, Kureyş, Kâria, Kıyâme, Hümeze, Mürselât, Kâf, Beled, Târık, Kamer, Sâd, A'râf, Cinn, Yâsîn, Furkân, Fâtır, Meryem, Tâhâ, Vâkıa, Şuarâ, Neml, Kasas, İsrâ, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Hıcr, En'âm, Sâffât, Lokmân, Sebe, Zümer, Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhurf, Duhân, Câsiye, Ahkâf, Zâriyât, Ğaşiye, Kehf, Nahl, Nûh, İbrâhîm, Enbiyâ, Mü'minûn, Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Meâric, Nebe, Nâziât, İnfitâr, İnşikâk, Rûm, Ankebût, Mutaaffîfîn.

Medenî sûreler: Bakara, Enfâl, Âl-i İmrân, Ahzâb, Mümtahine, Nisâ, Zilzâl, Hadîd, Muhammed, Ra'd, Rahmân, İnsân, Talâk, Beyyine, Haşr, Nasr, Nûr, Hacc, Münâfikûn, Mücadele, Hucurât, Tahrîm, Cumua, Teğâbün, Saff, Feth, Mâide, Tevbe.

el-Ya'kûbî, Ebû Sâlih'in İbn Abbâs'tan rivâyet ettiği bir başka nüüzül tertibi aktarmaktadır.¹⁹⁵ İbn Abbâs'a nüüzül sırasına göre Mushaf isnâd edenlerin kullandığı liste budur.¹⁹⁶ Sûrelerin 82'sinin Mekkî, 32'sinin de Medenî olduğu listenin önceki rivâyetten farklı birçok yönü vardır. Bu listeye göre:

Mekkî sûreler: Alak, Kalem, Duhâ, (Müzzemmil), Müddessir, Fâtiha, Mesed, Tekvîr, A'lâ, Leyl, Fecr, İnşirâh, Rahmân, Asr, Kevser, Tekâsür, Mâûn, Fîl, (Kâfirûn), (İhlâs), Necm, Abese, Kadr, Şems, Burûc, Tîn, Kureyş, Kâria, Kıyâme, Hümeze, Mürselât, Kâf, Beled, Târık, Kamer, Sâd, A'râf, Cinn, Yâsîn, Furkân, Fâtır, Meryem, Tâhâ, Şuarâ, Neml, Kasas, İsrâ, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Hıcr, En'âm, Sâffât, Lokmân, Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhurf, Sebe, Zümer, Duhân, Câsiye, Ahkâf, Zâriyât, Ğaşiye, Kehf, Nahl, Nûh, İbrâhîm, Enbiyâ, Mü'minûn, Ra'd, Tûr, Mülk, Hâkka, Meâric, Nebe, Nâziât, İnfitâr, (İnşikâk), Rûm, Ankebût.

Medenî sûreler: Mutaaffîfîn, Bakara, Enfâl, Âl-i İmrân, Haşr, Ahzâb, Nûr, Mümtahine, Feth, Nisâ, (Zilzâl), Hacc, Hadîd, Muhammed, İnsân, Talâk, Beyyine,

¹⁹⁴ Listede Fâtiha sûresi bulunmasa da Câbir b. Zeyd listesinden faydalanılarak sûre 5. sıraya yerleştirilmiştir.

¹⁹⁵ el-Ya'kûbî, I/352-362.

¹⁹⁶ eş-Şehristânî, I/17; es-Saîdî, s. 25-27; Okiç, s. 169-172; Keskiöğlu, s. 123-124; Cerrahoğlu, s. 86-87; Pehlivan, s. VIII-XIII.

Cumua, Secde, Münâfikûn, Mücâdele, Hucurât, Tahrîm, Teğâbün, Saff, Mâide, Tevbe, Nasr, Vâkıa, Âdiyât, Felak, Nâs.

2.3. İkrime - el-Hasan Tertibi

es-Suyûtî'nin el-Beyhakî'den aktardığı rivâyet, tâbiûndan İkrime el-Berberî ve el-Hasan b. Ebi'l-Hasan'a (Hasan-ı Basrî)¹⁹⁷ dayanmaktadır. Bu listede Fâtiha, A'râf ve Meryem sûreleri mevcut olmayıp 82'si Mekkî, 29'u Medenî toplam 111 sûre bulunmaktadır.¹⁹⁸

Mekkî sûreler: Alak, Kalem, Müzzemmil, Müddessir, (Fâtiha)¹⁹⁹, Mesed, Tekvîr, A'lâ, Leyl, Fecr, Duhâ, İnşirâh, Asr, Âdiyât, Kevser, Tekâsür, Mâûn, Kâfirûn, Fîl, Felak, Nâs, İhlâs, Necm, Abese, Kadr, Şems, Burûc, Tîn, Kureyş, Kâria, Kıyâme, Hümeze, Mürselât, Kâf, Beled, Târik, Kamer, Sâd, (A'râf)²⁰⁰, Cinn, Yâsîn, Furkân, Fâtır, (Meryem)²⁰¹, Tâhâ, Vâkıa, Şuarâ, Neml, Kasas, İsrâ, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Hıcr, En'âm, Sâffât, Lokmân, Sebe, Zümer, Mü'min, Duhân, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Câsiye, Ahkâf, Zâriyât, Ğâşiye, Kehf, Nahl, Nûh, İbrâhîm, Enbiyâ, Mü'minûn, Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Meâric, Nebe, Nâziât, İnşikâk, İnfitâr, Rûm, Ankebût.

Medenî sûreler: Mutaaffifîn, Bakara, Âl-i İmrân, Enfâl, Ahzâb, Mâide, Mümtehine, Nisâ, Zilzâl, Hadîd, Muhammed, Ra'd, Rahmân, İnsân, Talâk, Beyyine, Haşr, Nasr, Nûr, Hacc, Münâfikûn, Mücâdele, Hucurât, Tahrîm, Saff, Cumua, Teğâbün, Feth, Tevbe.

2.4. Câbir b. Zeyd Tertibi

es-Suyûtî'nin Hâris b. Ebyad'ın Cüz'ünden aktardığı rivâyet, tâbiûndan Câbir b. Zeyd'e dayanmaktadır. Bu listede göze çarpan en önemli husus, önceki iki listenin aksine Fâtiha sûresinin zikredilmesidir. Gerek kullanılan kaynakta, gerekse diğer nüshalarda

¹⁹⁷ İslamoğlu, Hz. Ali'ye atfedilen nüzü'l tertibi rivâyetinin Hz. Hasan'dan geldiğini ifade eder. el-Beyhakî'nin *Delâilü'n-Nübüvve*'sinde geçtiğini söylediği rivâyete kaynak olarak es-Suyûtî'nin *el-İtkân*'ını gösterir. Ancak ortada bir yanlış anlama vardır. Söz konusu rivâyette adı geçen, Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan değil, meşhur tâbiû Hasan-ı Basrî'dir. Rivâyetin ve dolayısıyla tertibin Hz. Ali'yle bir alakası yoktur. Bkz. İslamoğlu, Mustafa, *Kur'an'ı Anlama Yöntemi Tefsir Usulü*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 41.

¹⁹⁸ el-Beyhakî, Ahmed b. el-Huseyn, *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ahvâli Sâhibi's-Şerîa*, thk. Abdulmu'tî Kal'acî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988, VII/142-143; es-Suyûtî, s. 34.

¹⁹⁹ Listede Fâtiha sûresi bulunmasa da Câbir b. Zeyd listesinden faydalanılarak sûre 5. sıraya yerleştirilmiştir

²⁰⁰ İbn Abbâs rivâyetinden yararlanılarak A'râf sûresi buraya konulmuştur.

²⁰¹ İbn Abbâs rivâyetinden yararlanılarak Meryem sûresi buraya konulmuştur.

Medenî sûrelerden 10'unun eksik olduğu görülmektedir.²⁰² Ancak yine es-Suyûtî, Câbir b. Zeyd listesinin manzum hâli olduğunu belirttiği el-Burhânu'l-Ca'berî'ye ait *Takrîbu'l-Me'mûl fî Tertîbi'n-Nüzûl* adlı bir kaside nakletmiştir.²⁰³ Kasidedeki sıralama incelenirse Medenî sûrelerin eksiksiz olduğu görülecektir. Bu da es-Suyûtî'nin aktardığı listedeki kopukluğun istinsah veya baskı hatasından kaynaklandığını göstermektedir. Listenin kaside göz önüne alınarak tamamlanmış hâli 114 sûrenin tamamını içermektedir. 86 sûre Mekkî, 28 sûre de Medenî'dir.

Mekkî sûreler: Alak, Kalem, Müzzemmil, Müddessir, Fâtiha, Mesed, Tekvîr, A'lâ, Leyl, Fecr, Duhâ, İnşirâh, Asr, Âdiyât, Kevser, Tekâsür, Mâûn, Kâfirûn, Fîl, Felak, Nâs, İhlâs, Necm, Abese, Kadr, Şems, Burûc, Tîn, Kureyş, Kâria, Kıyâme, Hümeze, Mürselât, Kâf, Beled, Târık, Kamer, Sâd, A'râf, Cinn, Yâsîn, Furkân, Fâtır, Meryem, Tâhâ, Vâkıa, Şuarâ, Neml, Kasas, İsrâ, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Hıcr, En'âm, Sâffât, Lokmân, Sebe, Zümer, Mü'min, Fussilet, Zuhurf, Duhân, Câsiye, Ahkâf, Zâriyât, Ğâşiye, Kehf, Şûrâ, İbrâhîm, Enbiyâ, Nahl, Secde, Nûh, Tûr, Mü'minûn, Mülk, Hâkka, Meâric, Nebe, Nâziât, İnfitâr, İnşikâk, Rûm, Ankebût, Mutaffifîn.

Medenî sûreler: Bakara, Âl-i İmrân, Enfâl, Ahzâb, Mâide, Mümtehine, Nisâ, Zilzâl, Hadîd, Muhammed, Ra'd, Rahmân, İnsân, Talâk, Beyyine, Haşr, Nasr, Nûr, Hacc, Münâfikûn, Mücâdele, Hucurât, Tahrîm, Cumua, Teğâbün, Saff, Feth, Tevbe.

2.5. ez-Zührî Tertibi

ez-Zührî'nin *Tenzîlu'l-Kur'ân bi Mekke ve'l-Medîne* adlı risalesinde aktardığı bu listede 85'i Mekkî, 29'u Medenî 114 sûre bulunmaktadır.²⁰⁴ Bu listenin en dikkat çekici yanı, Fâtiha sûresinin Medine'de nâzil olan ilk sûre olarak gösterilmesidir.

Mekkî sûreler: Alak, Kalem, Müzzemmil, Müddessir, Mesed, Tekvîr, A'lâ, Leyl, Fecr, Duhâ, İnşirâh, Âdiyât, Asr, Kevser, Tekâsür, Mâûn, Kâfirûn, Fîl, Felak, Nâs, İhlâs, Necm, Abese, Kadr, Şems, Burûc, Tîn, Kureyş, Kâria, Kıyâme, Mürselât, Kâf, Hümeze, Kamer, Beled, Târık, Sâd, A'râf, Cinn, Yâsîn, Furkân, Fâtır, Meryem, Tâhâ, Vâkıa, Şuarâ, Neml, Kasas, İsrâ, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Hıcr, En'âm, Sâffât, Lokmân, Sebe, Zümer, Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhurf, Duhân, Câsiye, Ahkâf, Zâriyât, Ğâşiye, Kehf, Nahl, Nûh,

²⁰² es-Suyûtî, s. 64-65.

²⁰³ es-Suyûtî, s. 65.

²⁰⁴ ez-Zührî, s. 37-42.

İbrâhîm, Enbiyâ, Mü'minûn, Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Meâric, Nebe, Nâziât, İnfitâr, İnşikâk, Rûm, Ankebût, Mutaffîfîn.

Medenî sûreler: Fâtiha, Bakara, Enfâl, Âl-i İmrân, Ahzâb, Mümtehine, Nisâ, Zilzâl, Hadîd, Muhammed, Ra'd, Rahmân, İnsân, Talâk, Beyyine, Haşr, Nasr, Nûr, Hacc, Münâfikûn, Mücâdele, Hucurât, Tahrîm, Cumua, Teğâbün, Saff, Feth, Mâide, Tevbe.

2.6. Muhammed b. en-Nu'mân b. Beşîr – Mücâhid Tertibi

İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist* adlı bibliyografik eserinde ez-Zührî aracılığıyla Muhammed b. en-Nu'mân b. Beşîr'e dayandırdığı bir nüzûl tertibi vardır.²⁰⁵ Rivâyet beşinci sûreden sonra Mücâhid'e isnâd edilmekte, Medenî sûrelerde de İbn Abbâs'ın listesi kullanılmaktadır. Listede Mekkî sûrelerden Fâtiha ve Sâd sûrelerinin eksik olduğu, Fâtır sûresinin de iki defa geçtiği görülmektedir. Medenî sûrelerde de Ahzâb sûresinin yerine sehven A'râf sûresi yazılmıştır. Listede diğer rivâyetlerden farklı olarak Rahmân sûresi Mekkî sûreler arasında sayılmıştır. 85'i Mekkî, 27'si Medenî olmak üzere 112 sûreden oluşan liste şu şekildedir:

Mekkî sûreler: Alak, Kalem, Müzzemmil, Müddessir, Mesed, Tekvîr, A'lâ, İnşirâh, Asr, Fecr, Duhâ, Leyl, Âdiyât, Kevser, Tekâsür, Mâûn, Kâfirûn, Fîl, İhlâs, Felak, Nâs, Necm, Abese, Kadr, Şems, Burûc, Tîn, Kureyş, Kâria, Kıyâme, Hümeze, Mürselât, Kâf, Beled, Rahmân, Cinn, Yâsîn, A'râf, Furkân, (Sâd)²⁰⁶, Fâtır, Meryem, Tâhâ, Vâkıa, Şuarâ, Neml, Kasas, İsrâ, Hûd, Yûsuf, Yûnus, Hicr, Sâffât, Lokmân, Mü'minûn, Sebe, Enbiyâ, Zümer, Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye, Ahkâf, Zâriyât, Ğâşiye, Kehf, En'âm, Nahl, Nûh, İbrâhîm, Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Meâric, Nebe, Nâziât, İnfitâr, İnşikâk, Rûm, Ankebût, Mutaffîfîn, Kamer, Târik.

Medenî sûreler: (Fâtiha)²⁰⁷, Bakara, Enfâl, Âl-i İmrân, Ahzâb²⁰⁸, Mümtehine, Nisâ, Zilzâl, Hadîd, Muhammed, Ra'd, İnsân, Talâk, Beyyine, Haşr, Nasr, Nûr, Hacc, Münâfikûn, Mücâdele, Hucurât, Tahrîm, Cumua, Teğâbün, Saff, Feth, Mâide, Tevbe.

²⁰⁵ İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, thk. İbrâhîm Ramadân, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1994, s. 42-43.

²⁰⁶ Her ne kadar diğer nüzûl tertiplerinde Sâd - A'raf sıralaması sabitse de Fâtır sûresinin iki defa yazılmasından dolayı ilkinin Sâd sûresi ile değiştirilmesi uygun görülmüştür.

²⁰⁷ Listede Fâtiha sûresi bulunmasa da ez-Zührî listesinden faydalanılarak sûre 5. sıraya yerleştirilmiştir.

²⁰⁸ Kaynak alınan nüshada *Ahzâb* yerine sehven *A'râf* kullanılmıştır.

2.7. ez-Zerkeşî (Ca'fer es-Sâdık) Tertibi

ez-Zerkeşî, *el-Burhân* kitabında aktardığı nüzûl tertibini kimseye isnâd etmemiştir. Bu listenin diğerlerine göre en bariz farkı son inen sûre olarak Tevbe'nin değil, Mâide sûresinin gösterilmesidir. Listede Fâtiha sûresi eksik olup, 85'i Mekkî 28'i Medenî 113 sûre bulunmaktadır.²⁰⁹ Ca'fer es-Sâdık'a nisbet edilen nüzûl sırasına göre Mushaf tertibi ez-Zerkeşî'nin naklettiği bu tertibin aynısıdır.²¹⁰

Mekkî sûreler: Alak, Kalem, Müzzemmil, Müddessir, Mesed, Tekvîr, A'lâ, Leyl, Fecr, Duhâ, İnşirâh, Asr, Âdiyât, Kevser, Tekâsür, Mâûn, Kâfirûn, Fîl, Felak, Nâs, İhlâs, Necm, Abese, Kadr, Şems, Burûc, Tîn, Kureyş, Kâria, Kıyâme, Hümeze, Mürselât, Kâf, Beled, Târik, Kamer, Sâd, A'râf, Cinn, Yâsîn, Furkân, Fâtır, Meryem, Tâhâ, Vâkıa, Şuarâ, Neml, Kasas, İsrâ, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Hıcr, En'âm, Sâffât, Lokmân, Sebe, Zümer, Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye, Ahkâf, Zâriyât, Ğaşiye, Kehf, Nahl, Nûh, İbrâhîm, Enbiyâ, Mü'minûn, Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Meâric, Nebe, Nâziât, İnfitâr, İnşikâk, Rûm, Ankebût, Mutaffîfîn.

Medenî sûreler: (Fâtiha)²¹¹, Bakara, Enfâl, Âl-i İmrân, Ahzâb, Mümtehine, Nisâ, Zilzâl, Hadîd, Muhammed, Ra'd, Rahmân, İnsân, Talâk, Beyyine, Haşr, Nasr, Nûr, Hacc, Münâfikûn, Mücâdele, Hucurât, Tahrîm, Saff, Cumua, Teğâbün, Feth, Tevbe, Mâide.

Aynı liste sadece Felak-Nâs'ın Medenî olarak Haşr ve Nasr sûreleri arasında yer aldığı şekilde de mevcuttur.²¹²

2.8. Mısır Heyet Tertibi

1919 yılında Mısır Kralı 1. Fuâd'ın emriyle bir Mushaf hazırlanır. Bu Mushaf diğerlerinden ayıran en önemli özellik sûre başlarında verilen nüzûl sıralaması bilgisidir. Örneğin, Fâtiha sûresinde “*Müddessir'den sonra inmiştir.*”, Bakara sûresinde “*Medine'de inen ilk sûredir.*” şeklinde nüzûl tertibine işaret eden ifadeler bulunmaktadır. Mısır Mushafları İnceleme Kurulu Başkanı (Şeyhu'l-Mekârii'l-Mısriyye) Muhammed b.

²⁰⁹ ez-Zerkeşî, s. 114.

²¹⁰ eş-Şehristânî, I/17-23; Okiç, s. 169-172; Cerrahoğlu, s. 86-87; Pehlivan, s. VIII-XIII.

²¹¹ Listede Fâtiha sûresi bulunmasa da eş-Şehristânî, Ca'fer es-Sâdık'ın mushafında Fâtiha ile Bakara sûrelerinin bir arada olduğunu belirttiğinden sûre buraya yerleştirilmiştir.

²¹² el-Hâzin, Ali b. Muhammed, *Tefsîru'l-Hâzin el-Müsemma Lübbü't-Te'vîl fi Meâni't-Tenzîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, I/14. İlgili tefsirin farklı nüshalarından da teyid edildiği üzere baskı hatası olabilecek bir eksiklik de, Şems sûresinin bulunmayışıdır.

Alî b. Halef el-Huseynî'nin gözetiminde bir heyet tarafından hazırlanan bu Mushaf 1925'te Mısır'da basılır.²¹³ Bu Mushaf, *el-Mushafu 'l-Emîrî* olarak bilinmektedir.

Aynı özellikte bir başka Mushaf da Kadırgalı Mustafa Nazîf Efendi'nin²¹⁴ hattıyla Abdulhamîd Ahmed Hanefî'nin sorumluluğunda 1934 yılında yine Mısır'da basılır. Bu Mushaf da *Mushafu Cevâmiî Şerîf* olarak bilinir.²¹⁵ Tilâvet tertibine göre hazırlansa da sûre künyelerinde bildirilen nüzûl sıralamasıyla farklı bir tertip barındıran bu Mushaf, nüzûl sırasına göre tefsir yazan Derveze'nin referans gösterdiği kaynaklardan birisidir.²¹⁶ Sonuç olarak "Mısır heyet tertibi" diye isimlendirilebilecek ve 86'sı Mekki, 28'i Medeni 114 sûreden oluşan nüzûl sırası şu şekildedir:

Mekkî sûreler: Alak, Kalem, Müzzemmil, Müddessir, Fâtiha, Mesed, Tekvîr, A'lâ, Leyl, Fecr, Duhâ, İnşirâh, Asr, Âdiyât, Kevser, Tekâsür, Mâûn, Kâfirûn, Fîl, Felak, Nâs, İhlâs, Necm, Abese, Kadr, Şems, Burûc, Tîn, Kureyş, Kâria, Kiyâme, Hümeze, Mürselât, Kâf, Beled, Târık, Kamer, Sâd, A'râf, Cinn, Yâsîn, Furkân, Fâtır, Meryem, Tâhâ, Vâkıa, Şuarâ, Neml, Kasas, İsrâ, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Hıcr, En'âm, Sâffât, Lokmân, Sebe, Zümer, Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye, Ahkâf, Zâriyât, Ğâşiye, Kehf, Nahl, Nûh, İbrâhîm, Enbiyâ, Mü'minûn, Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Meâric, Nebe, Nâziât, İnfitâr, İnşikâk, Rûm, Ankebût, Mutaffîfîn.

Medenî sûreler: Bakara, Enfâl, Âl-i İmrân, Ahzâb, Mümtehine, Nisâ, Zilzâl, Hadîd, Muhammed, Ra'd, Rahmân, İnsân, Talâk, Beyyine, Haşr, Nûr, Hacc, Münâfikûn, Mücâdele, Hucurât, Tahrîm, Teğâbûn, Saff, Cumua, Feth, Mâide, Tevbe, Nasr.

Önceki nüzûl tertiplerinin aksine bir rivâyet ürünü olmayan bu listenin burada zikredilmesinin iki sebebi vardır:

i) *Derveze'nin istifade ettiği tertipleri zikrederken kullandığı ifadelerin Türkçeye yanlış tercüme edilmesi.*²¹⁷ Bu yanlış çeviri ve nüzûl sırasına göre Türkçe meâl ve tefsir

²¹³ el-Huseynî, Muhammed Ali Halef, *el-Mushafu 'l-Emîrî*, el-Matbaatü'l-Emîriyye, Kahire 1925.

²¹⁴ Kadırgalı kelimesi Arapçalaştırılarak Kadroğlu olarak ifade edilmiştir.

²¹⁵ Hanefî, Abdulhamîd Ahmed, *Mushafu Cevâmiî Şerîf*, el-Matbaatü'l-Emîriyye, Kahire 1934.

²¹⁶ Derveze, I/12.

²¹⁷ "Meşhur hattat Kadroğlu'nun yazmış olduğu mushafta da bir başka tertip bulduk ki, bu tertip, Mısır Kitap İnceleme İdaresi'nin izniyle, Abdulhamid Ahmed Hanefî'den önce basılmıştır. Bu tertibe sûrelerin başında işaret ettik." Bkz. Derveze, İzzet, *et-Tefsirü 'l-Hadîs Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri*, çev. Şaban Karataş, Ekin Yayınları, İstanbul 1998, I/7. Derveze'nin ifadesinin doğru çevirisi şöyle olmalıdır: "Kadroğlu olarak bilinen hattat tarafından yazılan Mushafta da -ki bu Mushaf Mısır İçişleri Bakanlığı'nın izni ve Mısır Mushafları İnceleme Kurulu'nun muvafakatıyla Abdulhamid

yazan diğer bazı yazarların ifadeleri²¹⁸ Kadroğlu adında birisi tarafından nüzûl sırasına göre yazılmış bir Mushaf olduğu düşüncesine sebep olmaktadır. Oysaki ortada ne Kadroğlu diye birisi vardır ne de onun nüzûl sırasına göre yazmış olduğu bir Mushafı.²¹⁹

Aslen Kütahyalı olan ancak İstanbul'un Kadırga semtinde yaşadığı için Kadırgalı olarak ünlenen ve Matbaa-i Osmanî hattatlarından olan Hattat Mustafa Nazif Efendi'nin²²⁰ Mısır heyet tertibiyle tek ilişkisi, hattının 1934 tarihli Mushaf baskısında kullanılmış olmasıdır. Kendisinin hangi tarihte vefat ettiği bilinmediği gibi, 1934 yılında Mısır'da yapılan bu çalışmaya katıldığına dair bir malumat da yoktur. Kadırgalı ifadesi, Mısır'da tab' edilen mushaflarda sehven Kadroğlu olarak yazılmıştır.²²¹ Bu durum, Türkçe yazılan eserlerde Kadırgalı olarak yazılmasına bir engel teşkil etmemektedir. Ayrıca Kadırgalı Mustafa Nazîf, Kur'ân'ı Mushaf tertibine göre yazmış olup, sûre başlarında belirtilen nüzûl sıralaması onun değil Mısırlı heyetin çalışmasıdır.

ii) *Bir komisyon tarafından hazırlanan bu tertibin, "Hz. Osmân'ın nüzûl sırasına göre Mushaf tertibi" olarak meşhur olması.* Bu tertibin piyasada en çok bilinen ve tercih edilen nüzûl tertibi olması, Hz. Osman'a nisbet edilmesiyle şöhret bulmasından

Ahmed Hanefî tarafından bastırılmıştır.- sûre başlarında işaret edilen başka bir tertibe vâkıf olduk." Bkz. Derveze, I/12.

²¹⁸ Yılmaz, Hakkı, *Nüzul Sırasına Göre Tebyînu'l-Kur'ân*, İşaret Yayınları, İstanbul 2007, I/22.

²¹⁹ Bu yanlış anlamadan dolayı nüzûl sırasına göre Kadroğlu mushafı arayışında iken nüzûl sırasına göre hazırlanmış farklı iki mushafla karşılaşmıştır. Bunlardan ilki Dâru Tîlâs li'd-Dirâsât ve't-Terceme ve'n-Neşr tarafından 2007'de Şam'da basılan, ancak siyasi sebeplerden dolayı piyasaya sürülemeyen *Mushafun Hasebe'n-Nüzûl (Mushafu Tîlâs)*, ikincisi de Mücemmeu Mekketel-Mükerrame li Tıbbâti'l-Mushafi'sh-Şerîf tarafından hicrî 1412 yılında basılan, ancak sadece internet üzerinden erişilebilen *el-Mushafu'n-Nefs alâ Tertibi'n-Nüzûl*'dür. Mushaf-ı Tîlâs'ın tertibi Mısır heyet tertibinin aynısıdır. Mushafu't-Tenzîl'de ise başka hiçbir listede olmayan şöyle bir sıralama vardır:

Mekkî sûreler: Fâtîha, Alak, Kalem, Müddessir, Müzzemmil, Mesed, Tekvîr, Fecr, Duhâ, Asr, Tekâsür, Mâûn, Kâfirûn, Fîl, Şems, Burûc, Tin, Kureyş, Kâria, Kiyâme, Hümeze, Mürselât, Kâf, Beled, Târik, Kamer, Sâd, A'râf, Cinn, Yâsîn, Furkân, Fâtır, Meryem, Vâkıa, Şuarâ, Fussilet, Neml, Kasas, İsrâ, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Hicr, En'âm, Sâffât, Lokmân, Sebe, Zümer, Mü'min, Şûrâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye, Ahkâf, Zâriyât, Gâşiye, Kehf, Nahl, Nûh, İbrâhîm, Enbiyâ, Mü'minûn, Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Nebe, Nâziât, İnfîtâr, İnşikâk, Rûm, Ankebût.

Medenî sûreler: İhlâs, Mutaffîfîn, A'lâ, Leyl, Bakara, Abese, Enfâl, Âl-i İmrân, Ahzâb, Felak, Nâs, Mümtehine, Nisâ, Nûr, Zilzâl, Hadîd, Muhammed, Ra'd, Rahmân, Talâk, Beyyine, Haşr, Hacc, Münâfikûn, Mücadele, Hucurât, Tahrîm, Saff, Cumua, Feth, Tâhâ, Âdiyât, Teğâbûn, İnsân, Kadr, Kevser, Tevbe, Mâide, İnşirâh, Nasr, Meâric, Necm. Bu garip sıralamada 72 Mekkî, 42 de Medenî sûre bulunmaktadır.

²²⁰ İzmirli, İsmail Hakkı, *Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, Eren Yayınları, İstanbul 1977, s. VIII.

²²¹ Derveze, esas aldığı Mushaf'taki yazım yanlışından dolayı *Kadroğlu* ifadesini kullanmış görünse de eserinin muhtelif yerlerinde *Kadûr Oğlu* ibaresine rastlanmaktadır. Bkz. Derveze, I/114, 125, 128. Bazı çalışmalarda *Nasîf Kudurioğlu* şeklinde garip bir kullanım da bulunmaktadır. Bkz. Demir, Ekrem, *Muhammed İzzet Derveze'nin Kur'ân'ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2006, s. 227.

kaynaklanmaktadır. Abdülmüteâl es-Saîdî, *en-Nazmu'l-Fennî fi'l-Kur'ân* kitabında²²² kullandığı ifadeyle, Hz. Osman'a nüzûl sırasına göre Mushaf isnâd eden ilk kişi olmalıdır.²²³ Bunun haricinde ilk kaynağı tesbit edilememekle beraber tamamen yerli çalışmalarda şahit olunan bu durum, büyük bir karmaşaya yol açmıştır. Keskiöğlu, bu tertibi müfessirlerin çoğu tarafından kabul edilen ve mushaflarda belirtilen tertip olarak nitelerken; Okiç ve Cerrahoğlu Hz. Osman'ın nüzûl sırasına göre Mushafındaki sûrelerin tertibi olarak ifade ederler.²²⁴

Muhammed Halef el-Huseynî başkanlığındaki heyetin Mushaf tab'ında esas aldıkları bazı kriterler vardır. Bunlardan tez konusuyla da ilgili olan Mekkî-Medenî sûrelerin belirlenmesinde, bazı farklılıklarla beraber İbn Abdulkâfi'nin *Adedü Süveri'l-Kur'ân* kitabı²²⁵ ile diğer bazı kıraat ve tefsir kitaplarından istifade edilmiştir.²²⁶ Mısır Kralı 1. Fuâd'ın emriyle hazırlanan Mushafa belirtilen bir nüzûl tertibinin Hz. Osman'la nasıl ilişkilendirilebildiği anlaşılır değildir. Esasında Hz. Osman'a Mushaf tertibinin dışında bir tertibin atfedilmesi de ilginçtir. Ortada Mushaf tertibinin icthâdî olduğu söylemi varken ayrıca bir nüzûl tertibinin (hatta bu tertibe göre bir Mushafın) Hz. Osman'a nisbet edilmesi kabul edilemez.

3. NÜZÛL SIRASINA GÖRE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Takip edilen yöntem bakımından genel olarak Kur'ân'ın üç çeşit tefsiri bulunmaktadır:

1. Mushaf tertibine uygun olarak yapılan tefsir.
2. Nüzûl sırasına göre Kur'ân'ın tefsiri.
3. Kur'ân'dan bir konuyla ilgili âyetlerin bir araya getirilerek yapılan tefsir.²²⁷

²²² Eser, Hüseyin Elmalı tarafından *Edebî Mesaj Kur'ân* adıyla Türkçeye çevrilmiştir.

²²³ es-Saîdî, s. 25-27.

²²⁴ Keskiöğlu, s. 123-124; Okiç, s. 169-172; Cerrahoğlu, s. 86-87.

²²⁵ İbn Abdulkâfi eserinde İbn Abbâs'a isnâd edilen Atâ el-Horâsânî rivâyetini nakletmiştir. Mushaf sırasına göre ele aldığı sûrelerin giriş bölümünde ise Mücâhid kanalıyla gelen İbn Abbâs rivâyetini esas almıştır. Bkz. İbn Abdulkâfi, Ömer b. Muhammed, *Adedü Süveri'l-Kur'ân ve Âyâtih ve Kelimâtih ve Hurûfih ve Telhîsu Mekkîhi an Medenîh*, thk. Hâlid Hasan Ebu'l-Cûd, Mektebetü'l-İmâm el-Buhârî li'n-Neşr ve't-Tevzî, Kahire 2010, s. 174-177, 179-180.

²²⁶ el-Huseynî, s. 834.

²²⁷ Şimşek, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, s. 7-8.

Nüzûl sırasına göre yapılan çalışmalar incelendiğinde nüzûl sırası kavramının, konulu tefsir çalışmaları, âyet âyet ve sûre bazında olmak üzere üç ayrı alanda kullanıldığı görülecektir.

3.1. Konulu Tefsir Çalışmalarında Kullanılan Nüzûl Sırası

Kur'ân, muhtevasında birçok konuyu barındırmaktadır. Ancak her bir konu, Kur'ân'ın farklı yerlerine serpiştirilmiştir.²²⁸ Yani Kur'ân konularına göre tertip edilmemiştir. Her bir âyetin, hangi ortamda, hangi mesele üzerine ve ne zaman indiğini tespit edip âyetin hitap ettiği çevreyi göz önünde bulundurmak, âyetin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.²²⁹ Konulu tefsir çalışmalarında, belli bir konu esas alınarak, bütün Kur'ân sadece o konu ekseninde taranmaktadır.²³⁰ Bunun için konuyla ilgili farklı sûrelerde bulunan âyetler bir araya getirilerek Mekkî ve Medenî ayırımına tâbi tutulur. Bundan sonra da söz konusu sûrelerde yer alan âyetleri nüzûl tarihi itibarıyla sıralamak gerekmektedir. Böylece teşrî tarihi ve Kur'ân'ın gütmüş olduğu tadrîcî siyaset daha iyi anlaşılacaktır.²³¹

Konulu tefsir, Kur'ân muhtevasındaki konulardan herhangi birine dair âyetleri bütüncül bir bakış açısıyla gözönünde bulundurarak Kur'ân'ın o konudaki görüşünü ortaya koyma çabası olarak tarif edilebilir.²³² Konulu çalışmalar günümüzde, akademik Kur'ân okumalarında etkin olarak kullanılan yöntemlerden birisidir. Kur'ân'ın hangi konuda neler söylediğini öğrenmeye yönelik başvuru kaynağı niteliğinde yüzlerce tez yapılmıştır. Ayrıca meâllerde bulunan konu indeksleri de Kur'ân'ın içeriğini yansıtmaları bakımından önem arz etmektedir.²³³ Geçmişte ahkâm tefsirleri gibi genel konular içeren çalışmalar, günümüzde yerini “Kur'ân'da Sabır”, “Kur'ân'da Kadın” gibi özel konulu incelemelere bırakmıştır.²³⁴

Konulu tefsir çalışmalarında şu aşamalar takip edilir:

i) Araştırılacak konunun çerçeve sınırları belirlenir.

²²⁸ Demirci, Muhsin, *Konulu Tefsire Giriş*, İFAV, İstanbul 2013, s. 121.

²²⁹ Güven, Şahin, *Konulu Tefsir Metodu*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 192.

²³⁰ Sülün, Murat, *Kur'ân Kılavuzu Mutlak Gerçeğin Sesi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013, s. 150.

²³¹ Demirci, s. 122.

²³² Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 127.

²³³ Sülün, s. 150-151.

²³⁴ Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 127-128.

- ii) Konuyla ilgili âyetler bir araya getirilir.
- iii) Âyetler nüzûl sırasına göre dizilir.
- iv) Âyetlerle ilgili nüzûl sebepleri incelenir ve âyetler arası münâsebet tespit edilir.
- v) Bir araya getirilen âyetler gözden geçirilerek konunun temel öğeleri tespit edilir.
- vi) Tahlillerde bulunurken âyetlerde geçen kelimelerin sözlük anlamıyla Kur'ân'daki kullanımları değerlendirilir.²³⁵

Seyyid Kutub, kıyamet temasını işlediği *Meşâhidü'l-Kıyâme fi'l-Kur'ân* adlı eserinde,²³⁶ nüzûl sırasına riâyet etmiştir. Bunun için kıyamet bahsinin geçtiği âyetleri, sûrelerin iniş sırasına göre sıralamıştır. Bu âyet gruplarını, içinde bulundukları siyâka bağlamaya özen göstermiştir. Kutub, tercih ettiği nüzûl tertibinin kesinlik arz etmediğini, takribî bir liste olduğunu belirtmekle beraber, kıyamet olgusunun en güzel bu şekilde anlatılabileceği düşüncesiyle bu yöntemi tercih etmiştir.²³⁷ Nüzûl tertibinde Mısır heyet listesini kullanan Seyyid Kutub'un bu eseri, konulu tefsir çalışmalarının en güzel örneklerinden birisidir.

Konulu çalışmalar arasında dikkat çeken eserlerden birisi de *Konularına Göre Kur'ân* kitabıdır.²³⁸ Bu çalışmada Kur'ân âyetleri sistematik fihrist olacak şekilde nüzûl sırasına göre verilmiştir. Örneğin, tefecilik (ribâ) ile ilgili âyet meâlleri nüzûl sırasına göre şöyle sıralanmıştır:²³⁹

1. Rum 30/39: “İnsanların mallarında artış olsun diye faiz olarak verdiğiniz şeyler Allah katında artmaz; fakat, Allah'ın rızasını dileyerek zekat olarak verdiğiniz şeyler böyle değildir. İşte onlar (sevablarını) kat kat artıranlardır.”

2. Bakara 2/275-276: “Fâiz yiyenler kıyamet günü, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalkışı gibi kalkarlar. Bu, onların: “Alışveriş de fâiz gibidir.” demelerindendir. Oysa Allah alışverişi helal ve tefeciliği haram kılmuştur. Kime Rabbinden bir öğüt gelir ve tefecilikten vazgeçerse, geçmişte olan kendisinin olur. Onun durumu Allah'a aittir.

²³⁵ Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 130.

²³⁶ Türkçeye *Kur'ânda Kıyamet Sahneleri* adıyla çevrilmiştir.

²³⁷ Kutub, Seyyid, *Meşâhidü'l-Kıyâme fi'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, Kahire 2002, s. 10-11.

²³⁸ Özsoy, Ömer, Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur'an Sistematik Kur'an Fihristi*, Fecr Yayınevi, Ankara 2015.

²³⁹ İlgili çalışmadan alınan âyet meâllerine müdahale edilmemiştir.

Kim tefeciliğe dönerse, işte onlar cehennemliklerdir, onlar orada ebedî kalacaklardır. Allah fâizi eksiltir, sadakaları artırır. Allah hiçbir nankör günahkârı sevmez.”

3. Bakara 2/278-280: *“Ey inananlar! Allah’a saygılı olun, gerçekten iman ettiyseniz geri kalan faizi bırakın. Eğer bunu yapmazsanız, Allah’a ve elçisine savaş açmış olursunuz. Eğer (bu işten) dönerseniz, ana paranız sizindir. Böylece ne haksızlık etmiş, ne de haksızlığa uğramış olursunuz. Eğer (borçlu) darda ise, eli genişleyinceye kadar bekleyin, (alacağınızı) sadaka olarak bırakmanız sizin için ne kadar iyidir, bir bilseniz.”*

4. Âl-i İmrân 3/92: *“Ey inananlar! Kat kat artırarak fâiz yemeyin. Allah’a saygılı olun ki, kurtuluşa eresiniz.”*²⁴⁰

3.2. Münecemen Nüzûl Sırası

Kur’ân-ı Kerîm, Hz. Muhammed’e (s.a.s.) bir defada indirilmediği gibi sûreler de birer bütün olarak nâzil olmamıştır. 23 yıla yayılan nüzûl sürecinde vahiy Hz. Peygamber’e, bazen âyet, âyet grupları ve bazen de bütün bir sûre olarak gelmiştir. Vahyin nüzûl sürecini yansıtmaması bakımından nüzûl sırası denildiğinde akla ilk gelen, Hz. Peygamber’e nâzil olan vahyin, âyet gruplarının iniş sırasına göre, necm necm sıralandığı düşüncesidir. Kur’ân’ın nüzul merhalelerine göre tefsir edilmesine, yani yirmi üç yıllık dönemde ilk nazil olan Alak sûresinden başlayıp, son nazil olan âyete kadar sırayla âyetleri tefsir etme teşebbüsüne kronolojik (tarihî) tefsir denmektedir.²⁴¹ Ancak bu hususta sahâbeden veya selef ulemâsından bir nakil sudûr etmemiştir. Böyle bir tasarrufta bulunmanın önündeki en büyük engel, âyetlerin tertibinin tevkîfî olduğuyla ilgili icmâdır. Ayrıca Kur’ân’ın bu şekilde tefsir edilmesi çok zor ve de problemlidir. Çünkü:

i) Âyetlerin iniş sırasına göre sıralanması çok zordur. Özellikle ilk inen ve son inen âyetler hakkında bile ihtilaf söz konusu iken, Kur’ân’ın tamamı için hangi âyetlerin Mekkî, hangilerinin Medenî olduğu ve bunların kronolojik sıralaması tam olarak nasıl bilinebilir?

²⁴⁰ Özsoy-Güler, s. 492.

²⁴¹ es-Sağîr, Muhammed Huseyn Alî, *el-Mebâdiü’l-Âmme li Tefsîri’l-Kur’âni’l-Kerîm Beyne’n-Nazariyye ve’t-Tatbîk*, Dâru’l-Muarrihi’l-Arabî, Beyrut 2000, s. 121.

ii) Bu metot tam olarak uygulansa bile bu sefer de âlimlerin tevkiî olduğunda ittifak ettikleri âyetlerin tertibine muhalefet edilmiş olacaktır.

iii) Kur'ân, kronolojik açıdan değerlendirilip nüzul sırasına göre dizilen ve ona göre tefsir edilen târihî hâdise ve olaylar mecmuası değildir.²⁴²

Âyetlerin kronolojik sıralamasıyla ilgili ilk araştırmalar 19. yüzyılda müsteşriklerin çalışmalarıyla ortaya çıkmıştır.²⁴³ Well ve Nöldeke'nin sûre bazında başlattığı girişimler Watt, Hirschfelde, Bell vd. tarafından âyetlerin kronolojik tertibine yönelmiştir. Oryantalistlerin Kur'ân'ın tertibindeki bu aşırılıkları vahyin Hz. Muhammed (s.a.s.) tarafından üretildiği inancıyla hareket etmelerinden kaynaklanmaktadır. Kur'ân'ın alışık olmadıkları üslubunu Kitab-ı Mukaddes'le mukayese eden müsteşrikler, onu da olayların hikâye gibi birbirini takip ettiği bir anlatıma büründürmek istemişlerdir.²⁴⁴

İslâm dünyasında âyetlerin kronolojisiyle ilgili çalışmalar İranlı Mehdî Bâzergân'la özdeşleşmiştir. *Seyr-i Tahavvuli Kur'ân*²⁴⁵ kitabında her sûre, her nüzûl grubu ve âyet öbeği için âyet sayısını toplam kelime sayısına bölerek, âyetlerin ortalama uzunluklarıyla istatistiksel bir nüzûl dizilimi yapmış,²⁴⁶ tespit ettiği nüzûl gruplarından ilk on altısının tefsirini de *Pâ be Pây Vahy*²⁴⁷ kitabında uygulamıştır. Bu nüzûl grupları sırasıyla şöyledir:

1. Nüzûl Grubu: Alak sûresi 1-5. âyetler
2. Nüzûl Grubu: Müddessir sûresi 1-7. âyetler
3. Nüzûl Grubu: Asr sûresi 1-2. âyetler
4. Nüzûl Grubu: Tekâsür sûresi 1-2. âyetler
5. Nüzûl Grubu: Tûr sûresi 1-8. âyetler
6. Nüzûl Grubu: Zâriyât sûresi 1-6. âyetler
7. Nüzûl Grubu: İhlâs sûresi (tümü, 4 âyet)

²⁴² es-Sağır, s. 121-122.

²⁴³ Albayrak, s. 158.

²⁴⁴ Albayrak, s. 161.

²⁴⁵ Yasin Demirkıran ve Melâ Muhammed Feyzullah tarafından *Kur'ân'ın Nüzûl Süreci* adıyla Türkçeye tercüme edilen kitap 1998 yılında Fecr Yayınevi tarafından Ankara'da basılmıştır.

²⁴⁶ Bâzergân, Mehdî, *Adım Adım Vahiy*, çev. Yasin Demirkıran, Fecr Yayınevi, Ankara 1999, s. 8.

²⁴⁷ Fecr Yayınevi tarafından *Adım Adım Vahiy* adıyla 1999'da Ankara'da basılan kitap Yasin Demirkıran tarafından çevrilmiştir.

8. *Nüzûl Grubu*: Tîn sûresi 1-8. âyetler (6. âyet hariç)

9. *Nüzûl Grubu*: Ğâşiye sûresi 1-5. ve 8-16. âyetler

10. *Nüzûl Grubu*: Târik sûresi 1-4. ve 11-17. âyetler

11. *Nüzûl Grubu*: İnfitâr sûresi 1-5. âyetler

12. *Nüzûl Grubu*: Şems sûresi 1-10. âyetler

13. *Nüzûl Grubu*: Kevser sûresi (tümü, 3 âyet)

14. *Nüzûl Grubu*: A'lâ sûresi 1-19. âyetler (7 hariç)

15. *Nüzûl Grubu*: Burûc sûresi 1-7. ve 12-22. âyetler

16. *Nüzûl Grubu*: Tekvîr sûresi (tümü, 29 âyet)

Türkçe meâller arasında kronolojik olarak hazırlanan *Ayetlerin İniş Sırasına Göre Kuran Çevirisi* adında bir çalışma mevcuttur.²⁴⁸ Bu çalışmada Mekkî âyet grupları 13, Medenî âyet grupları da 11 yıla ayrılmıştır. Örneğin vahyin 1. yılı âyet aralıkları şöyle verilmiştir:²⁴⁹

Alak 1-5, Müddessir 1-7, Asr 1-3, Zâriyât 1-6, Tekâsür 1-2, Tûr 1-8, İhlâs 1-4, Ğâşiye 1-5, 8-16, Târik 11-17, İnfitâr 1-5, Şems 1-10, Kevser 1-3, A'lâ 1-6, 8-9, Burûc 1-7, 12-22, Tekvîr 1-29.

3.3. Sûre Bazında Nüzûl Sırası

Kur'ân ilimleri kaynaklarında nüzûl sırasıyla kastedilen husus, sûrelerin iniş sıralamasıdır. Hz. Ali'ye isnâd edilen Mushafta sûrelerin nüzûl sırasına göre tertip edildiği ifade edilir.²⁵⁰ Mekkî-Medenî sûre listelerinde geçen rivâyetlerde ilk inen sûrenin Alak sûresi olduğu, daha sonra sırasıyla diğer sûrelerin indiği belirtilir. Sûre sıralamasındaki kriter sûrenin tamamının değil, baş tarafının indiği zaman dilimidir. Örneğin, Bakara sûresi Medine'de ilk inmeye başlayan ve en son tamamlanan sûredir.²⁵¹ Baş tarafı hicretten sonra nâzil olan ilk sûre olduğundan Medenî sûrelerin ilki olarak kabul

²⁴⁸ Abdullahoğlu, Abdurrahman, *Ayetlerin İniş Sırasına Göre Kuran Çevirisi*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2011.

²⁴⁹ Abdullahoğlu, s. 5.

²⁵⁰ es-Suyûtî, s. 137.

²⁵¹ Elmalılı, I/146.

edilmiştir. Bu sebeple Kur'ân ilimlerinde ve tefsir alanında bahsi geçen nüzûl sırası ifadesinden sûrelerin nüzûl sıralaması anlaşılmalıdır.

Sûrelerin nüzûl sırasına göre yapılan çalışmalar tefsirler, meâl-tefsirler ve meâller olarak üçe ayrılmaktadır. Burada nüzûl sırasına göre yapılan eserlerin tanıtımı yapılacak olup bir sonraki bölümde Kur'ân'ın nüzûl sırasına göre tefsiri meselesine geçilecektir.

3.3.1. Tefsirler

Tertip açısından bin dört yüz yıllık tefsir geleneğinin aksine nüzûl sırasını kullanan tefsirlerin geçmişi son elli yıla dayanmaktadır. Sayıca çok olmayan bu eserler, Derveze'nin *et-Tefsîru'l-Hadîs*'i, Mollâ Huveyş'in *Beyânu'l-Meânî*'si, Habenneke'nin *Meâricü't-Tefekkür*'ü ve el-Câbirî'nin *Fehmü'l-Kur'ân*'ıyla sınırlıdır. Ülkemizde de bu usûlle yazılan tefsirler bulunmaktadır. Bunlardan biri Hakkı Yılmaz'ın *Tebyînu'l-Kur'ân*'ı, diğeri de Fahrettin Yıldız'ın tefsiridir. Ayrıca, Atilla Fikri Ergun tarafından yazılmaya başlanan ve ilk cildi yayımlanmış olan *Tefsîru'l-Büsrâ* ve Musa Şimşekçakan tarafından hazırlanan *Sözün Gücü İlahî Vahyin Rehberliği* eserleri de bu kategoriye giren çalışmalardandır. İnternet ortamında bulunup baskısı yapılmamış olan *Fahrettin Yıldız Tefsiri*'ne mahkeme kararıyla erişim engeli bulunduğundan, burada yer verilmeyecektir.²⁵²

Nüzûl sırasına göre tefsirler üzerine yapılan lisansüstü çalışmalardan tespit edilebilenler şunlardır:²⁵³

1. Ferîd Mustafâ Süleymân, *Muhammed İzzet Derveze ve Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1993.
2. Ekrem Demir, *Muhammed İzzet Devreze'nin Kur'an'ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2006.
3. Mesut Okumuş, *Kur'an'ın Kronolojik Okunuşu Muhammed İzzet Derveze Örneği*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Araştırma Yayınları, Ankara 2009.

²⁵² Aydar, Hidayet, “Cumhuriyet Dönemi Türkçe Kur'ân Tefsirleri Üzerine İstatiksel Bir Değerlendirme”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İFD*, 2015/1, c. 2, sy. 2, s. 16.

²⁵³ Doktora düzleminde, nüzûl sırasına göre yapılan tefsirler üzerine bir mukayese çalışması hâlen devam etmektedir: Musa Güler, *Nüzul Sırasını Esas Alan Tefsirlerin Mukayesesi (et-Tefsir'ul Hadis, Fehm'ul Kur'anil Hakim ve Beyan'ul Hak Örneği)*, (Devam Eden Doktora Çalışması), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van. (Kaynak: <http://ktp.isam.org.tr/?url=tezilh/findrecords.php>) Erişim: 29.05.2016/09:00.

4. Tâhâ Muhammed Fâris, *Tefâsîru'l-Kur'ânî'l-Kerîm Hasebe Tertîbi'n-Nüzûl*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Dâru'l-Feth li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, Amman 2011.

5. Necmettin Çalışkan, *Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî ve Tefsiri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2013.

6. Muhammed Coşkun, *Muhammed Âbid el-Câbirî'nin Tefsirde Sîret-Nüzûl İlişkisi Yaklaşımı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2013.

3.3.1.1. et-Tefsîru'l-Hadîs Tertîbu's-Süver Hasebe'n-Nüzûl

Filistinli Muhammed İzzet Derveze tarafından telif edilen eser, nüzûl sırasına göre yazılan ilk tefsir olarak bilinmektedir. Derveze, tefsirini yazmadan önce bu çalışmasına temel teşkil eden *Asru'n-Nebî*, *Sîratu'r-Rasûl*²⁵⁴ ve *ed-Düstûru'l-Kur'ânî fî Şuûni'l-Hayât* adlarında üç eser telif etmiştir. Tefsirin altyapısını İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'de sürgünde iken oluşturan Derveze, eserinin basımını 1961-1966 yıllarında gerçekleştirebilmiştir.²⁵⁵ Tefsiri için bir mukaddime niteliğinde olan *el-Kur'ânü'l-Mecîd* eseri²⁵⁶ onun tefsir usulünü ortaya koymaktadır.²⁵⁷ Derveze'nin sûrelerin nüzûl sırasına göre yazmış olduğu on ciltlik tefsirinin adı *et-Tefsîru'l-Hadîs Tertîbu's-Süver Hasebe'n-Nüzûl*'dür.²⁵⁸

Derveze, Kur'ân'ın tefsir edilmesinde ve anlaşılmasında en iyi yöntem olacağını düşündüğü sûrelerin nüzûl sırasına göre tefsirin Mushafın kudsiyetine halel getirmeyeceğiyle ilgili fetva arayışına girmiştir.²⁵⁹ Bu hususta dönemin Suriye başmüftüsü Ebû Yûsr Âbidîn ile Halep ulemâsından Abdulfettâh Ebû Ğudde'den olumlu yanıtlar almıştır. Ebû Ğudde, tefsir ile ortaya konan eserin tilâvet edilen Mushaftan farklı

²⁵⁴ Her iki eser Mehmet Yolcu tarafından *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı* adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Çeviri, Yöneliş Yayınları tarafından 1989'da İstanbul'da yayımlanmıştır.

²⁵⁵ Yolcu, Mehmet, "Ebu Zuheyr Muhammed İzzet Derveze Hayatı, Mücadelesi ve Başlıca Eserleri", *İNÜİFD*, Malatya 2013, c. 4, sy. 2, s. 69-72.

²⁵⁶ Vahdettin İnce'nin *Kur'an'ı Anlamada Usûl* adıyla çevirdiği eser, Ekin Yayınları tarafından 1997'de İstanbul'da basılmıştır.

²⁵⁷ Yolcu, s. 75.

²⁵⁸ Bir komisyon tarafından Türkçeye 7 cilt olarak tercüme edilen eser, Ekin Yayınları tarafından *et-Tefsîru'l-Hadîs Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri* adıyla 1998'de İstanbul'da basılmıştır.

²⁵⁹ Derveze, I/9.

bir şey olduğunu, bu yüzden tefsirde tilâvet tertibinin gözetilmesinin şart olmadığını selef ulemâsından örnek uygulamalarla ifade etmiştir.²⁶⁰

Derveze sûreleri, üzerinde durulabilecek tek bir âyet veya âyetler grubundan oluşan tam cümleler hâlinde bölmeye çalışmıştır. Yabancı ve pek kullanılmayan kelime ve ifadeleri ayrıntılara girmeden açıklamıştır. Bir cümleyi ilk anda zihinde uyanan anlamıyla basit ve anlaşılır bir şekilde ifade etmiştir. Konuya ilişkin âyetlerle ilgili aktarılan rivâyetlere işaret etmiştir. Âyetlerin içerdiği hükümleri, ilkeleri, toplumsal ve manevî direktifleri açıklamıştır. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) hayatından ve içinde yaşadığı toplumdan aktarılan sahneleri beyan etmiştir. Kur'an'ın bazı cümlelerini ve bu cümlelerin içerdiği maksatları tefsir ederken önceki sûrelere göndermede bulunmaya ve gereksiz tekrarlardan ve uzun açıklamalardan kaçınmaya gayret etmiştir.²⁶¹

Derveze, tefsirinde takip ettiği nüzûl tertibini belirlemeden evvel farklı yedi tertibi ele almıştır.²⁶² Bunlardan Câbir b. Zeyd, İkrime-el-Hasan,²⁶³ İbn Abbâs tertiplerine ve sahibi mechul dördüncü bir tertibe²⁶⁴ es-Suyûtî'nin *el-İtkân*'ını kaynak göstermektedir. Diğer iki tertip, *el-Hâzin*²⁶⁵ ve *Mecmau'l-Beyân*²⁶⁶ tefsirlerinde geçmektedir. Yedincisi ise Derveze'nin Kadroğlu Mushafı olarak belirttiği *Mushafu Cevâmî Şerîf*'te sûre başlarında işaret edilen tertiptir.²⁶⁷

Alanında uzman bir kurul tarafından tespit edildiğinden Mısır heyet tertibini esas aldığını ifade eden Derveze, bazı sûrelerde bu tertibe muhalefet etmiştir. Fâtîha'nın ilk inen sûre olduğu yönündeki rivâyetleri dikkate alarak bu sûreyi Alak'ın başına almış, Medenî sûreler arasında bulunan Ra'd, Rahmân, İnsân ve Zilzâl sûrelerini içerik ve üslup

²⁶⁰ Derveze, I/10-11. Bunlardan en dikkat çeken *Celâleyn* tefsiri ile ilgili tespittir. Bu meşhur tefsirin yazımına ilk olarak başlayan Celâleddîn el-Mahallî, sanılanın aksine ilk bölümü (Bakara-Kehf) değil, ikinci bölümü (Meryem-Nâs) tefsir etmiştir. Ebû Ğudde, el-Mahallî'nin tefsir yazımında Kur'an'ın sonundan başına doğru gittiğini, Kehf sûresinin tefsirine geldiğinde vefat etmesinden dolayı, aynı usûlle tefsirin devamını Celâleddîn es-Suyûtî'nin getirdiğini söyler.

²⁶¹ Demir, s. 227.

²⁶² Derveze, I/12.

²⁶³ Derveze, İkrime ve Hasan-ı Basrî tertibi olarak geçen bu tertipten, *el-İtkân*'daki nüsha hatasından dolayı el-Huseyn ve İkrime olarak bahseder.

²⁶⁴ Derveze'nin bahsettiği bu tertibe *el-İtkân*'da rastlanamamıştır.

²⁶⁵ ez-Zerkeşî (Ca'fer es-Sâdık) tertibi ile aralarındaki fark için bkz. bu çalışma s. 42.

²⁶⁶ Derveze'nin mukaddimede olduğunu belirttiği nüzûl tertibini, et-Tabresî, İnsân sûresinin tefsirinde vermiştir. Sebebi için bkz. dipnot 181.

²⁶⁷ Kadroğlu Mushafı ile ilgili açıklama için bkz. bu çalışma s. 42-45.

yönünden Mekkî sûrelere benzedikleri gerekçesiyle²⁶⁸ Mekkîlere dâhil etmiştir.²⁶⁹ Derveze, Medenî sûrelerin tertibinde de bazı değişiklikler yapmıştır. Bu tasarruflar sonucunda 91 Mekkî, 23 Medenî sûreden oluşan Derveze'nin nüzûl tertibi şöyledir:

Mekkî sûreler: Fâtiha, Alak, Kalem, Müzzemmil, Müddessir, Mesed, Tekvîr, A'lâ, Leyl, Fecr, Duhâ, İnşirâh, Asr, Âdiyât, Kevser, Tekâsür, Mâûn, Kâfirûn, Fîl, Felak, Nâs, İhlâs, Necm, Abese, Kadr, Şems, Burûc, Tîn, Kureyş, Kâria, Kiyâme, Hümeze, Mürselât, Kâf, Beled, Târık, Kamer, Sâd, A'râf, Cinn, Yâsîn, Furkân, Fâtır, Meryem, Tâhâ, Vâkıa, Şuarâ, Neml, Kasas, İsrâ, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Hıcr, En'âm, Sâffât, Lokmân, Sebe, Zümer, Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye, Ahkâf, Zâriyât, Ğâşiye, Kehf, Nahl, Nûh, İbrâhîm, Enbiyâ, Mü'minûn, Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Meâric, Nebe, Nâziât, İnfitâr, İnşikâk, Rûm, Ankebût, Mutaffîfîn, Ra'd, Hacc, Rahmân, İnsân, Zilzâl.

Medenî sûreler: Bakara, Enfâl, Âl-i İmrân, Haşr, Cumua, Ahzâb, Nisâ, Muhammed, Talâk, Beyyine, Nûr, Münâfikûn, Mücâdele, Hucurât, Tahrîm, Teğâbûn, Saff, Feth, Mâide, Mümtehine, Hadîd, Tevbe, Nasr.

3.3.1.2. Tefsîru Beyânî'l-Meânî

Abdulkâdir Mollâ Huveyş²⁷⁰ tarafından yazımına 1936'da başlanan eser,²⁷¹ aslında nüzûl sırasına göre yapılan ilk tefsir çalışmasıdır. Ne var ki eserini daha önce bastırmış olması hasebiyle bu alanda ilk olma şöhreti Derveze'ye nasip olmuştur. Tefsiri 1962'de kendi imkânlarıyla 6 cilt hâlinde yayımlayan Mollâ Huveyş'in nüzûl sırasını tercih etme sebebi, Hz. Ali'nin açmış olduğu yolu takip ettiğini düşünmesidir. Hz. Ali'nin nüzûl sırasına göre bir Mushaf tertip ettiğini ifade eden Mollâ Huveyş, onun tilâvet tertibine muhalefet etmediğine özellikle dikkat çekmektedir. Müellife göre Hz. Ali, nüzûl sırasına göre oluşturduğu Mushaf ile insanların nüzûl tarihi, ortamı ve zamanını, nüzûlün keyfiyetini, iniş sebeplerini bir sorgulama ya da sual arayışına girmeden öğrenebilmesini

²⁶⁸ İlk baskıda Medenîlerden saydığı Hacc sûresini de sonraki baskılarda Mekkîlere dahil etmiştir. Bkz. Derveze, I/20.

²⁶⁹ Derveze, I/13, 17.

²⁷⁰ Mollâ ifadesi Huveyş ile birlikte kullanılmalıdır. Abdulkadir Molla şeklindeki kullanım hatalıdır. Yanlış kullanım için bkz. İslamoğlu, *Kur'ân'ı Anlama Yöntemi*, s. 51. Esasında Abdulkadir Molla, Bangladeş Cemaat-i İslâmî liderlerinden olup 2013 yılında idam edilmiştir. Kaynak: <http://aa.com.tr/tr/dunya/cemaat-i-islami-lideri-molla-idam-edildi/198035> (Erişim: 29.05.2016/10:00) Mollâ Huveyş ise Suriye'nin Deyrezzor bölgesinden mutasavvıf bir âlim olup 1978'de vefat etmiştir.

²⁷¹ Mollâ Huveyş, Abdulkâdir el-Ğâzî el-Ânî ed-Deyrezûrî, *Tefsîru Beyânî'l-Meânî*, Matbaatü't-Terakkî, Dimeşk 1962, I/5.

amaçlamıştır.²⁷² Mollâ Huveyş, bu usûlle bir tefsir yazarak Mushaf sırasının zorunlu kıldığı konu tekrarlarından uzak kalacağını ifade etmektedir.²⁷³

Mollâ Huveyş, nüzûl sırası olarak Mısır heyet tertibini kullanmıştır. Ancak tefsirinde hangi tertibi niçin tercih ettiğine dair bir bilgi vermemiştir. Hacc sûresinin tefsirinde durak işaretleriyle ilgili beyanda bulunurken Kral 1. Fuâd'ın bastırdığı Mushaftan bahsetmesi²⁷⁴ onun bu tertibi *el-Mushafu'l-Emîrî*'den aldığını göstermektedir.

3.3.1.3. Meâricü't-Tefekkür ve Dekâiku't-Tedebbür

Suriyeli âlim Abdurrahmân Habenneke, tefsir yazımına başlamadan önce, Kur'an'a yaklaşımını ortaya koyduğu *Kavâidu't-Tedebbüri'l-Emsel* eserini telif etmiştir. Bu çalışmasında, uzun yıllar boyunca yapmış olduğu Kur'an araştırmaları ve farklı ekol tefsirlerini incelemesi sonucu, Kur'an'ı tedebbür etmek ve onu en iyi şekilde anlamak için kırk kural belirlemiştir.²⁷⁵ Habenneke, dokuzuncu kural olarak tespit ettiği nüzûl sırasına göre tefsir yapmanın Kur'an'ı anlamak için zorunluluk arz ettiğini düşünmektedir.²⁷⁶

Habenneke, nüzul sırasına göre eser telif etmede amacının, tefsir yazmak değil; Kur'an'ı öğrenmek olduğunu belirterek, Rabbânî eğitim ve davranış metodu ile teşriî açıdan Kur'an'ın psikolojik eğitim yönünün nasıl olduğuna cevap aradığını, buna yönelik öğrenme arzusuyla ortaya çıktığını belirtmektedir.²⁷⁷ Sûrelerin nüzûl sırasına göre tefsir yazan Habenneke, konulu tefsir özelliği taşıyan eserinde yöntem olarak şu usûlü takip etmiştir:

Sûrenin ana konusunu vermek, farklı anlamları ortaya çıkarmak için kıraatlerden yararlanmak, sûre ile ilgili hadislerde geçen rivâyetleri zikretmek, âyette geçen konuyla

²⁷² Mollâ Huveyş, I/3.

²⁷³ Mollâ Huveyş, I/4.

²⁷⁴ Mollâ Huveyş, VI/158.

²⁷⁵ Habenneke, Abdurrahmân Hasan el-Meydânî, *Kavâidu't-Tedebbüri'l-Emsel li Kitâbillâh Azze ve Celle*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 2009, s. 12.

²⁷⁶ Habenneke, *Kavâidu't-Tedebbüri'l-Emsel*, s. 151; Çalışkan, Necmettin, *Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî ve Tefsîri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2013, s. 128.

²⁷⁷ Çalışkan, Necmettin, "Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî ve Tefsîri", s. 132.

ilgili bütün âyetleri bir araya getirerek konuya bütüncül yaklaşmak ve güncel meselelere değinmek.²⁷⁸

Habenneke, Mekkî sûrelerin tefsirini 15 ciltte tamamlamıştır. 2004 yılında Bakara sûresinin tefsirini yazarken vefat ettiğinden Medenî sûreler eksik kalmıştır.²⁷⁹ Mısır heyet tertibini kullanan Habenneke, listede Kalem ile Müddessir sûrelerinin yerlerini değiştirmiştir.²⁸⁰

Mekkî sûreler: Alak, Müddessir, Müzzemmil, Kalem, Fâtiha, Mesed, Tekvîr, A'lâ, Leyl, Fecr, Duhâ, İnşirâh, Asr, Âdiyât, Kevser, Tekâsür, Mâûn, Kâfirûn, Fîl, Felak, Nâs, İhlâs, Necm, Abese, Kadr, Şems, Burûc, Tîn, Kureyş, Kâria, Kiyâme, Hümeze, Mürselât, Kâf, Beled, Târık, Kamer, Sâd, A'râf, Cinn, Yâsîn, Furkân, Fâtır, Meryem, Tâhâ, Vâkıa, Şuarâ, Neml, Kasas, İsrâ, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Hıcr, En'âm, Sâffât, Lokmân, Sebe, Zümer, Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhurf, Duhân, Câsiye, Ahkâf, Zâriyât, Ğaşiye, Kehf, Nahl, Nûh, İbrâhîm, Enbiyâ, Mü'minûn, Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Meâric, Nebe, Nâziât, İnfitâr, İnşikâk, Rûm, Ankebût, Mutaffîfîn.

Medenî sûreler: Bakara.

3.3.1.4. Fehmu'l-Kur'ânî'l-Hakîm

Faslı düşünür Muhammed Âbid el-Câbirî, Kur'ân anlayışını *Medhal ile'l-Kur'ânî'l-Kerîm* eserinde²⁸¹ ortaya koymuştur. Ona göre, Kur'ân'ı iki kapak arasında bir metin olarak alıp öylece tanımlama çabaları onun peyderpey inmiş olduğu hakikatine uzak bir yaklaşımdır. Bu da Kur'ânî gerçekliğe aykırı bir tutumdur. Kur'ân'ın oluş sürecinde geçirdiği aşamaları anlamaya çalışmak (yani nüzûl sırasını takip etmek) metnin yapısını da anlamanın en sağlıklı yoludur.²⁸²

²⁷⁸ Çalışkan, “Nüzul Sırasına Göre Yeni Bir Tefsir Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî ve Meâricü't-Tefekkür”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, Temmuz 2013, 7 (14), s. 370.

²⁷⁹ Habenneke, *Meâricü't-Tefekkür ve Dekâiku't-Tedebbür Tefsîrun Tedebbürî li'l-Kur'ânî'l-Kerîm bi Hasebi Tertîbi'n-Nüzûl Vifka Menheci Kitâbi Kavâidi't-Tedebbûri'l-Emsel li Kitâbillâh Azze ve Celle, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 2006, XV/424.*

²⁸⁰ Habenneke, *Kavâidu't-Tedebbûri'l-Emsel*, s. 178-184. Habenneke, Muhammed Ali Halef el-Huseynî başkanlığında hazırlanan *el-Mushafu'l-Emîrî*'de belirtilen nüzûl sıralamasını tablo hâlinde vermiştir.

²⁸¹ Muhammed Coşkun tarafından *Kur'an'a Giriş* adıyla tercüme edilen eser, Mana Yayınları'na 2013'te İstanbul'da basılmıştır.

²⁸² Atalar, M. Kürşad, “Câbirî'nin Kur'ân Anlayışı ve Tefsir Yönteminin Tenkidi”, *Umran Dergisi*, Kasım 2014, s. 38.

Fehmu'l-Kur'âni'l-Hakîm et-Tefsîru'l-Vâdîh Hasebe Tertîbi'n-Nüzûl isimli 3 ciltlik bir tefsir²⁸³ telif eden el-Câbirî, felsefî tefsir özelliği taşıyan eserinde nüzûl tertibini esas almıştır. Altı aşamada incelediği Mekkî dönemi davet kitabı olarak tanımlayan el-Câbirî, Medenî dönemi de devlet kitabı olarak nitelemiştir. Sûreleri siyer bilgilerine ve nüzûl dönemindeki bağlamlarına göre pasajlara (necm) ayıran el-Câbirî, tefsirinde şu metodu kullanmıştır: Girişte sûrenin ismi, nüzûl dönemi, içeriği ve varsa iniş sebepleri hakkında bilgi vermek, daha sonra sûreleri necmlere ayırıp kısa açıklamalarla gerekli bilgileri verdikten sonra sûre hakkında genel değerlendirmeler yapmak.²⁸⁴

Kullandığı nüzûl tertibinde de diğer tefsirlere göre bariz farklılıklar taşıyan *Fehmu'l-Kur'âni'l-Hakîm*'de, Alak'ın ilk beş ve Müddessir'in ilk on âyeti Mekke dönemi 1. aşamada, kalan âyetleri ise Mekke dönemi 2. aşamada verilmiştir. Diğer sûreler ise bütün olarak zikredilmiştir.²⁸⁵ el-Câbirî'nin 90'ı Mekkî, 24'ü Medenî sûrelerden oluşan nüzûl sırası şu şekildedir:²⁸⁶

Mekke Dönemi 1. Aşama (Nübüvvet, Rubûbiyyet ve Ulûhiyyet): Alak, Müddessir, Mesed, Tekvîr, A'lâ, Leyl, Fecr, Duhâ, İnşirâh, Asr, Âdiyât, Kevser, Tekâsür, Mâûn, Kâfirûn, Fîl, Felak, Nâs, İhlâs, Fâtîha, Rahmân, Necm, Abese, Şems, Burûc, Tîn, Kureyş.

Mekke Dönemi 2. Aşama (Diriliş ve Kıyamet Sahneleri): Kâria, Zilzâl, Kıyâme, Hümeze, Mürselât, Kâf, Beled, (Alak devamı), (Müddessir devamı), Kalem, Târık, Kamer.

Mekke Dönemi 3. Aşama (Şirkin ve Putlara İbadetin İptali): Sâd, A'râf, Cinn, Yâsîn, Furkân, Fâtır, Meryem, Tâhâ, Vâkıa, Şuarâ, Neml, Kasas, Yûnus, Hûd, Yûsuf.

Mekke Dönemi 4. Aşama (Açıktan Davet ve Kabilelerle İletişim): Hıcr, En'âm, Sâffât, Lokmân, Sebe.

²⁸³ Muhammed Coşkun'un *Siyer Işığında Kur'an'ı Anlamak Nüzul Sırasına Göre Hikmetli Kur'an'ın Anlaşılır Tefsiri* adıyla tercüme ettiği 3 ciltlik eser, Mana Yayınları tarafından 2014'te İstanbul'da basılmıştır.

²⁸⁴ Güven, "Muhammed Âbid el-Câbirî ve Fehmü'l-Kur'âni'l-Hakîm İsimli Tefsirindeki Metodu", *Bilimname Dergisi*, XX, 2011, s. 53-78.

²⁸⁵ el-Câbirî, Muhammed Âbid, *Fehmu'l-Kur'âni'l-Hakîm et-Tefsîru'l-Vâdîh Hasebe Tertîbi'n-Nüzûl, Dâru'n-Neşri'l-Mağribiyye*, Fas 2008, I/365-366.

²⁸⁶ el-Câbirî, *Fehmu'l-Kur'âni'l-Hakîm*, I/365-367, II/413-415, III/414-415.

Mekke Dönemi 5. Aşama (Boykot Dönemi ve Habeşistan'a Hicret): Zümer, Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhurf, Duhân, Câsiye, Ahkâf.

Mekke Dönemi 6. Aşama (Boykot Sonrası: Kabilelerle İletişim ve Medine'ye Hicret Hazırlığı): Nûh, Zâriyât, Ğaşiye, İnsân, Kehf, Nahl, İbrâhîm, Enbiyâ, Mü'minûn, Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Meâric, Nebe, Nâziât, İnfitâr, İnşikâk, Müzzemmil, Ra'd, İsrâ, Rûm, Ankebût, Mutaffifin, Hacc.

Medenî sûreler: Bakara, Kadr, Enfâl, Âl-i İmrân, Ahzâb, Mümtehine, Nisâ, Hadîd, Muhammed, Talâk, Beyyine, Haşr, Nûr, Münâfikûn, Mücâdele, Hucurât, Tahrîm, Teğâbûn, Saff, Cumua, Feth, Mâide, Tevbe, Nasr.

3.3.1.5. Nüzul Sırasına Göre Tebyînu'l-Kur'ân

Hakkı Yılmaz tarafından yazılan eser, 12 ciltten oluşmaktadır. Yılmaz, eserinin tefsir değil tebyîn olduğunu özellikle vurgulamaktadır. Yazara göre tefsir ifadesi, Kur'ân'ın kapalı ve mübhem olduğunu çağrıştırmaktadır. Her biri gayet açık olan Kur'ân âyetlerinin ortaya konması tebyîn ile ifade edilmelidir.²⁸⁷

Yılmaz, Kur'ân'ın daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla çalışmasını nüzûl sırasına göre yapmıştır. Ona göre ictihâdî olan Mushaf tertibine uymak hiçbir şekilde zorunlu değildir. Öyle ki Kur'ân'ın daha iyi anlaşılabilmesi için, her bir necmin iniş sırasının belirlenerek sûrelerin tertibinin de buna göre yapılması gerektiğini düşünmektedir.²⁸⁸

Yılmaz, eserinde Hattat Kadroğlu'nun Mushaf tertibi olduğunu belirttiği Mısır heyet tertibini esas almıştır.

3.3.1.6. Sözün Gücü İlahî Vahyin Rehberliği

Musa Şimşekçakan tarafından hazırlanan eserde, nüzûl sırasına göre ilk yirmi iki sûrenin tefsiri yapılmıştır. Yazar, nüzûl sırası dikkate alındığında âyetlere sonradan verilen anlamların ortaya çıkacağını, âyetlerin iniş sürecindeki anlamını bulacağını ifade eder.²⁸⁹

²⁸⁷ Yılmaz, Hakkı, *Nüzul Sırasına Göre Tebyînu'l-Kur'ân*, I/9-11.

²⁸⁸ Yılmaz, Hakkı, *Nüzul Sırasına Göre Tebyînu'l-Kur'ân*, I/16-19.

²⁸⁹ Şimşekçakan, Musa, *Sözün Gücü İlahî Vahyin Rehberliği*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 25.

Her sûrenin giriş bölümünde nüzûl ortamını yansıtmaya çalışan yazar, sûrenin öncesiyle ilişkisini ortaya koyabilmek için daha evvel nâzil olan sûrelerle ilgili hatırlatmalara yer verir.²⁹⁰ Genel olarak âyetleri ayrı ayrı tefsir eden Şimşekçakan, sûre bitiminde “Surenin Anlam Akışı İçinde Bağlamı” başlığıyla sûrenin bütününe verir. Konunun daha iyi anlaşılması için sûrenin indiriliş amacına yer veren yazar, “sonuç” başlığıyla da sûrenin bağlam ve anlamına dair izahlarda bulunur.²⁹¹

Şimşekçakan, çalışmasında Hz. Osman’a atfedildiğini belirttiği Mısır heyet tertibini takip etmiştir. Yazar, henüz kesin bir nüzûl sırası tespit edilmemiş olsa da sûreler arasındaki münâsebetin bu sıralamayı desteklediğini düşünmektedir.²⁹²

3.3.1.7. Tefsîru’l-Büsrâ - Nüzul Sırasına Göre Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri

Atilla Fikri Ergun tarafından birinci cildi yayımlanan eser, nüzûl sırasına göre ilk yirmi bir sûrenin tefsirini içermektedir. Yazar, önsözde tefsirin yazımına devam edeceğini belirtmiştir.²⁹³ Ergun, çalışmasının yeni şeyler ortaya koyma iddiasında olmayıp özlü bir yaklaşım sergilemek amacıyla olduğunu ifade etmiştir.²⁹⁴

Ergun, nüzûl sırasını tercih etme sebebi olarak şunları zikreder:

İster Resmi Mushaf tertibine göre ister nüzul sırasına göre okunsun, anlamak ve hayata taşımak maksadıyla Kur’an’a yönelen herkes onun rehberliğinden kendi kapasitesi ölçüsünde istifade eder. Dolayısıyla önemli olan, Kur’an’ın hangi sıraya göre okunduğu değil, hangi amaçla okunduğudur. Nüzul sırasına göre yapılan okuma, Kur’an’ın cahiliye toplumunda işe nereden başladığını, vahyin nasıl bir seyir izlediğini ve buna bağlı olarak Hz. Peygamber’in ve Mekke’de ona tabi olan bir avuç insanın nasıl bir inşa sürecinden geçtiklerini anlayabilmemiz açısından yararlıdır.²⁹⁵

Sûrelerin nüzûl zamanını tespit etmek için azamî çaba gösterdiğini ifade eden yazar, yaptığı araştırmalar neticesinde farklı bir tertip elde etmiştir.²⁹⁶ İlk yirmi bir sûreden

²⁹⁰ Şimşekçakan, s. 32.

²⁹¹ Şimşekçakan, s. 32-33.

²⁹² Şimşekçakan, s. 25.

²⁹³ Ergun, Atilla Fikri, *Tefsîru’l-Büsrâ İyi Haber Kur’ân Nüzûl Sırasına Göre Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri (I) - Vahyin İlk Yılları*, Kibele Yayınları, İstanbul 2013, I/12-13.

²⁹⁴ Ergun, I/16.

²⁹⁵ Ergun, I/17.

²⁹⁶ Ergun, I/16.

oluşan ve “vahyin ilk yılları” adıyla Mekke döneminin başlangıç aşaması olarak ifade ettiği sûre listesi şu şekildedir:²⁹⁷

Alak, Kalem, Müzzemmil, Müddessir, Fâtiha, Duhâ, İnşirâh, Tekvîr, A’lâ, Leyl, Fecr, Asr, Kevser, Tekâsür, Mâûn, Kâfirûn, İhlâs, Fîl, Kureyş, Felak, Nâs.

3.3.2. Meâl-Tefsirler

Meâl-tefsir, meâl ve tefsir fonksiyonlarının bir araya getirildiği çalışmalar olup tefsirî tercümeyle hazırlanan meâllerle karıştırılmamalıdır. Meâl formunda hazırlanan bu tür çalışmalar aslında birer özlü tefsirdirler. Bir Kur’ân çevirisi, şu özelliklerle meâl-tefsir hüviyetine bürünür:

i) Sûrelerin girişinde sûrenin ismi, nüzûl zamanı ve içeriği hakkında derli toplu bilgi verilir.

ii) Sûreler bölümlere ayrılır ve bu bölümler ilgili pasajın muhtevasına uygun biçimde başlıklandırılır.

iii) Âyetlerin çevirisine açıklama/tefsir notu düşülür.²⁹⁸

Nüzûl sırasına göre hazırlanan meâl-tefsirler Zeki Duman’ın *Beyânu’l-Hak*, Şaban Piriş’in *Kur’ân Yolu İniş Sırasına Göre Anlam ve Tefsiri*, Mustafa İslamoğlu’nun *Nüzûl Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur’ân Gerekçeli Meal-Tefsir*, İhsan Eliaçık’ın *Yaşayan Kur’ân Nüzul Sırasına Göre Türkçe Meal-Tefsir* ve Tuncer Namlı’nın *Kur’ân Aydınlığı Kronolojik Kur’ân Meali* adlı eserleridir. Ayrıca meâl veya tefsir özelliği taşımasa da sûrelerin mesajını ve âyetlerin özünü yansıtmaya çalışan bazı eserler vardır ki onlar da bu bölümde incelenmiştir. Bunlar, Es’ad Ahmed Ali’nin *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Müretteb* ve Mahmut Toptaş’ın *Nüzûl Sırasına Göre Kur’ân Mesajı* adlı eserleridir.

3.3.2.1. Beyânu’l-Hak

Türkiye’de nüzûl sırasına göre yazılan ilk tefsir olarak bilinen Beyânu’l-Hak’ın müellifi M. Zeki Duman’dır.²⁹⁹ 2006’da yayımlanan üç ciltlik eser, bazı yönleriyle

²⁹⁷ Ergun, I/9.

²⁹⁸ Ünsal, Hadiye, “Mevlana Muhammed Ali’nin Meal-Tefsiri Bağlamında Kâdiyânîlik (Ahmedîlik) ve Kur’an”, *Çukurova Üniversitesi İFD*, Adana 2010, c. 10, sy. 1, s. 132.

²⁹⁹ Güven, “Muhammed Âbid el-Câbirî ve Fehmü’l-Kur’âni’l-Hakîm İsimli Tefsirindeki Metodu”, s. 57.

ülkemizde ve İslam dünyasında ilk olma iddiasındadır.³⁰⁰ Mevcut Mushaf tertibinin sahâbenin tebliğ döneminin sonunda eriştiği hayat düzeyine hitap ettiğini savunan Duman, günümüz insanının (İslâm'a yeni girecek ve Kur'ân'la ilk defa karşılaşacak olanların), sahâbenin tebliğ döneminin başında tanışmış olduğu gibi, kronolojik sıralamaya tabi tutulmaları gerektiği düşüncesindedir.³⁰¹

Duman, ümmetin gerilemesinden ve sahâbe gibi bir topluluğun meydana getirilemeyişinden Mushaf tertibine riâyet eden tefsirleri sorumlu tutar. Bu sebeple, öncelikli ihtiyaç olan kronolojik tefsirlerin yazımı için Derveze gibi fetva arayışına girmeyi gereksiz bulur.³⁰² Kur'ân'ın pasaj bütünlüğü yöntemiyle okunması durumunda, Mekkî sûrelerde Medenî, Medenî sûrelerde de Mekkî âyetlerin yer almadığının, neshin olmadığına, müteşâbih denilen âyetlerin aslında öyle olmadığına anlaşıldığını iddia eder.³⁰³

Duman, sûrelerin tefsirinde, sûre ile ilgili kısa bir bilgi verdikten sonra özet olarak sûrenin nüzûl sebebine, içeriğine ve tarihî arka planına değinir. Daha sonra tefsir edeceği pasajların Arapça metnini verip bu metnin bilinmeyen kelimelerinin kısaca anlamlarını verir. Sonra âyetlerin meâlini yapıp ilişkili âyet numaralarını dipnotta belirtir. Tefsir bölümünde Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir etme metodunu kullanarak detaylara girmeden açıklamalar yapar.³⁰⁴

Sûrelerin sıralanışında Mısır heyet tertibini kullanan Duman, bu tertibi Hz. Osman Mushafına nisbet eder.³⁰⁵ Bu sıralamada da bazı değişikliklere giden yazar, 91'i Mekkî, 23'ü Medenî sûrelerden oluşan bir liste oluşturur. Duman'ın tefsirinde sûrelerin sıralanışı şu şekildedir:

Mekkî sûreler: Fâtîha, Alak, Müddessir, Müzzemmil, Kalem, Mesed, Tekvîr, A'lâ, Leyl, Fecr, Duhâ, İnşirâh, Asr, Âdiyât, Kevser, Tekâsür, Mâûn, Kâfirûn, Fîl, Felak, Nâs, İhlâs, Necm, Abese, Kadr, Şems, Burûc, Tîn, Kureyş, Kâria, Kıyâme, Zilzâl, Hümeze,

³⁰⁰ Duman, *Beyânu'l-Hak Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri*, Fecr Yayınevi, Ankara 2006, I/11.

³⁰¹ Duman, *Beyânu'l-Hak*, I/16.

³⁰² Duman, "Neden Yeni Bir Tefsir?: Beyanü'l-Hak Adlı Eserimizin Özellikleri ve Tefsire Getirdiği Yenilik Hakkında Bir Deneme", *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, İstanbul 2009, 2(1), s. 108.

³⁰³ Duman, *Beyânu'l-Hak*, I/18-19.

³⁰⁴ Yaşar, Naif, "Beyânu'l-Hak Adlı Meâl-Tefsir Üzerine Bir Eleştiri", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İFD*, Rize 2012, 2, s. 206.

³⁰⁵ Duman, *Beyânu'l-Hak*, I/15.

Mürselât, Kâf, Beled, Târik, Kamer, Sâd, A'râf, Yâsîn, Cinn, Furkân, Fâtır, Meryem, Tâhâ, Vâkıa, Şuarâ, Neml, Kasas, İsrâ, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Hıcr, En'âm, Sâffât, Lokmân, Sebe, Zümer, Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye, Ahkâf, Zâriyât, Ğâşiye, Kehf, Nahl, Nûh, İbrâhîm, Enbiyâ, Mü'minûn, Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Meâric, Nebe, Nâziât, İnfitâr, İnşikâk, Rûm, Ankebût, Mutaaffîfîn, Ra'd, Rahmân, İnsân, Hacc.

Medenî sûreler: Bakara, Enfâl, Âl-i İmrân, Cumua, Mümtehine, Nisâ, Haşr, Ahzâb, Beyyine, Hucurât, Nûr, Münâfikûn, Muhammed, Hadîd, Mücâdele, Talâk, Tahrîm, Teğâbûn, Saff, Feth, Mâide, Tevbe, Nasr.

3.3.2.2. Kur'ân Yolu İniş Sırasına Göre Anlam ve Tefsiri

Şaban Piriş tarafından yazılan dört ciltlik bir eserdir. Eserin önsöz bölümü bulunmadığından yazarın neden nüzûl sırasını tercih ettiği belirsizdir. Piriş'e göre sûreler, esaret ortamı olan Mekke döneminde daha çok inanç ve ilâhî daveti tebliğ mücadelesini, hâkimiyet ortamı olan Medine döneminde de yeni oluşmakta olan bir toplumun adım adım şekillenmesini göstermektedir.³⁰⁶ Yazar, kaynağını belirtmese de eserinde Mısır heyet tertibinin sûre sıralanışını takip etmiştir.

3.3.2.3. Nüzûl Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur'ân Gerekçeli Meal-Tefsir

Mustafa İslamoğlu tarafından hazırlanan eser, ilk olarak 2009'da basılmıştır.³⁰⁷ İslamoğlu, *Kur'an Sûrelerinin Kimliği* kitabında "Sûrenin Nüzûl Yeri ve Zamanı" başlığı altında her bir sûrenin nerede, ne zaman, hangi şartlar altında, nasıl bir nüzûl ortamında indiğini ele almıştır. Sûrelerin nüzûl tertibiyle ilgili görüşleri değerlendiren yazar, rivâyetleri göz önünde bulundurarak doğruya en yakın sıralamayı tespit etmeye çalışmıştır.³⁰⁸ Yazar, telif aşamasında olduğunu belirttiği tefsirine bir mukaddime olarak 2014 yılında da *Kur'ân'ı Anlama Yöntemi* kitabını yayımlamıştır.³⁰⁹

³⁰⁶ Piriş, Şaban, *Kur'ân Yolu İniş Sırasına Göre Anlam ve Tefsiri*, Arz Yayıncılık, Kayseri, ts., IV, (Fasikül 13), s. 3.

³⁰⁷ İslamoğlu, *Kur'ân'ı Anlama Yöntemi Tefsir Usulü*, s. 45.

³⁰⁸ İslamoğlu, *Kur'an Sûrelerinin Kimliği*, Akabe Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 10.

³⁰⁹ İslamoğlu, *Kur'ân'ı Anlama Yöntemi Tefsir Usulü*, s. XI.

İslamoğlu, sûre sıralamasını ikiye ayırmaktadır:

i) *Nüzûl Tertibi*: Sûrelerin Hz. Peygamber'e iniş tarihlerine göre yapılan sıralama.

ii) *Mushaf Tertibi*: Hz. Osman döneminde sahâbenin ictihâdı ile oluşturulan sıralama.³¹⁰

Yazar, sûrelerin girişinde sûrenin ismine, iniş zamanına ve konusuna dair bilgiler verdikten sonra meâle geçmiştir. Meâli, âyetler ayrı ayrı olacak şekilde değil, anlam bütünlüğü oluşturacak pasajlar hâlinde vermiştir. Yazar, Hz. Osman'ın nüzûl tertibi olarak nitelediği Mısır heyet tertibini esas almakla beraber listede birçok değişiklik yapmıştır. 91 Mekkî, 23 Medenî sûreden oluşan İslamoğlu tertibi şu şekildedir:

Mekkî sûreler: Fâtiha, Alak, Müzzemmil, Müddessir, Duhâ, İnşirâh, Kalem, Tekvîr, A'lâ, Leyl, Fecr, Kadr, Asr, Âdiyât, Kevser, Tekâsür, Mâûn, Kâfirûn, Mesed, Fîl, Kureyş, Kâria, Felak, Nâs, İhlâs, Necm, Abese, Şems, Burûc, Tîn, Zilzâl, İnsân, Kiyâme, Hümeze, Mürselât, Kâf, Beled, Târik, Yâsîn, Furkân, Rahmân, Fâtır, Meryem, Tâhâ, Hâkka, Meâric, Nebe, Nâziât, İnfitâr, Vâkıa, Şuarâ, İnşikâk, Neml, Kamer, Sâd, A'râf, Secde, Ra'd, Tûr, Mülk, Ğaşiye, Kehf, Cinn, Nûh, İbrâhîm, Sâffât, Kasas, İsrâ, Hûd, Yûnus, Yûsuf, Hıcr, En'âm, Nahl, Lokmân, Sebe, Zümer, Mü'min, Enbiyâ, Mü'minûn, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye, Ahkâf, Zâriyât, Rûm, Ankebût, Mutaaffîn, Hacc.

Medenî sûreler: Muhammed, Teğâbün, Bakara, Enfâl, Hadîd, Nûr, Âl-i İmrân, Saff, Cumua, Beyyine, Haşr, Münâfikûn, Nisâ, Mücâdele, Ahzâb, Talâk, Mâide, Mümtehine, Feth, Nasr, Hucurât, Tahrîm, Tevbe.

3.3.2.4. Yaşayan Kur'ân Nuzûl Sırasına Göre Türkçe Meal-Tefsir

İhsan Eliaçık tarafından ilk baskısı 2007'de Mushaf tertibine göre yapılan eser, 2008 yılında nüzûl sırasına göre basılmıştır. Eserin 2015 baskısındaki önsözün 2007 tarihli olması, yazarın eseri sadece sûre tertibini değiştirerek yeniden yayımladığını göstermektedir. Yazar, eserinde kaynağını belirtmeden Mısır heyet tertibini kullanmıştır.³¹¹

³¹⁰ İslamoğlu, *Nüzûl Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur'an Gerekçeli Meal-Tefsir*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2015, s. XXVIII-XXIX; İslamoğlu, *Kur'ân'ı Anlama Yöntemi Tefsir Usulü*, s. 38.

³¹¹ Eliaçık, R. İhsan, *Yaşayan Kur'an Nuzûl Sırasına Göre Türkçe Meal-Tefsir*, İnşa Yayınları, İstanbul 2015, s. 6.

3.3.2.5. Kur'ân Aydınlığı Kronolojik Kur'ân Meali

Tuncer Namlı tarafından yazılan meâl, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Kur'ân'ı okuma usûlünün iniş sırasına göre olduğu iddiasıyla kronolojik olarak hazırlanmıştır.³¹² Yazar, Mushaf tertibinin Kur'ân'ın ilâhî ve nebevî sistematigine uymadığı, bu şekilde bir tilâvetle Kur'ân'ın tarihsel seyri, âyetlerin metinsel bağlamı ve tedricî eğitim tecrübesinin göz ardı edildiği düşüncesindedir.³¹³

Namlı, sûrelerin sıralamasında Mısır heyet tertibini kullanmıştır. Ancak bununla ilgili eserinde bir kaynak belirtmemiştir.

3.3.2.6. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Müretteb

Suriyeli Es'ad Ahmed Alî tarafından 1979 yılında yazılan eser, nebevî sîret ve tedricî nüzûlün aşamaları gözetilerek Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirini ortaya koyma iddiasındadır. Ancak yazarın bu metoda uyduğu söylenemez.³¹⁴ Es'ad Alî, Kur'ân'ı tefsir etmekten çok, âyetlerden çıkardığı anlamları gelişigüzel ifade ederek “kolay eğitim yöntemi” başlığıyla sunmaya çalışmıştır.³¹⁵ Yazar, nüzûl tertibi olarak İbn Abbâs rivâyetinden yararlandığını belirtse de³¹⁶ eserindeki sûre sıralaması Mısır heyet tertibine aittir.

3.3.2.7. Nüzûl Sırasına Göre Kur'ân Mesajı

Mahmut Toptaş, 1995 yılında başlattığı nüzûl sırasına göre Kur'ân derslerini 2002 yılında kitap olarak yayımlamıştır. Toptaş, Kur'ân'ın ilk emrinin “okuma”, son emrinin ise “takvâ” olduğunu belirtir. Kur'ân-ı Kerîm'in insanlığı bir sıralamaya tabi tutarak eğittiğini ifade eder. Müellif, eserinde âyetleri manasıyla vermekten ziyade cümlelerin içinde âyetlerin özünü yansıtmaya çalışmıştır.³¹⁷ Yazar, eserinde belirtmese de Mısır heyet tertibine riâyet etmiştir. Toptaş'ın, Mushaf tertibine göre yazmış olduğu *Şîfa Tefsiri* adında bir çalışması daha vardır.

³¹² Namlı, Tuncer, *Kronolojik Kur'an Meali*, Fecr Yayınevi, Ankara 2015, s. XXXVI.

³¹³ Namlı, s. XXVII.

³¹⁴ Fâris, Tâhâ Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm Hasebe Tertîbi'n-Nüzûl*, Dâru'l-Feth li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, Amman 2011, s. 798.

³¹⁵ Fâris, s. 794.

³¹⁶ Fâris, s. 785-787.

³¹⁷ Toptaş, Mahmut, *Nüzûl Sırasına Göre Kur'an Mesajı*, Cantaş Yayınları, İstanbul 2002, I/5-6.

3.3.3. Meâller

Meâl kelimesi, eksiltmek, sonuç, netice, çıkarım, hülâsa ve zübde anlamlarında olmakla beraber bir şeyin dönüp varacağı yer anlamında da kullanılır.³¹⁸ Meâl kavramı, Kur'ân âyetlerini her yönü ile aynen çevirme iddiası olmaksızın başka bir dile aktarmak, yapılan çevirinin eksik olabileceği ve verilen anlamın âyetin yaklaşık manası olduğu anlamındadır.³¹⁹ Kur'ân'ı Arapça'dan başka bir dile hakkıyla tercüme etmenin mümkün olmadığı düşüncesinin bir göstergesi olarak “meâl” kelimesini ilk defa Elmalılı kullanmıştır.³²⁰ Bu yüzden, Kur'ân çevirilerinde “tercüme” değil de, mana ve mefhum demek olan “meâl” kelimesini kullanmak bir gelenek hâline gelmiştir.³²¹ Bu hususun da istisnaları olup, meâllerini *çeviri* ve *tercüme* olarak isimlendirenler de bulunmaktadır.

Sayısı yüzleri bulan meâller arasında son dönemde nüzûl sırasına göre tertip edilen çalışmalara rastlanmaktadır. Bu meâllerden çoğu, Mushaf tertibine göre hazırlanıp daha sonra nüzûl sırasına göre düzenlendikleri izlenimini vermektedir. Sayısı onun üzerinde olan ve her geçen gün daha da artacağı düşünülen bu meâllerden kısaca bahsedilecektir.³²²

3.3.3.1. Surelerin İniş Sırasına Göre Kur'ân-ı Kerim Meali

Yaşar Nuri Öztürk tarafından hazırlanan meâl, Kur'ân'ın teşriî mantık ve tarzının daha rahat izlenebilmesi amacıyla sûrelerin iniş sırasına göre tertip edilmiştir. Önsözde, eserin Türkçede bu yöntemle yapılan ilk çalışma olduğu ifade edilmiştir.³²³ Sûre başlangıçlarına ve sayfa başlarına sûrenin Mushaf sırasıyla beraber iniş sırası da konulmuştur. Yazar, eserinde belirtmese de Derveze'nin tertibini esas almıştır.

³¹⁸ Elmalılı, I/30.

³¹⁹ Karagöz, İsmail, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010, s. 413.

³²⁰ Öztürk, Mustafa, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Meal ve Tefsirin Serencamı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012, s. 71.

³²¹ Atasoy, İhsan, vd., *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli*, Nesil Yayınları, İstanbul 2015, s. 13.

³²² Güngör Kızılbaş tarafından hazırlanan *Surelerin İniş Sırasına Göre Kur'an-ı Kerim Türkçe Çevirisi* adlı bir meâl bulunmaktadır. Bkz. Yüksel, Mehmet, *Çeviri Kuramı ve Problemleri Açısından Tanzimat'tan Günümüze Matbu Kur'an Meallerinin Önsözlerinin Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta 2011, s. 43. İlgili meâlin baskısına ulaşılamadığı için bu bölümde kendisine yer verilmemiştir.

³²³ Öztürk, Yaşar Nuri, *Surelerin İniş Sırasına Göre Kur'an-ı Kerim Meali (Türkçe Çeviri)*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1994, s. 13.

3.3.3.2. Nüzul Sırasına Göre Kur'ân-ı Kerim Meali

Mesut Okumuş tarafından yayına hazırlanan eserde, Elmalılı tefsirinin sadeleştirilmesi esas alınmıştır. Bu çalışmadaki amacın, Kur'ân'ın mevcut tertibini bozmak değil, onun iniş sürecini ve Hz. Muhammed'in (s.a.s.) hayatını izleme imkânını sağlamak olduğu belirtilmiştir.³²⁴

Meâlde, sûrelerin nüzûl sıralaması için Hz. Osman mushafının esas alındığı ifade edilmiştir. Bu hususta Cerrahoğlu'nun *Tefsir Usûlü ve Tefsir Tarihi* eserleri kaynak gösterilmiştir.³²⁵ Ancak daha önce de ifade edildiği üzere söz konusu liste, Mısır heyetinin oluşturduğu nüzûl sıralamasıdır.

3.3.3.3. Nüzul Sırasına Göre Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Anlamı

Meâl, Ali Bulaç tarafından hazırlanmıştır. Yazar, Kur'ân'ın tertip ve nüzûl sıralaması olarak iki tür sıralamasının bulunduğunu ifade eder. Kur'ân'ın mevcut düzenini ifade eden tertip sıralaması ilâhî vahye dayanmakta olup değiştirilemez. Yirmi üç yıllık nübüvvet sürecinde Peyderpey nâzil olan âyet ve sûrelerin birbirini izleme düzenine nüzûl sırası denir. Kur'ân'ın çok yönlü anlaşılması, farklı boyutlarının keşfedilmesi ve ilâhî mesajın daha iyi kavranabilmesi için daha önce Mushaf tertibine göre hazırlanan meâl, nüzûl sırası versiyonuyla yayımlanmıştır.³²⁶ Bulaç, Cerrahoğlu'nun *Tefsir Usûlü*'nde de geçen Hz. Osman, İbn Abbâs ve Ca'fer es-Sâdık'a nisbet edilen nüzûl sırasına göre mushaflardaki sûrelerin çizelgesini vermiştir.³²⁷ Meâlindeki sıralama, Hz. Osman'ın nüzûl sırasına göre Mushaf tertibi olarak aktardığı Mısır heyet tertibidir.

3.3.3.4. Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli

İsmail Kazdal tarafından hazırlanan meâl, “Kur'an Çevirilerinin Meali” alt başlığını taşımaktadır. Yazar, “Nasıl bir kul olacağım?” sorusuna cevap arayanların meâl sayesinde

³²⁴ Okumuş, *Nüzûl Sırasına Göre Kur'an-ı Kerim Meali (Türkçe Anlam)*, ed. Ali Bulaç, Birleşik Dağıtım-Kitabevi, Ankara 1994, s. 6.

³²⁵ Okumuş, *Nüzûl Sırasına Göre Kur'an-ı Kerim Meali*, s. 6.

³²⁶ Bulaç, Ali, *Nüzul Sırasına Göre Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı*, Çıra Yayınları, İstanbul 2009, s. 6-7.

³²⁷ Bulaç, s. 10.

Kur'ân'la muhatap olarak Kur'ân'a danışmalarını sağlamayı amaçlamıştır.³²⁸ Kazdal, meâlinde kaynağını belirtme de Mısır heyet tertibini esas almıştır.³²⁹

3.3.3.5. Evrensel Çağrı İniş Sırasına Göre Kur'ân Meali

Eser, Mustafa Sağ tarafından yazılmıştır. Daha önce Mushaf tertibine göre yazılan meâl, okuyucunun Kur'ân'ı ona ilk muhatap olanlar gibi tanıma, anlama ve yaşayabilmesi düşüncesiyle iniş sırasına göre neşredilmiştir.³³⁰ Meâlde belirtilmemiş olsa da, Mısır heyet tertibinin sıralaması esas alınmıştır.

3.3.3.6. İniş Sırasına Göre Kur'ân'ın Türkçe Çevirisi

Sadık Türkmen tarafından hazırlanmıştır. Yazar, meâllerden hakkıyla faydalanılabilmesi için sûrelerin iniş sırasına göre okunması gerektiğini düşünmektedir.³³¹ Medenî sûrelerin anlaşılabilmesi için Mekkî sûrelerdeki olaylara vâkıf olmak gerektiğini düşünen Türkmen, bu sûrelerdeki doğal gelişim takip edilmeden Medenî sûrelerin anlaşılamayacağını ifade eder.³³² Hz. Osman'ın düzenlediği iniş sıralamasını esas aldığını belirten yazar,³³³ Mısır heyet tertibini kullanmıştır.

3.3.3.7. Nüzûl Sıralı Meal

Mehmet Türk tarafından hazırlanan meâlin tam adı *Allâh'ın Kelâmı Nüzûl Sıralı Kur'ân-ı Kerîm ve Meâl-Tefsiridir*. Meâlle birlikte Arapça metin de nüzûl sırasına göre tertip edilmiştir. Bundan amacın Kur'ân'ı nüzûl sırasına göre okumak isteyenlerin asıl metni bulmalarını kolaylaştırmak olduğu ifade edilmiştir.³³⁴ Nüzûl sırasında Hz. Osman'dan gelen rivâyetin dikkate alındığı ifade edilse de³³⁵ ortada böyle bir rivâyet bulunmamaktadır. Sıralama, Mısır heyet tertibi üzeredir.

³²⁸ Kazdal, İsmail, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli*, Kur'an Okulu Yayıncılık (Erguvan Yayınevi), İstanbul 2008, s. 4.

³²⁹ Kazdal, s. 5-6.

³³⁰ Sağ, Mustafa, *Evrensel Çağrı İniş Sırasına Göre Kur'an Meali*, Ladybirds Production, İstanbul 2013, s. 14.

³³¹ Türkmen, Sadık, *İniş Sırasına Göre Kur'an'ın (Kâinat-Sünnet ve Akıl-Bilim Işığında Yapılmış) Türkçe Çevirisi*, Sadık Türkmen Yayınları, İstanbul 2014, s. 14.

³³² Türkmen, s. 30.

³³³ Türkmen, s. 30.

³³⁴ Türk, Mehmet, *Allâh'ın Kelâmı Nüzûl Sıralı Kur'ân-ı Kerîm ve Meâl-Tefsiri*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya 2011, s. 7.

³³⁵ Türk, s. 7.

3.3.3.8. İniş Sırası İle Kur'ân-ı Kerim Tercümesi

Niyazi Kahveci tarafından yazılan meâl, okuyucunun Kur'ân'ın anlamını doğrudan öğrenebilmesini sağlamak düşüncesiyle sûrelerin iniş sırasına göre tertip edilmiştir. Kahveci, sûrelerin iniş sıralamasında tefsir usûlü eserlerinin çoğunluğunun ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kabul ettiği sıralamayı esas aldığını belirtmektedir.³³⁶ Ancak kaynak belirtmediği bu ifadelerinden, onun Cerrahoğlu'nun *Tefsir Usulü*'nde geçen Hz. Osman'a nisbet edilen nüzûl sırasına göre Mushaf listesini işaret ettiği anlaşılmaktadır. Ancak bu sıralama, Mısır heyet tertibine aittir. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kabul ettiği bir iniş sıralaması bulunmamaktadır.

3.3.3.9. Nüzul Sırasına Göre Necm Necm Kur'ân'ın Türkçe Meâli

Bu meâlin yazarı Hakkı Yılmaz'dır. Yazar, mevcut Mushafın o günki iktidarın görüşüne göre düzenlendiği, bu yüzden bilinçli olarak paragraf, bölüm ve cümlelerin karıştırıldığı, Kur'ân'ın anlaşılabilir bir yapıya sokulduğu iddiasındadır.³³⁷ Yılmaz, bu söylemine binaen, “resmî Mushaf” olarak nitelediği Kur'ân'ın tertibindeki sözde hatalı sıralamaları kendince düzeltmiş, sûreleri anlam bilgisi ve teknik özellikler ile necmlere ayırmıştır.³³⁸ Âyetlerin tertibinde değişiklikler yapan yazar nüzûl sıralamasının da âyetlerin iniş sırasına göre (necm necm) yapılması taraftarıdır. Ancak bunun için şartların ve imkânların hazır olmadığına dikkat çeker.³³⁹

Derveze'nin ifadelerinin yanlış tercümesinden etkilenmiş olsa gerek, kullandığı iniş sıralamasının Kadroğlu Mushafına ait olduğunu ifade eden Yılmaz, ortada Kadroğlu tarafından nüzûl sırasına göre yazılmış bir Mushaf olduğu izlenimi uyandırmaktadır.³⁴⁰ Ancak daha önce de ifade edildiği üzere bu tertip Mısır heyetine ait olup, Kadroğlu'yla (daha doğrusu Kadırgalı Hattat Mustafa Nazîf Efendi'yle) bir ilgisi yoktur. Ayrıca Kadırgalı'nın yazmış olduğu Mushaf, tilâvet tertibi üzeredir.

³³⁶ Kahveci, Niyazi, *İniş Sırası İle Kur'an-ı Kerim Tercümesi*, Sinemis Yayın Grup, Ankara 2012, s. XII.

³³⁷ Yılmaz, Hakkı, *Nüzul Sırasına Göre Necm Necm Kur'ân'ın Türkçe Meâli*, İşaret Yayınları, İstanbul 2015, s. 21-23.

³³⁸ Yılmaz, Hakkı, *Nüzul Sırasına Göre Necm Necm Kur'ân'ın Türkçe Meâli*, s. 13.

³³⁹ Yılmaz, Hakkı, *Nüzul Sırasına Göre Necm Necm Kur'ân'ın Türkçe Meâli*, s. 20.

³⁴⁰ Yılmaz, Hakkı, *Nüzul Sırasına Göre Necm Necm Kur'ân'ın Türkçe Meâli*, s. 23.

3.3.3.10. İniş Sırasına Göre Apaçık Kur'ân ve Türkçe Hikmetli Meali

Meâlin yazarı Sami Kocaoğlu'dur. Yazara göre, Kur'ân'ın mevcut tertibi okunmasını da anlaşılmasını da güçleştirmektedir.³⁴¹ Kur'ân'ın âyet ve sûreleri iniş sırasına göre tertip edilirse okunması ve anlaşılması kolaylaşacak, Müslümanlar bunun faydasını göreceklidir.³⁴² Bu düşünceyle iniş sırasına göre meâl hazırlayan yazar, kaynağını belirtmese de sûre sıralamasında Mısır heyet tertibini dikkate almıştır.

3.3.3.11. Nüzûl Sırasına Göre Kur'ân-ı Kerim Türkçe Meâli

Eser, Elmalılı meâlinin sadeleştirilmiş ve nüzûl sırasına göre tertip edilmiş hâlidir. Yazarı Rauf Pehlivan'dır. Yazara göre, Mekke'de inen sûrelerin büyük bir bölümü bir defada indirilmiş ve art arda inen âyetleriyle bir sûre tamamlanmadan yeni bir sûre inmemiştir.³⁴³ Medine döneminde ise bir sûre tamamlanmadan yeni sûreler inmeye başlamış, sûrelerin kalan bölümleri değişik zamanlarda inmiştir. Nüzûl tertibinde, sûrelerin ilk âyetlerinin inişi esas alınmış olup âyetlerin değil sûrelerin iniş sıralaması dikkate alınmıştır.³⁴⁴

Pehlivan, meâlin önsöz bölümünde Kur'ân'ın tencîmen indirilmesinin hikmetlerini ve nüzûl sırasını bilmenin faydalarını zikretmiştir.³⁴⁵ Meâlinde Hz. Osman tertibinden bahseden yazar, karşılaştırma yapılabilmesi için İbn Abbâs ve Ca'fer es-Sâdık tertiplerini bu tertiple beraber şema hâlinde aktarmıştır.³⁴⁶ Önceki çalışmalarda da ifade edildiği üzere, bu nüzûl tertibi Mısır heyetine aittir.

3.3.3.12. Nüzul Sırasına Göre Kur'an-ı Kerim Meali

Eser, Mustafa Öztürk tarafından daha önce Mushaf tertibine göre hazırlanan meâlin, okuyuculardan gelen istek üzerine iniş sırasına göre düzenlenmiş hâlidir.³⁴⁷ Yazar, uzun sûrelerdeki âyet gruplarının da sûre tertibi gibi ictihâdî olarak sıralandığını düşünmektedir.³⁴⁸

³⁴¹ Kocaoğlu, Sami, *İniş Sırasına Göre Apaçık Kur'an ve Türkçe Hikmetli Meali*, İstanbul 2013, s. 8.

³⁴² Kocaoğlu, s. 7.

³⁴³ Pehlivan, s. XVI-XVII.

³⁴⁴ Pehlivan, s. XVII.

³⁴⁵ Pehlivan, s. XIV-XVI.

³⁴⁶ Pehlivan, s. XIX.

³⁴⁷ Öztürk, Mustafa, *Nüzul Sırasına Göre Kur'an-ı Kerim Meali*, s. 30.

³⁴⁸ Öztürk, Mustafa, *Nüzul Sırasına Göre Kur'an-ı Kerim Meali*, s. 18.

Öztürk, nüzûl tertibi olarak Atâ el-Horâsânî'nin oğlu Osman b. Atâ'ya naklettiği İbn Abbâs rivâyetini esas almıştır. Meâl, bu yönüyle klasik bir nüzûl listesini tercih eden tek çalışma olarak görünmektedir. Yazar, bu listeyi ilgili rivâyetin İbnu'd-Durays'ın *Fedâilu'l-Kur'ân*'ı gibi erken dönem bir kaynak, et-Tabresî'nin *Mecmau'l-Beyân*'ı gibi bir Şia tefsiri ve es-Suyûtî'nin *el-İtkân*'ı gibi sistematik bir ulûmu'l-Kur'ân kaynağında geçmesinden dolayı tercih etmiştir.³⁴⁹ Yazar, listede yer almayan Fâtiha sûresini, nâzil olan ilk sûre olduğu gerekçesiyle sıralamanın başına almıştır.³⁵⁰

³⁴⁹ Öztürk, Mustafa, *Nüzul Sırasına Göre Kur'an-ı Kerim Meali*, s. 30.

³⁵⁰ Öztürk, Mustafa, *Nüzul Sırasına Göre Kur'an-ı Kerim Meali*, s.32-33.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NÜZÛL SIRASINA GÖRE TEFSİR MESELESİ

Kur'ân'ın tümünü esas alan tefsir çalışmaları bin üç yüz yıllık bir geçmişe sahiptir. Bu süreçte yüzlerce tefsir kaleme alınmıştır. Ekollerin farklılığına rağmen tüm bu eserlerin ortak yönü Mushaf tertibine riâyet etmeleridir. Ancak nüzûl sırasına göre tefsir yöntemi yarım asırlık bir geçmişe dayanmaktadır.³⁵¹ Derveze ve Mollâ Huveyş tarafından başlatılan bu metodun elbette birtakım gerekçeleri ve ortaya koyması beklenen faydaları olmalıdır. Bu sebeple, önce kronolojik çalışma sahiplerinin bu usûlü tercih etme sebepleri ve sağlamayı düşündükleri faydalar zikredilecektir. Ardından bu yönetime yöneltilecek eleştiri ve tenkitler belirtilecektir.

1. NÜZÛL SIRASINA GÖRE TEFSİRİN GEREKÇE ve FAYDALARI

1.1. Nüzûl Sırasına Göre Tefsirin Meşrû Bir Yöntem Olması

Bir görüş veya hareket ilk olarak ortaya çıkarken kendisine bir dayanak bulma ihtiyacı hisseder. Böyle bir telaşa girmeyen düşünceler bid'atle yaftalanmaktan kurtulamaz. Nüzûl sırasına göre yapılan çalışmalar da kendilerine referans göstermekten geri durmamışlardır. Bu gayretlerin başında nüzûl sıralı tefsirlerin meşruiyetini delillendirme gayreti gelmektedir.

Mollâ Huveyş, tefsirinin mukaddimesinde Hz. Ali'nin nüzûl sırasına göre tertip ettiği Mushaftan bahseder. Ona göre, Hz. Ali'nin bu şekilde bir Mushaf hazırlaması, sahâbenin Mushaf tertibi üzerindeki icmâmı küçümsemesi veya Mushaf tertibinin ictihâd alanına kapalı tevkîfî bir mesele olduğunu bilmemesinden kaynaklanmamaktadır. Onun bu tertiple ortaya çıkmasını düşündüğü birçok faydalar vardır. O hâlde nüzûl sırasına göre tefsir yazmaya şer'î bir engel bulunmamaktadır. Böyle bir şeye tevessül etmekle bid'at işlenmiş olmaz. Aksine peşinden gidilecek iyi bir çığır açılmış olur.³⁵²

³⁵¹ Bu dönemde Mushaf tertibine göre yazılan tefsir sayısı nüzûl sırasına göre telif edilen eserlerden kat kat fazladır.

³⁵² Mollâ Huveyş, I/3-4.

Derveze, nüzûl sırasına göre tefsir yazmaya başlamadan önce bu metodun Mushaf tertibinin kudsiyetine bir zararı olup olmadığını sorgular. Öncelikle Hz. Ali'ye nisbet edilen nüzûl sıralı Mushafın mevsûkiyetine ve yöntemine yönelik bir eleştiri bulunmadığına dikkat çeker. Tefsirin tilâvet edilen Mushaf olmadığını vurgular. Sûrelerin birbirlerinden bağımsız yapılar olması dolayısıyla tefsir edilirken yerlerinin değiştirilmesinin sûre bütünlüğüne zarar vermeyeceğini belirtir.³⁵³ Derveze, giriştiği yöntemin meşruiyetini teyid etmek için Ebû Yûsr Âbidîn ile Abdulfettâh Ebû Ğudde'den fetva ister. Suriye başmüftüsü Âbidîn'in fetvası şöyledir:

“Bir eserin yazımı, müellifin faydalı olduğunu düşündüğü şeyi ifade etmeye yönelik, amacına uygun gördüğü şekilde ortaya çıkar. Tefsir, âyet ve sûrelerin tertibinde hassas olunması gereken bir Kur'ân tilâveti değildir. Öyle ki müfessir, tefsir ettiği âyetin daha iyi anlaşılması için, bir sonraki âyeti zikretmeyebilir. Hatta bir sûreyi tefsir edip diğer sûrenin daha iyi anlaşılabilmesi için aradaki sûreyi atlayabilir. Bu yüzden belirtilen şekilde -nüzûl sırasına göre- tefsir yapılmasında bir sakınca yoktur.”³⁵⁴

Halep âlimlerinden Ebû Ğudde de Derveze'nin isteğini şu şekilde yanıtlar:

“Nüzûl sırasına göre tefsir yapılmasının önünde görülen engel, üzerinde icmâ bulunan ve nesilden nesile tevâtürle aktarılagelen Mushaf tertibine muhalif bir yöntem olmasıdır. Bu yöntem, Mushaf tertibine bir alternatif olarak tilâvet maksadıyla takip edilirse sakıncalı olur. Hâlbuki müfessir ve okuyucunun amacı bu olmadığından, nüzûl sırasına göre tefsirin önünde bir engel yoktur. Selef ulemâsından birçoğunun eserlerinde izlemiş oldukları farklı metotların kimse tarafından eleştirilmemiş olması da bu yöntemin yadırganmaması için yeterli bir delildir. Mesela İbn Kuteybe, *Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân* eserinin bir bölümünde tefsir ettiği sûrelerin tertibinde nüzûl ve Mushaf tertibinden farklı bir sıralama izlemiştir.

Celâleyn tefsirinin telifinde de farklı bir metot uygulanmıştır. Eserin ilk müellifi Celâleddîn el-Mahallî, Kur'ân-ı Kerîm'in sonundan başlayarak Kehf sûresine kadar gelmiştir. Onun vefatıyla tefsirin kalan bölümünü, Kehf sûresinden Kur'ân'ın başına kadar olan kısmı Celâleddîn es-Suyûtî tamamlamıştır. Yine Abdulvehhâb en-Neccâr *Kıyasu'l-Enbiyâ* ve Muhammed Ahmed el-Adevî *Da'vetu'r-Rusul ilellâh* eserlerinde

³⁵³ Derveze, I/9-10.

³⁵⁴ Derveze, I/10.

Mushaf tertibine riâyet etmemişlerdir. Sizin³⁵⁵ *ed-Düstûru 'l-Kur'ânî fî Şuûni 'l-Hayât* adlı eseriniz de belirli âyet gruplarının bir araya getirilip tefsir edilmesiyle, tefsirinizin yöntemini andırmaktadır. Dargörüşlülükten kaynaklanan itiraz düşüncesi haklı olsaydı, Mushaf tertibine muhalefet eden tüm bu çalışmaların sakıncalı olması gerekecekti. *ed-Düstûru 'l-Kur'ânî* ile tefsirinizin, -ilkinin konu bütünlüğüne göre âyetlerin bir araya getirildiği, diğerinde ise nüzûl sırasının gözetildiği gerekçesiyle- farklı olduğu söylenecek olursa şu cevap verilebilir: Bu tefsir de önce veya sonra nâzil olmaları yönünden sûre sûre konu bütünlüğü olan bir çalışma³⁵⁶ kabul edilsin.

Sûrelerin tertibiyle ilgili âlimlerin farklı görüşleri vardır. es-Suyûtî, *el-İtkân*'ında şöyle der: Âlimlerin çoğu, sûre tertibinin ictihâdî olduğu görüşündedir. İmâm Mâlik ve Kâdî Ebubekir el-Bâkılânî³⁵⁷ de bu görüştedir. Bu görüşlerinde, sahâbe mushaflarının farklılığı etkili olmuştur. Hz. Ali gibi Mushafını nüzûl sırasına göre tertip eden sahâbî de olmuştur. Onun Mushafı “Alak, Müddessir, Kalem, Müzzemmil, Mesed, Tekvîr” şeklinde sırasıyla önce Mekkî, sonra da Medenî sûrelerden oluşmaktaydı. İbn Mes'ûd'un Mushafı Bakara, Nisâ ve Âl-i İmrân sûreleriyle başlamaktaydı. Übeyy vd. sahâbenin mushafları da aynı şekilde farklı tertiplerden oluşmaktaydı.

es-Suyûtî daha sonra, İbn Mes'ûd ve Übeyy b. Ka'b'ın Mushaf tertiplerini zikretmiştir. İbn Teymiyye'nin konuyla ilgili görüşü şöyledir: Hanbelî, Mâlikî ve Şâfîî ulemâsının çoğunluğu, Mushaf tertibinin tevkîfî değil ictihâdî olduğu görüşündedir. Bu yüzden Kur'ân kıraatinde ve yazımında sûrelerin tertibinde Mushaf tertibine uymak gerekli değildir. Sahâbe mushafları da bu yüzden farklılık göstermiştir.

Şurası da var ki Hz. Osman döneminde Mushaf tertibi üzerinde ittifak edildikten sonra, tilâvet ve yazımda bu tertibe uymak kaçınılmaz olmuştur. Çünkü hadislerde, sahâbe uygulamasının uyulması gereken bir sünnet olduğu ifade edilmiştir. Ancak âyet ve sûrelerin tefsir edilmesinde ve açıklanmasında, tertibe riâyetteki bu gereklilik söz konusu değildir. Bu, âlimlerin ihtilafa düşmedikleri bir mesele olup cevâzı hususunda ittifak olduğu bile söylenebilir. Allahu a'lem.”³⁵⁸

³⁵⁵ Derveze'ye hitaben.

³⁵⁶ Bir nevi konulu tefsir çalışması.

³⁵⁷ Her iki görüş de Bâkılânî'ye nisbet edilmiştir.

³⁵⁸ Derveze, I/10-12.

Derveze, bu iki fetvayı aldıktan sonra, Mushaf tertibinin kudsiyetine zarar gelmeyeceğine kanaat etmiş ve büyük faydalar barındırdığını düşündüğü bu yöntemi uygulamaya başlamıştır.³⁵⁹

Yine nüzûl sırasına göre yapılan çalışmalardaki amacın, Kur'ân'ın mevcut tertibini bozmak, Kur'ân'a yeni bir şekil vermek ve genel tertibe muhalefet etmek olmadığı,³⁶⁰ ictihâdî olan sûre tertibine uymanın zorunluluk arzetmediği,³⁶¹ önemli olanın Kur'ân'ın hangi sıraya göre değil, hangi amaçla okunduğu³⁶² gibi gerekçelerle bu yöntemin meşruiyeti ispatlanmaya çalışılmıştır.

1.2. Kur'ân'ın En İyi Nüzûl Sırasına Göre Tefsir Yöntemiyle Anlaşılması

Nüzûl sırasına göre tefsir yazımında en büyük gaye, Kur'ân'ın en iyi bu yöntemle anlaşılabilirliği düşüncesidir. Mollâ Huveyş, tefsirini bu şekilde yazarak okuyucuya Kur'ân'ın anlam lezzetini tattırmayı hedefler.³⁶³ Derveze de Kur'ân'ın en iyi şekilde anlaşılmasına katkı sağlayarak ona hizmetin en güzel yolunun bu olduğunu ifade eder.³⁶⁴ Habenneke, Kur'ân'ın tarihsel bağlamından koparılmadan anlaşılmasının tek yolunun bu yöntem olduğunu öngörür.³⁶⁵ el-Câbirî, Kur'ân muhtevasının anlaşılmasının en sağlıklı yolunun nüzûl sırasını takip etmek olduğunu belirtir.³⁶⁶

Kahveci, her eğitim düzeyindeki okuyucunun, Kur'ân'ın anlamını doğrudan kendisinin öğrenebilmesini sağlamak için, çalışmasını sûrelerin iniş sırasına göre tertip ettiğini belirtir.³⁶⁷ Kocaoğlu ve Sağ da Kur'ân âyetlerinin geliş sırasına göre okunması, Kur'ân'ın ilk muhatapları gibi tanınması, anlaşılması ve yaşanması için iniş sırasına göre tertibin gerekli olduğunu ifade ederler.³⁶⁸

³⁵⁹ Derveze, I/12.

³⁶⁰ Okumuş, *Nüzûl Sırasına Göre Kur'an-ı Kerim Meali*, s. 6; Türk, s. 7.

³⁶¹ Yılmaz, *Nüzul Sırasına Göre Tebyînu'l-Kur'ân*, I/19.

³⁶² Ergun, I/17.

³⁶³ Mollâ Huveyş, I/4.

³⁶⁴ Derveze, I/9, 13.

³⁶⁵ Çalışkan, "Nüzul Sırasına Göre Yeni Bir Tefsir Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî ve Meâricü't-Tefekkür", s. 368.

³⁶⁶ Atalar, s. 38.

³⁶⁷ Kahveci, s. XII.

³⁶⁸ Kocaoğlu, s. 7; Sağ, s. 14.

1.3. Kur'ân'la İlk Defa Karşılaşacak Olanlar İçin Kronolojik Sıranın Esas Alınması Gerektiği

Muhtevaları itibariyle Mekke'de indirilen sûreler daha çok inanç, ilâhî daveti kabul veya red boyutunda bir mücadele ortamını sergilerken, Medine döneminde indirilen sûreler ise yeni oluşmakta olan bir toplumun adım adım şekillenmesi ve gelişmesini göstermektedir.³⁶⁹

Duman, modern çağın ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak günümüz insanlığının, sahâbenin başlangıçtaki eğitimsiz, öğretimsiz ve bilgisiz durumlarının dikkate alındığı kronolojik sıralamaya tabi tutulmasını önermektedir. Mushaf tertibi, Kur'ân'a ilk defa muhatap olanlar için değil, Kur'ânî terbiyeyle insanî kimlik ve mü'min kişiliğe sahip olanların bu durumlarını sürdürebilmeleri için tanzim edilmiştir.³⁷⁰ Bu yüzden, sûrelerin sıralanışında, sahâbenin ilkokuldan üniversiteye kademe kademe devam eden eğitim öğretim sürecini göz önünde bulunduran ve onların mü'min kişilikleri ve medenî kimliklerini derece derece inşa edip insanlık kalitelerini yükselten indiriliş (nüzûl) yöntemi esas alınmalıdır.³⁷¹

İslamoğlu, benzer bir ifadeyle, hayatını “Mekke ve Medine dönemi” olarak ayıran kişilere, Mekke dönemlerinde nüzûl, Medine dönemlerinde Mushaf sıralamasını önermiştir.³⁷²

1.4. Medenî Sûreleri Anlamak İçin Mekkî Sûrelerin Özümsemiş Olması Gerektiği

Bilindiği üzere, Medenî sûrelerden olup nüzûl tertiplerinde 87-94 aralığında yer alan Bakara sûresi, Mushaf tertibinde Fâtiha sûresinden hemen sonra gelmektedir. Nüzûl sırasına göre çalışma yapan bazı yazarlar, Kur'ân'ın Mushaf tertibine göre okunması durumunda anlama güçlüğüne düşülebileceği görüşündedir. Örneğin, Kur'ân'ı ilk defa okumaya başlayan birinin, ikinci sûre olan Bakara'nın altıncı âyetine geldiğinde,

³⁶⁹ Piriş, IV, (Fasikül 13), s. 3.

³⁷⁰ Duman, *Beyânu'l-Hakk*, I/16.

³⁷¹ Duman, *Beyânu'l-Hakk*, I/15.

³⁷² İslamoğlu, *Kur'an'ı Anlama Yöntemi*, s. 47.

kafasının karışacağı, Kur'ân ve İslâm'a karşı olumsuz hisler duyacağı, hatta Kur'ân'la irtibatı keseceği iddia edilmiştir.³⁷³

Türkmen, kendisinden evvel nâzil olan 86 civarındaki Mekkî sûrenin Bakara sûresinin alt yapısı olduğunu belirtir. Yazar, bu sûreler ve sûrelerdeki doğal gelişim anlaşılmadan, Bakara sûresinin de anlaşılamayacağı görüşündedir.³⁷⁴

1.5. Okuyucunun Nübüvvet Ortamına Giderek Kur'ân'ın Nüzûl Sürecini Yakından Teneffüs Etmesi

Derveze, nüzûl sırasına göre tefsir okuyucusunun Kur'ân'ın nüzûl ortamına dâhil olacağını, bu şekilde de nüzûl sürecinin şartlarına, vahiy-ortam ilişkisine vâkıf olacağını düşünmektedir.³⁷⁵ Mollâ Huveyş de Kur'ân'ın nüzûl ortamının bu yöntemle öğrenilebileceğini belirtir.³⁷⁶

Duman, günümüz insanının tıpkı sahâbe gibi nüzûl ortamına tanıklık ederek ihtiyaç ve problemlerini giderebileceğini düşünerek sûrelerin dizilişinde kronolojik sıralamayı esas almıştır.³⁷⁷ İslamoğlu da henüz Mekke dönemini yaşayan çağdaş toplumun nüzûl sırasına göre eğitilmesi taraftarıdır.³⁷⁸

1.6. Tenzîl Aşamalarının Adım Adım İzlenmesi

Kur'ân'ın on üç yılı Mekke, on yılı da Medine'de olmak üzere yirmi üç yıllık sürede peyderpey nâzil olması tencîmi ifade eder.³⁷⁹ Kur'ân'ın bir defada değil de parça parça indirilmesi, tevhid akîdesinin benimsenmesine ve ibadet esaslarının uygulanmasına büyük kolaylık sağlamıştır.³⁸⁰ Sahâbenin sürekli olarak Kur'ân'la muhatap olmasını, bilgi ve amel yönünden aşamalı ve tedricî bir eğitim sürecinden geçmesini sağlayan tenzîl

³⁷³ Yılmaz, Hakkı, *Nüzul Sırasına Göre Tebyînu'l-Kur'ân*, I/21; İslamoğlu, *Kur'an'ı Anlama Yöntemi*, s. 46-47; Türkmen, s. 30.

³⁷⁴ Türkmen, s. 30.

³⁷⁵ Derveze, I/9.

³⁷⁶ Mollâ Huveyş, I/4.

³⁷⁷ Duman, *Beyânu'l-Hak*, I/15-16.

³⁷⁸ İslamoğlu, *Kur'an'ı Anlama Yöntemi*, s. 47.

³⁷⁹ el-Kattân, s. 93.

³⁸⁰ Kasapoğlu, s. 77.

süreci³⁸¹ günümüz din eğitiminde de dikkate alınması gereken bir olgudur. Nüzûl sırasına göre yazılan tefsirler, tenzîl sürecinin izlediği sıralamayı insanlara farketirebilir.³⁸²

Derveze, sûrelerin nüzûl sırasına göre yapılan bir tefsir ile tenzîl aşamalarının adım adım izlenebileceğini ve tenzîlin hikmetinin ortaya çıkacağını belirtir.³⁸³ Yine bu yöntem ile Kur'ânî tenzîl tablolarının merhale merhale takip edilebileceğini ve tenzîlin hikmetinin ancak bu şekilde anlaşılabilirliğini ifade eder.³⁸⁴

Habenneke, Kur'ân'ı anlamak isteyen kişinin tenzîl merhalelerini izlemesi, anlayışını da teşrîdeki tadrîcîlik üzere tesis etmesi gerektiğini belirtir. Kur'ânî terbiyede nüzûl aşamalarını takip etmek, araştırmacıya eğitimdeki tadrîcîlik ilkesini ve karşılaşılan problemlerde çözüm yollarını gösterir. Tenzîlin aşama ve dönemlerini dikkate almak müfessiri -Mekke'de yaşanmış bir olayı Medine'de inen ve bu olayla ilgisi olmayan âyetlerle ilişkilendirmek gibi- tefsirde düşülen bazı hatalardan koruyacaktır.³⁸⁵

Ergun, nüzûl sırasına göre yapılan bir okuma ile Kur'ân'ın cahiliye toplumunda işe nereden başladığının, vahyin nasıl bir seyir izlediğinin, Hz. Muhammed (s.a.s.) ve sahâbîlerin nasıl bir inşa sürecinden geçtiklerinin anlaşılabilirliğini ileri sürer.³⁸⁶ Namlı, Kur'ân'ın tarihsel seyri, âyetlerin olgusal bağlamı ve uygulamalı eğitim tecrübesinin dikkate alınacağı okuma stilinin, Kur'ân'ı iniş sırasına göre okumak olduğunu belirtir.³⁸⁷

1.7. Nebevî Sîretin Aşamalarının İzlenebilmesi

Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in sîreti içerisindeki işlevi, kitap olarak değil, hitap olarak gerçekleşmiştir.³⁸⁸ Bu yüzden, Kur'ân'ın oluşum süreci ile nebevî sîret arasında uyum bulunmaktadır.³⁸⁹ Hz. Âişe'ye Hz. Peygamber'in ahlâkı sorulduğunda “Onun

³⁸¹ ez-Zürkânî, s. 37-38; el-Kattân, s. 100-104; es-Sâlih, s. 50.

³⁸² Kasapoğlu, s. 78-79.

³⁸³ Derveze, I/9.

³⁸⁴ Derveze, I/13.

³⁸⁵ Habenneke, *Kavâidu't-Tedebbüri'l-Emsel*, s. 151-152.

³⁸⁶ Ergun, I/17.

³⁸⁷ Namlı, s. XXVII.

³⁸⁸ Coşkun, Muhammed, *Muhammed Âbid el-Câbirî'nin Tefsirde Sîret-Nüzûl İlişkisi Yaklaşımı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2013, s. 175.

³⁸⁹ Coşkun, s. 173.

ahlâkı Kur'ân'dı."³⁹⁰ diye cevap vermesi de bu sebeptendir. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) davranışları, Kur'ân'ın pratiğe aktarılmış şeklidir.³⁹¹

Derveze, Kur'ân'ın nüzûl sırasına göre tefsir edilmesiyle nebevî sîrettteki sürecin aşama aşama izlenebileceğini ifade eder.³⁹² Nüzûl süreci siyerdan bağımsız tutulamayacağı için nasıl siyerin Kur'ân'la okunması gerekiyorsa, Kur'ân'ın da siyer bilgileri ışığında anlaşılmalı çalışılması gerekmektedir.³⁹³

1.8. Kur'ân İlimleriyle İlgili İhtilafların Ortadan Kalkması

Bin üç yüz yıllık tefsir birikimine bakıldığında, tüm çalışmaların ortak gayesinin, Kur'ân'ın anlaşılmasına katkı sağlamak olduğu görülecektir. Ancak yaklaşım tarzlarından olsa gerek müfessirler birçok konuda ihtilaf etmişlerdir. Tefsirlerin anlaşmazlığa düştüğü hususlardan biri de Kur'ân ilimleridir. Örneğin Kur'ân'da neshin bulunup bulunmadığı meselesi yüzyıllardır tartışma konusudur.³⁹⁴ Yine sebep-i nüzûlle ilgili rivâyetler nüzûl ortamına ait olanlar ve tefsir için yapılan değerlendirmeler olarak birbirinden ayırt edilmediğinde ihtilafa sebep olmaktadır.³⁹⁵

Mollâ Huveyş, Mushaf tertibine göre yapılan tefsirlerde sebep-i nüzûl ve nâsih-mensûh hususunda ihtilafın meydana geldiğini ve okuyucunun müfessirlerin düştükleri anlaşmazlıkların arasında kaldığını belirtmektedir. Ona göre tefsirler nüzûl sırasına göre yapılırsa, esbâb-ı nüzûl ve nesh konusu kesinlik kazanacaktır.³⁹⁶ Mollâ Huveyş, neshi tahsis ve hükümlerde tedricîlik olarak yorumlamaktadır.³⁹⁷ Duman'a göre Kur'ân'ın kronolojik olarak okunmasıyla, neshin olmadığının ortaya çıkacak ve müteşâbih denilen âyetler açık bir şekilde kavranacaktır.³⁹⁸

³⁹⁰ Hâkim, II, 586.

³⁹¹ Şimşek, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, s. 10.

³⁹² Derveze, I/9.

³⁹³ Yıldırım, Muhammed Emin, *Nebevî Eğitim Modeli Darü'l-Erkam Vahyin İniş Sürecinde Şahsiyet Eğitimi*, Siyer Yayınları, İstanbul 2012, s. 143.

³⁹⁴ Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 312.

³⁹⁵ Serinsu, s. 132.

³⁹⁶ Mollâ Huveyş, I/4.

³⁹⁷ Mollâ Huveyş, I/33-34.

³⁹⁸ Duman, *Beyânu'l-Hak*, I/19.

1.9. Tefsirlerin Tekrarlardan Kurtularak Fazlalıklardan Arınması

İmâm Gazâlî, bütün ilimlerin üç dereceden meydana geldiğini belirtir:

1. İktisâr (lüzumundan az olan)
2. İktisâd (mutedil ölçüde olan)
3. İstiksâ (lüzumundan fazla olan)

Tefsir ilminde iktisâr, tefsirin Kur'ân'ın iki misli olmasıdır. İktisâd mertebesi ise, Kur'ân'ın üç misli büyüklüğünde olan tefsirdir. Bundan daha büyük tefsir ise (istiksâ), ihtiyaç olmadığı hâlde ömrü bitirir, fakat kendisi bitmez.³⁹⁹ Duman, tefsirini üç ciltle sınırlı tutarak “tefsirde iktisat” ilkesini tercih ettiğini ifade eder.⁴⁰⁰

Mollâ Huveyş, tefsirde Mushaf sırasına riâyet etmenin, esbâb-ı nüzûle delalet eden ifadelerin tekrarlanmasına ve klasik tefsirler gibi büyük hacimde eserlerin yazılmasına yol açacağını iddia etmektedir. Nüzûl tertibi esas alındığında tefsirlerin hacimlerinin artma sebepleri ortadan kalkacak ve tefsirler kabarık olmayacaktır.⁴⁰¹ Bu gayeyle bir tefsir kaleme alan Mollâ Huveyş'in çalışması altı ciltten oluşmaktadır.

2. NÜZÛL SIRASINA GÖRE YAPILAN ÇALIŞMALARA YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

Kullanılan her metodun avantajlarının yanında eleştiriye açık yönleri de bulunmaktadır. Çünkü her tefsir yöntemi, yaklaşım biçimini tefsire gereğinden fazla yansıtmıştır.⁴⁰² Bu bölümde nüzûl sırasına göre yapılan çalışmaların dezavantajları ve bu metoda yöneltilen eleştiriler ele alınacaktır.

2.1. Ekolün Mushaf Tertibine Yönelik Tenkitleri

Nüzûl sırasına göre tefsirin ilk temsilcileri olan Mollâ Huveyş ve Derveze, Mushaf tertibinin tevkîfî olduğu görüşündedirler. Bu, hem âyet hem de sûre tertibinin vahye dayandığı anlamına gelmektedir. Derveze, ortaya konacak yeni yaklaşımın Mushafın

³⁹⁹ el-Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Dâru'l-Minhâc, Cidde 2011, I/148-149.

⁴⁰⁰ Duman, “Neden Yeni Bir Tefsir?: Beyanü'l-Hak Adlı Eserimizin Özellikleri ve Tefsire Getirdiği Yenilik Hakkında Bir Deneme”, s. 109-110.

⁴⁰¹ Mollâ Huveyş, I/4.

⁴⁰² Koçyiğit, s. 196.

kudsiyetine bir zararının olmadığını ispat sadedinde fetva arayışına girmiştir. Bu hassasiyet, nüzûl sırasına göre tefsirin, Mushaf tertibine değil, bu tertibe göre yapılan tefsirlere bir alternatif olduğunu göstermeye yöneliktir. Mushaf tertibine saygıyı ifade eden bu incelik, bazı kesimlerce kabul görmese de⁴⁰³ tolere edilebilir bir husustur. Kronolojik tefsirin sonraki temsilcilerinde, ilk örneklerde rastlanan bu hürmetli yaklaşım dahi görünmemektedir. Sûre tertibini ictihâdî kabul eden bu çalışmalar içerisinde, âyet tertibini dahi ictihâd ürünü sayanlar olmuştur.⁴⁰⁴

Gerek sûre tertibini tevkîfî kabul eden Mollâ Huveyş ve Derveze gerek de ictihâdî olduğunu savunan diğer kronolojik çalışma müelliflerinin ortak gayesi, Kur'ân'ın daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. Bu yaklaşım, Mushaf tertibine göre yapılan tefsirlerin Kur'ân'ın anlaşılmasına katkı sağlamada yetersiz kaldığı ve nüzûl sırasına göre tefsirle bu açığın kapanacağı izlenimini vermektedir.⁴⁰⁵ Bu durum, nübüvvet döneminden günümüze selef ulemâsının gözünden kaçıp da Derveze ve sonrasına nasip olan bir meziyet olarak mı görülmelidir?⁴⁰⁶ Kur'ân bu yöntemle daha iyi anlaşılabilirse, Blachere neden nüzûl sırasına göre yaptığı çalışmasını daha sonra Mushaf tertibine göre yayımlamıştır?⁴⁰⁷

Kronolojik çalışma yapan yazarlardan bazıları, Hz. Osman zamanında çoğaltılan mushafları “resmî Mushaf” olarak nitelemişlerdir. Hakkı Yılmaz, Hz. Osman dönemindeki iktidarın görüşüne göre sahâbenin ictihâdıyla düzenlendiği iddiasıyla, mevcut Mushafı “resmî Mushaf” diye isimlendirmektedir. Mevcut Mushafta kronolojik tertip dikkate alınmadığı için, âyetlerin yerlerinin karıştırıldığını, kâtiplerin yazım hatalarının düzeltilmediğini ileri sürmektedir. Hatta Fussilet 41/26. âyeti delil göstererek cem’ ve istinsâhı gerçekleştiren sahâbeyi zımnen tekfir etmektedir.⁴⁰⁸ Namlı, Hz. Ebubekir döneminde düzenlenen Mushafın, muhafaza amacıyla arşiv metni olarak hazırlanan “resmî Mushaf” olduğunu ve bu Mushafın bir okuma ve eğitim metni olarak kullanılmadığını iddia etmektedir.⁴⁰⁹

⁴⁰³ Süleymân, Ferîd Mustafâ, *Muhammed İzzet Derveze ve Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1993, s. 125.

⁴⁰⁴ Bkz. Tablo 4.

⁴⁰⁵ Süleymân, s. 124.

⁴⁰⁶ Süleymân, s. 121.

⁴⁰⁷ Hamîdullah, s. 138.

⁴⁰⁸ Yılmaz, Hakkı, *Nüzul Sırasına Göre Necm Necm Kur'ân'ın Türkçe Meâli*, s. 20-23.

⁴⁰⁹ Namlı, s. XXV.

H. Ebubekir ve H. Osman dönemlerinde cem' edilip çoğaltılan Mushaf nüshaları, hiçbir dönemde resmî Mushaf olarak anılmamıştır. H. Osman zamanında çoğaltılan mushaflardan kendisi için ayırdığı nüshaya “*imâm Mushaf*”, muhtelif beldelere gönderilen mushaflara “*mesâhifu'l-emsâr*” denmiştir. Bu mushafların tamamı için kullanılan ortak ifade ise “*mesâhif-i Osmâniyye*”dir.⁴¹⁰ Bu mushaflarda kullanılan özel imlalar için “*resmu'l-Mushaf, er-resmu'l-Osmâni*” tabirleri kullanılmıştır.⁴¹¹ Resm-i Mushaf, Kur'an'ın yazım şekliyle okunuşu arasındaki uyumu ilgilendiren bir tabir iken, söz konusu kişilerin kullandığı ifade bir yanıltmadan ibarettir.

Nüzûl sırasına göre çalışma yapan yazarların Mushaf tertibine yönelik diğer bir ithamları da şöyledir: İslâm'la yeni tanışan veya ilk defa Kur'an okumaya başlayacak birisinin Kur'an'ın hemen başında yer alan Bakara sûresinin ilk âyetlerini⁴¹² okuması durumunda İslâm'a ve Kur'an'a bakışı olumsuz anlamda değişecektir.⁴¹³

Bu mesnedsiz iddianın sahâbe ve tâbiûn döneminde bir yansıması olup olmadığına bakılması gerekmektedir. Mesela H. Ali döneminde Müslüman olan birisine, bu gerekçeyle Kur'an'ın Mushaf tertibine göre öğretilmediğine dair bir rivâyet var mıdır? Tebliğde nüzûl ve Mushaf tertibi ayırımına gidilmesi gerekiyorsa, insanların dinden soğumamaları için Mushaf tertibinin göz ardı edilmesi ve nüzûl tertibinin kullanılması, neden sahâbe ve tâbiûnun aklına gelmemiştir?

2.2. Tertiplerin Güvenirliği

Daha çok Mekkî ve Medenî sûreleri belirlemek amacıyla yapılan nüzûl tertibi rivâyetlerinde, bir ittifakın olmadığı açıktır. Hatta Câbir b. Zeyd tertibi dışındaki hiçbir liste tam değildir. Listeler arasında, sûre sıralamaları bakımından da farklılıklar bulunmaktadır.⁴¹⁴ Bu ihtilaf, nüzûl sıralamasındaki tespitin ictihâda dayanmasından kaynaklanmaktadır. Nüzûl sırası konusunda kesin bir listenin oluşumu için, vahyin ilk

⁴¹⁰ Maşalı, XXXI/242.

⁴¹¹ Maşalı, XXXI/243.

⁴¹² el-Bakara 2/6-7: “İnkâr edenlere gelince, sen onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir; imana gelmezler. Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerinin üzerinde de, bir perde vardır.”

⁴¹³ Yılmaz, Hakkı, *Nüzul Sırasına Göre Tebyînu'l-Kur'an*, I/21; Türkmen, s. 30; İslamoğlu, *Kur'an'ı Anlama Yöntemi*, s. 46-47. İslamoğlu, bu âyetlerle karşılaşır “Öyleyse ben Kur'an'ı niçin okuyorum ki?” diyerek Kur'an'la arasını ayıran kişiler olduğunu ileri sürmektedir.

⁴¹⁴ Bkz. Tablo 1.

muhatabı olan Hz. Muhammed'den (s.a.s.) bize açık rivâyetlerin ulaşması gerekmektedir.⁴¹⁵

Nüzûl tertibi rivâyetlerinin senedlerine bakıldığında, sıhhat açısından çok zayıf oldukları görülecektir. Bu durum, rivâyetlerin senedinde geçen bazı şahısların cerh ve ta'dîl âlimlerince taz'îf ve yalancılıkla itham edilmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu husus, ilgili rivâyetlerin tümü için geçerlidir.⁴¹⁶ Hem senedleri hem de metinleri açısından ihtilaf konusu olan bu rivâyetlerin, Mushaf tertibine alternatif gösterilmesi sağlıklı olmayacaktır.⁴¹⁷ Nüzûl sıralı çalışmaların hiçbirisi, bu rivâyetlerdeki tertipleri kullanmış olmasa da sıralamalarını bu rivâyetler üzerinden geliştirdiklerinden mevsûkiyet sorunu onlar için de geçerlidir.

Nüzûl tertibi rivâyetlerinin istisnasız tamamı, Alak sûresinden sonra Kalem sûresinin nâzil olduğunu ifade etmektedir. Ancak sahih rivâyetler göz önüne alındığında, Alak sûresinin ilk beş âyetinden sonra nâzil olan ilk vahyin Müddessir sûresi olması gerektiği ortaya çıkar. Yine ilgili rivâyetlerin tümünde Nisâ sûresinin, Mümtehine sûresinden sonra inmiş olduğu görünmektedir. Tarihî vakalar ve esbâb-ı nüzûl dikkate alındığında Nisâ sûresinin büyük bir bölümünün Mümtehine sûresinden önce nâzil olduğu anlaşılabacaktır.⁴¹⁸

Esasında Kur'ân, münecemen nâzil olmuştur. Bu bağlamda Kur'ân'ın bir nüzûl tertibi olacaksa, bu necm necm şeklinde olmalıdır. Birçok necmin nüzûl yeri ve zamanı hakkında bir bilgi elde edilebilse de Kur'ân'ın tamamı için bu mümkün görünmemektedir. Tâbiûndan İkrime, "İnsanlar ve cinler bir araya gelseler, Kur'ân'ı bu şekilde bir araya getiremezler." demiştir.⁴¹⁹ Bu yüzden nüzûl tertipleri sûre sûre derlenmiştir. Sûrelerin sıralamasındaki kıstas, sûre başlarının (sûrelerin ilk pasajlarının) iniş zamanı olarak kabul edilmiştir.⁴²⁰

⁴¹⁵ Yıldırım, s. 137.

⁴¹⁶ Fâris, s. 88-120; Rabâbea, Muhammed Mücellî Ahmed, "Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm alâ Tertîbi'n-Nüzûl (Menbauh ve Fevâidüh)", *Dirâsât: Ulûmu's-Şeria ve'l-Kânûn*, Ürdün 2010, sy. 1, s. 255-261.

⁴¹⁷ Rabâbea, s. 261.

⁴¹⁸ el-Hasan, Muhammed Alî, "Tertîbu Nüzûli'l-Kur'ân", *Mecelletü Külliyyeti'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve'l-Arabîyye*, Dubai 1998, sy. 16, s. 44-45.

⁴¹⁹ es-Suyûtî, s. 130.

⁴²⁰ es-Sehâvî, s. 19; Feşârkî, Muhammed Alî Lisânî, Zü'l-Kaderniyâ, Sümeyye, "Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Hasebi Tertîbi'n-Nüzûl", *Mecelletü'l-Ulûmi'l-İnsâniyye*, Cezayir 2007, sy. 14, s. 86.

Tüm bu hususlar dikkate alındığında, ister münecemen ister sûre sûre olsun nüzûl tertibinin de Mushaf tertibi gibi kesin bir sıralaması olması gerektiği ortaya çıkar. Ancak gerek rivâyetlerdeki gerek şahsî listelerdeki tertipler birbirinden farklı olduğundan, zihinlerde ilâhî vahiy Kur'ân hakkında bir çelişki düşüncesi doğmaktadır. Hâlbuki Kur'ân, Allah'tan başkası tarafından meydana getirilmiş olsaydı, onda birçok çelişki bulunacaktı.⁴²¹

2.3. Tercih Edilen Nüzûl Tertipleri Arasındaki Farklılıklar

Nüzûl tertibine göre çalışma yapan müelliflerin önünde iki seçenek vardır:

i. Rivâyet tertiplerinden birini doğru kabul edip diğerlerine itibar etmemek.

ii. Bu tertiplerin ışığında doğruya en yakın nüzûl tertibini bulmaya çalışmak.⁴²²

Bunu yaparken, sûre ve âyetler arasındaki atıfları göz önüne alarak Kur'ân'ın kendisinden de istifade etmek.⁴²³

Yapılan çalışmalarda, müelliflerden bir kısmı modern bir nüzûl tertibi olan Mısır heyet tertibini kullanmış, diğer bir kısmı da kendi şahsî tertiplerini oluşturmuşlardır. Tüm çalışmaların ortak kaynağı Mısır heyet tertibi olsa da heyet tertibinde Medenî olarak gösterilen bazı sûreler şahsî tertiplerde Mekkî sûreler arasında sayılmıştır. Yine tertiplerdeki sûre sıralamalarında birçok farklılıklar bulunmaktadır. Nüzûl sıralı çalışmalardaki farklılığa örnek olması bakımından Mekkî sûrelerdeki ilk on sûre aşağıda verilmiştir.⁴²⁴

	Heyet (Mısır)	Derveze	Habenneke	Duman	el-Câbirî	İslamoğlu	Ergun
1	Alak	Fâtiha	Alak	Alak	Alak	Fâtiha	Alak
2	Kalem	Alak	Müddessir	Müddessir	Müddessir	Alak	Kalem
3	Müzzemmil	Kalem	Müzzemmil	Müzzemmil	Mesed	Müzzemmil	Müzzemmil
4	Müddessir	Müzzemmil	Kalem	Kalem	Tekvîr	Müddessir	Müddessir
5	Fâtiha	Müddessir	Fâtiha	Fâtiha	A'lâ	Duhâ	Fâtiha
6	Mesed	Mesed	Mesed	Mesed	Leyl	İnşirâh	Duhâ
7	Tekvîr	Tekvîr	Tekvîr	Tekvîr	Fecr	Kalem	İnşirâh
8	A'lâ	A'lâ	A'lâ	A'lâ	Duhâ	Tekvîr	Tekvîr
9	Leyl	Leyl	Leyl	Leyl	İnşirâh	A'lâ	A'lâ
10	Fecr	Fecr	Fecr	Fecr	Asr	Leyl	Leyl

⁴²¹ en-Nisâ 4/82.

⁴²² İslamoğlu, *Kur'an'ı Anlama Yöntemi*, s. 42.

⁴²³ Feşârkî ve Zü'l-Kaderniyâ, s. 86; İslamoğlu, *Kur'an'ı Anlama Yöntemi*, s. 43.

⁴²⁴ Tamamı için bkz. Tablo 2.

2.4. Nüzûl Sırasına Göre Yapılan Çalışmalardaki Zıtlıklar

Kronolojik tefsir ve meâller dikkatli bir şekilde incelendiğinde, ortak yönlerinin nüzûl sırasını kullanmaları değil, Mushaf tertibine muhalefet etmeleri olduğu görülecektir. Çünkü kullanılan nüzûl tertipleri birbirinden farklılık arz etmekte, ortada birçok yönden görüş ayrılığı bulunmaktadır. Nüzûl tertipleri arasındaki farklılığa bir önceki başlıkta dikkat çekilmiştir.

Nüzûl sıralı çalışmaların müellifleri tilâvet tertibinin vahye mi ictihâda mı dayandığı hususunda görüş ayrılığındadırlar. Derveze ve Mollâ Huveyş sûre tertibinin tevkîfi olduğu görüşünderken, diğerleri ictihâdî olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁴²⁵

Nüzûl sırasına göre tefsir yazmanın şer'an bir mahzuru olup olmadığı hususunda fetva arayan Derveze'ye karşı Duman, böyle bir girişimi gereksiz bulur. Duman, Hz. Ali'ye nisbet edilen nüzûl sırasına göre Mushafı, bu yöntemin meşruiyetine yeterli bir delil olarak görür.⁴²⁶

Mollâ Huveyş, kaynak olarak kullandığı Mısır heyet tertibinin belirtmiş olduğu müstesnâ âyetleri, yani Mekkî sûrelerdeki Medenî, Medeni sûrelerdeki Mekkî âyetleri bu bağlamda tefsir ederken, Derveze yalnızca Mekkî sûrelerde Medenî âyet bulunduğunu kabul etmiştir.⁴²⁷ Duman ise, ne Mekkî sûrelerde Medenî ne de Medeni sûrelerde Mekkî âyet bulunduğunu ileri sürmektedir.⁴²⁸

Derveze ve Habenneke kapsamını daraltmakla birlikte neshin varlığını kabul etmektedirler. Mollâ Huveyş ise neshin varlığını inkâr edip nesh olduğu ileri sürülen hususların takyîd ve tahsis olduğunu belirtmektedir.⁴²⁹ Duman, nüzûl sırasına göre tefsirle Kur'an'da neshin mevcut olmadığının ortaya çıkacağını iddia etmektedir.⁴³⁰

Yine Mollâ Huveyş'in bu yöntemle muhtasar tefsirlerin telif edilebileceğini ileri sürmesine karşın⁴³¹ kendisi altı, Derveze on, Hakkı Yılmaz on iki ciltlik tefsir kaleme

⁴²⁵ Âyet tertibi ve kullanılan listeler hususunda bkz. Tablo 4.

⁴²⁶ Duman, "Neden Yeni Bir Tefsir?: Beyanü'l-Hak Adlı Eserimizin Özellikleri ve Tefsire Getirdiği Yenilik Hakkında Bir Deneme", s. 109.

⁴²⁷ Demir, s. 124.

⁴²⁸ Duman, *Beyânu'l-Hak*, I/18.

⁴²⁹ Fâris, s. 864.

⁴³⁰ Duman, *Beyânu'l-Hak*, I/19.

⁴³¹ Mollâ Huveyş, I/4.

almıştır. Habenneke'nin yalnızca Mekkî sûrelerden oluşan on beş ciltlik tefsiri de Mollâ Huveyş'in bu iddiasını nakzetmektedir.

Tefsir ekolleri bağlamında yazılan tefsirlere bakıldığında, Derveze'nin ıslahî/ictimâî, Mollâ Huveyş'in tasavvufî/işârî, el-Câbirî'nin de felsefî ekole mensup olduklarını söylenebilir.⁴³² Mekkî sûrelerle sınırlı kalan Habenneke'nin tefsiri de konulu tefsir görünümündedir.⁴³³

2.5. Nüzûl Sırasını Kullanmanın Beklenen Tesiri Göstermeyişi

Bilindiği üzere, tevkîfî olan Kur'ân tertibinin sûre ve âyet sıralanışındaki irtibatı ve hikmeti sorgulayan ilim dalı tenâsüb ilmidir. Mushaf tertibi vahye dayandığı için sûreler ve âyetler arasındaki münâsebetin bilinmemesi, bir sorun teşkil etmez. Esasında, "Sûreler ve âyetler niçin bu şekilde tertip edildi?" sorusuna "ilâhî hikmet gereği" cevabı da yeterlidir. İzzeddîn b. Abdusselâm bu sebeple, âyetler arası münâsebet arayışında tekellüf gereksiz görür.⁴³⁴ Ancak mesele, Kur'ân'ın nüzûl sırasına göre tefsiri olunca tedricî hikmet ve kronolojik münâsebet arayışı zarurî olmaktadır.

Nüzûl sırasına göre tefsir yazan müelliflerin hedefledikleri tenzîl aşamalarının izlenebilmesi ve ahkâmın tedricîliğinin takip edilebilmesi gibi beklentiler gerçekleştirilememiştir. Çünkü özellikle Medenî sûreler, bir defada inmediği gibi bir sûrenin bölümleri muhtelif zaman dilimlerinde nâzil olmuştur. Örneğin Bakara sûresinin başı Medine döneminin evvelinde, son bölümü ise Hz. Muhammed'in (s.a.s.) vefatına yakın inmiştir. Bu bölümler arasında ise yirmiden fazla sûre nâzil olmuştur. Bir bütün olarak tefsir edilen Bakara sûresi, ister Mushaf tertibine ister nüzûl tertibine tabi tutulsun, beklentileri aynı oranda karşılayacaktır.⁴³⁵

Tefsirde iniş sırasını esas almak, âyetleri nüzûl döneminin şartları çerçevesinde yorumlamayı gerektirir. Bunu yapmadıktan sonra sûrelerin Mekkî-Medenî oluşuna dair verilen bilgiler karşılıksız kalacaktır. el-Câbirî'ye göre, Derveze her ne kadar nüzûl

⁴³² Süleymân, s. 132; Demir, s. 114; Güven, "Muhammed Âbid el-Câbirî ve Fehmü'l-Kur'ânî'l-Hakîm İsimli Tefsirindeki Metodu", s. 53.

⁴³³ Çalışkan, "Nüzul Sırasına Göre Yeni Bir Tefsir Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî ve Meâricü't-Tefekkür", s. 370.

⁴³⁴ es-Suyûtî, s. 630.

⁴³⁵ Fâris, s. 865.

sırasına göre tefsir yazmışsa da bunun, âyetleri anlama konusunda önemli bir tesiri olmamıştır.⁴³⁶

Nüzûl sırasına göre yazılan meâl-tefsir ve meâllerin birçoğu daha önce Mushaf tertibine göre basılmış bulunmaktadır. İçeriğe ve sûreler arası insicâma yansımadağı hâlde tertipte yapılan bu değişiklikle bir mucizenin gerçekleşmesi beklenmektedir. Mushaf tertibinden nüzûl tertibine evrilen meâl, insanların nübüvvet dönemine gidip nüzûl havasını soluyacakları iddiası bir hayalden ibarettir. Nitekim Hikmet Koçyiğit bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

Ülkemizde önce mevcut Mushaf tertibine göre yayımlanan bazı tefsirler daha sonra nüzûl sırasına göre de yayımlanmış ama içerikte bir değişiklik olmamıştır. Bu durum nüzûl sırasına göre yapılan hem meâl hem de tefsirlerin halkın dikkatini cezbedtiği ve bu manada ticarî bir gaye güttüğünü de göstermektedir. Hatta Elmalılı'nın bile nüzûl sırasına göre Kur'ân meâli yayınlanmış durumdadır. O halde nüzûl sırasına göre yazılan bazı meâl ve tefsirlerin modaya uymak kabilinden olduğu ve kullandıkları tefsir yöntemini pek de ciddiye almadıkları iddia edilebilir.⁴³⁷

Mustafâ Müslim, ümmetin icmâına muhalefet ederek Mushaf tertibini zan altında bırakan ve Kur'ân'ın daha iyi anlaşılması iddiasına yönelik beklentileri karşılamayan nüzûl sıralı çalışmaların Mushaf tertibine göre tekrar yayımlanmaları çağrısında bulunmuştur.⁴³⁸

⁴³⁶ Coşkun, s. 170. Coşkun, el-Câbirî'nin nüzûl sırasını esas almanın getirdiği yorum farklılıklarını kullanabildiğini ifade eder.

⁴³⁷ Koçyiğit, s. 197.

⁴³⁸ Müslim, Mustafâ, "et-Tefâsîr Hasebe Tertîbi'n-Nüzûl fi'l-Mîzân", Mü'temer (Sempozyum): el-Kur'ânü'l-Kerîm ve'l-Cühûdü'l-Mebzûle fi Hidmetih min Bidâyeti'l-Karni'r-Râbia Aşer el-Hicrî ile'l-Yevm (Hicrî 14. Yüzyılın Başından Günümüze Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân'a Hizmete Yönelik Çabalar), Câmiatü's-Şârika, Şarika 2004, II/525; Fâris, s. 827-828.

SONUÇ

Kur'ân'ın nüzûl sırasına göre tefsiri güncel bir mesele olup üzerinde daha çok araştırma ve çalışma yapılması gerekmektedir. Bu çalışma ile uygulama sahasında birçok örneğine rastlanan bir tefsir metodunun tefsir usûlü ve Kur'ân ilimleri açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Bu tez çalışmasında varılan sonuçlar ve önerilen görüşler maddeler hâlinde şu şekilde sıralanabilir:

1. Kur'ân'ın sûre ve âyet tertibi vahye dayalı olup tevkîfidir. Âyetlerin sıralamasında bir değişikliğe müsaade yokken sûre sıralamasında bir esneklik söz konusudur. Sûrelerin bütünlüğü korunduğu sürece farklı sıralamalara tabi tutulması, tevkîfilîğe hâlel getirmez.

2. Kur'ân'ın i'câz boyutuyla ilgili olan münâsebet ilmi, Mushaf tertibini esas almaktadır. Kur'ân ilimlerinden olan Mekkî-Medenî, sebab-i nüzûl ve nâsih-mensûh ise Kur'ân'ın nüzûl süreciyle doğrudan ilişkilidir. Burada dikkati çeken şey, ulûmu'l-Kur'ân geleneğinde bu ilimlerin de Mushaf tertibine göre ele alınmalarıdır.

3. Nüzûl sürecinin aydınlatılmasında ve iniş sırasının tespitinde yararlanılan kaynaklar, klasik ve modern kaynaklar olarak ikiye ayrılır. Klasik kaynaklar, ulûmu'l-Kur'ân çalışmaları, hadis, tefsir, tarih ve siyer eserlerinden oluşmaktadır. Modern kaynaklar ise oryantalist çalışmalar ve sonrasında İslâm dünyasında gerçekleştirilen ilmî ve akademik çalışmalardır.

4. Kronolojik Kur'ân çalışmalarını üç kategoriye ayırmak mümkündür:

a. Münecemen nüzûl sıralaması: Kur'ân tenzîlindeki her bir vahyin iniş sıralaması, necm necm ve bölüm bölüm nüzûl tertibidir.

b. Sûre sûre nüzûl sıralaması: Bütünlüğü korunan sûrelerin -ilk bölümleri dikkate alınarak- iniş zamanına göre sıralanmasıdır.

c. Konulu tefsirde nüzûl sıralaması: Belirli bir konu ile ilgili Kur'ân âyetlerinin bir araya getirilerek nüzûl tarihi itibarıyla sıralanmasıdır.

5. “Kur’ân’ın nüzûl sırasına göre tefsiri” ile bu tezde kastedilen kategori, Kur’ân’ın sûre bazında kronolojik tefsiridir. Müneccemen, âyet âyet sıralama ve konulu tefsirle ilgili çalışmalar konu dışındadır.

6. Sûrelerin nüzûl tertibini ikiye ayırmak mümkündür:

a. Rivâyetlerde geçen nüzûl listeleri: Sahâbe ve tâbiûna isnâd edilen nüzûl tertipleridir. Bunlar sayıca çok olmakla birlikte tezde bahsi geçenler şunlardır:

i. Hz. Ali tertibi: Saîd b. el-Müseyyeb kanalıyla gelen nüzûl listesi.

ii. İbn Abbâs tertibi: Atâ el-Horâsânî ve Ebû Sâlih kanalıyla gelen iki farklı nüzûl listesi bulunmaktadır. Kaynaklarda İbn Abbâs’ın Mushaf tertibi olarak geçen liste, Ebû Sâlih tarîkiyle gelen rivâyettir.

iii. İkrime-el-Hasan tertibi: Tâbiûndan İkrime ve Hasan-ı Basrî’den rivâyet edilen listedir.

iv. Câbir b. Zeyd tertibi: Tâbiûndan Câbir’in aktardığı bu liste, rivâyet tertiplerinde geçen tek eksiksiz listedir.

v. ez-Zührî tertibi: Tâbiûndan İmâm ez-Zührî’nin rivâyet ettiği listedir.

vi. Muhammed b. en-Nu’mân b. Beşîr tertibi: İbnü’n-Nedîm’in *el-Fihrist*’te zikrettiği bu liste, ez-Zührî’nin Ensâr arasında hicretten sonra ilk doğan sahabî olan en-Nu’mân b. Beşîr’in oğlu Muhammed’den aktardığı sûrelerle başlayıp Mücâhid’in rivâyetiyle devam etmekte, Medenî sûrelerde ise İbn Abbâs tertibi kullanılmaktadır.

vii. ez-Zerkeşî tertibi: *el-Burhân*’da kaynak verilmeksizin aktarılan bu liste kimi eserlerde Ca’fer es-Sâdık’ın Mushaf tertibi olarak verilmektedir.

b. Kronolojik çalışmalarda kullanılan nüzûl listeleri: Modern çalışmalarda ortaya çıkan bu nüzûl tertipleri, rivâyet ürünü olan tertiplerden, sûre ve âyetler arasındaki bağlantılardan istifade edilerek oluşturulmuştur. Mısır heyet tertibi dışındaki listeler için şahsî nüzûl tertipleri denebilir. Nüzûl sıralı çalışmalarda kullanılan sûre sıralamaları şu şekildedir:

i. Mısır heyet tertibi: Mısır Kralı 1. Fuâd’ın emriyle oluşturulan heyetin, rivâyet tertiplerinden ve muhtelif çalışmalardan faydalanarak ortaya koydukları nüzûl listesidir.

Bu listenin en önemli özelliği es-Saîdî ile başlayan, Okiç ve Cerrahoğlu'yla Türkiye'deki tüm çalışmaları da etkileyen bir yanlış çıkarım sonucu, tertibin Hz. Osman'la ilişkilendirilmesidir. Mısır heyet tertibini tefsirinde Mollâ Huveyş, meâl-tefsirinde Piriş, Eliaçık ve Namlı kullanmıştır. Mustafa Öztürk'ün çalışması dışında nüzûl sıralı meâllerin tümü bu tertibi esas almışlardır. Ancak bu çalışmaların hiçbirisi, Mısır heyetini referans göstermemiştir.

ii. *Şahsî tertipler*: Özellikle Mısır heyet tertibi üzerinde şahsî tasarruflarla özgün tertipler elde eden Derveze, Habenneke, el-Câbirî, Ergun, Duman ve İslamoğlu'nun çalışmalarında kullandıkları nüzûl listeleridir.

7. Nüzûl tertibi rivâyetlerinin tümü sıhhat açısından zayıf olduğu gibi kronolojik çalışmalarda kullanılan nüzûl listeleri de tahminden öteye gitmemektedir. Kesinlik arzetmeyen bu tertiplerin üzerinde icmâ bulunan Mushaf tertibine alternatif olacak bir bağlayıcılığı yoktur.

8. Nüzûl sırasına göre yapılan çalışmaları tefsirler, meâl-tefsirler ve meâller olarak üçe ayırmak mümkündür.

9. Nüzûl sırasına göre tefsir yapmanın ileri sürülen yararları şunlardır: Kur'ân'ın en iyi bu yolla anlaşılabilceği, okuyucunun nübüvvet ortamına giderek Kur'ân'ın nüzûl sürecini yakından teneffüs edeceği, tenzîl aşamalarının adım adım izlenebileceği ve nebevî sîretin aşamalarını izlemenin mümkün olacağıdır.

10. Nüzûl sırasına göre yapılan çalışmalara yöneltilen eleştiriler şu şekildedir: Mushaf tertibini zan altında bıraktığı, nüzûl listelerinin kesinlik arz etmeyip hemen her çalışmada farklı olduğu, kronolojik çalışmaların birbirleriyle çelişen yaklaşımlarının bulunduğu ve nüzûl sırasını kullanmanın beklenen tesiri göstermediğidir.

11. Eserinin isminde, çalışmanın “sûrelerin” nüzûl sırasına göre tefsir veya meâl olduğunu belirten müellifler, yalnızca Derveze ve Yaşar Nuri Öztürk'tür. Diğer çalışmalarda böyle bir hassasiyet sergilenmemiştir. Bu çalışmaların, nüzûl tertibinin sûre bazında olduğunu belirtmeleri gerekmektedir.

12. Bu alanda yapılan ilk çalışmalar, Mushaf tertibine değil, bu tertibe göre yapılan tefsirlere alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Kur'ân'ın âyet ve sûre tertibi tevkîfidir. Bu yüzden nüzûl sırasına göre Mushaf ve münecemen Kur'ân tertibinden sakınılmalıdır.

Nüzûl sırasına göre hazırlanan meâller, üslup ve içerikte olumlu yönde bir değişiklik oluşturmadiğından, Mushaf tertibine göre yeniden yayımlanmalıdır.

13. Nüzûl sırasına göre ortaya konabilecek en verimli eserler, konulu tefsir çalışmalarıdır. Kur'ân'ın hangi konuda neler söylediğı bu yöntemle öğrenilebilir.

14. Bu tezde, Kur'ân ilimleri açısından nüzûl tertipleri, tefsir usûlü açısından da nüzûl sırasına göre tefsir konusu ele alınmıştır. Pratikte otuza yakın örneğı bulunan bu yaklaşımın teorikte durum tespiti yapılmaya çalışılmıştır.

15. Tertip açısından Mushaf ve nüzûl sıralı tefsirlerin, kendi içinde de kronolojik tefsirlerin mukayeseli çalışmaları ile konunun daha derin ve ciddi tetkik edilmesi gerekmektedir. Yarım asırlık geçmişı olan bir tefsir metodunun sağlıklı değerlendirilebilmesi ancak bu şekilde mümkündür.

TABLO 1: Nüzûl Sırası Rivâyetleri**Mekkî Sûreler**

	H. Ali (Mukaddimetân)	Atâ - İbn Abbâs (İbnu'd- Durays)	İkrime - Hasan el- Basrî (el- Beyhakî)	Câbir b. Zeyd (es-Suyûtî)	ez-Zührî	İbnu'n- Nedîm (Mekkî: ez- Zührî aracılığıyla Muhammed b. en- Nu'mân b. Beşîr)	ez-Zerkeşî (Ca'fer es- Sâdık)
1	Fâtîha	Alak	Alak	Alak	Alak	Alak	Alak
2	Alak	Kalem	Kalem	Kalem	Kalem	Kalem	Kalem
3	Kalem	Müzzemmil	Müzzemmil	Müzzemmil	Müzzemmil	Müzzemmil	Müzzemmil
4	Müddessir	Müddessir	Müddessir	Müddessir	Müddessir	Müddessir	Müddessir
5	Müzzemmil	Mesed	Mesed	Fâtîha	Mesed	Mesed	Mesed
6	Tekvîr	Tekvîr	Tekvîr	Mesed	Tekvîr	Tekvîr	Tekvîr
7	A'lâ	A'lâ	A'lâ	Tekvîr	A'lâ	A'lâ	A'lâ
8	Leyl	Leyl	Leyl	A'lâ	Leyl	İnşirâh	Leyl
9	Fecr	Fecr	Fecr	Leyl	Fecr	Asr	Fecr
10	Duhâ	Duhâ	Duhâ	Fecr	Duhâ	Fecr	Duhâ
11	İnşirâh	İnşirâh	İnşirâh	Duhâ	İnşirâh	Duhâ	İnşirâh
12	Asr	Asr	Asr	İnşirâh	Âdiyât	Leyl	Asr
13	Âdiyât	Âdiyât	Âdiyât	Asr	Asr	Âdiyât	Âdiyât
14	Kevser	Kevser	Kevser	Âdiyât	Kevser	Kevser	Kevser
15	Tekâsür	Tekâsür	Tekâsür	Kevser	Tekâsür	Tekâsür	Tekâsür
16	Mâûn	Mâûn	Mâûn	Tekâsür	Mâûn	Mâûn	Mâûn
17	Kâfirûn	Kâfirûn	Kâfirûn	Mâûn	Kâfirûn	Kâfirûn	Kâfirûn
18	Fîl	Fîl	Fîl	Kâfirûn	Fîl	Fîl	Fîl
19	Felak	Felak	Felak	Fîl	Felak	İhlâs	Felak
20	Nâs	Nâs	Nâs	Felak	Nâs	Felak	Nâs
21	İhlâs	İhlâs	İhlâs	Nâs	İhlâs	Nâs	İhlâs
22	Abese	Necm	Necm	İhlâs	Necm	Necm	Necm
23	Kadr	Abese	Abese	Necm	Abese	Abese	Abese
24	Şems	Kadr	Kadr	Abese	Kadr	Kadr	Kadr
25	Burûc	Şems	Şems	Kadr	Şems	Şems	Şems
26	Tîn	Burûc	Burûc	Şems	Burûc	Burûc	Burûc
27	Kureyş	Tîn	Tîn	Burûc	Tîn	Tîn	Tîn
28	Kâria	Kureyş	Kureyş	Tîn	Kureyş	Kureyş	Kureyş
29	Kıyâme	Kâria	Kâria	Kureyş	Kâria	Kâria	Kâria
30	Hümeze	Kıyâme	Kıyâme	Kâria	Kıyâme	Kıyâme	Kıyâme
31	Mürselât	Hümeze	Hümeze	Kıyâme	Mürselât	Hümeze	Hümeze
32	Kâf	Mürselât	Mürselât	Hümeze	Kâf	Mürselât	Mürselât
33	Beled	Kâf	Kâf	Mürselât	Hümeze	Kâf	Kâf
34	Târik	Beled	Beled	Kâf	Kamer	Beled	Beled

35	Kamer	Târik	Târik	Beled	Beled	Rahmân	Târik
36	Sâd	Kamer	Kamer	Târik	Târik	Cinn	Kamer
37	A'râf	Sâd	Sâd	Kamer	Sâd	Yâsîn	Sâd
38	Cinn	A'râf	Cinn	Sâd	A'râf	A'râf	A'râf
39	Yâsîn	Cinn	Yâsîn	A'râf	Cinn	Furkân	Cinn
40	Furkân	Yâsîn	Furkân	Cinn	Yâsîn	Fâtır	Yâsîn
41	Fâtır	Furkân	Fâtır	Yâsîn	Furkân	Fâtır	Furkân
42	Meryem	Fâtır	Tâhâ	Furkân	Fâtır	Meryem	Fâtır
43	Tâhâ	Meryem	Vâkıa	Fâtır	Meryem	Tâhâ	Meryem
44	Vâkıa	Tâhâ	Şuarâ	Meryem	Tâhâ	Vâkıa	Tâhâ
45	Şuarâ	Vâkıa	Neml	Tâhâ	Vâkıa	Şuarâ	Vâkıa
46	Neml	Şuarâ	Kasas	Vâkıa	Şuarâ	Neml	Şuarâ
47	Kasas	Neml	İsrâ	Şuarâ	Neml	Kasas	Neml
48	İsrâ	Kasas	Yûnus	Neml	Kasas	İsrâ	Kasas
49	Yûnus	İsrâ	Hûd	Kasas	İsrâ	Hûd	İsrâ
50	Hûd	Yûnus	Yûsuf	İsrâ	Yûnus	Yûsuf	Yûnus
51	Yûsuf	Hûd	Hıcr	Yûnus	Hûd	Yûnus	Hûd
52	Hıcr	Yûsuf	En'âm	Hûd	Yûsuf	Hıcr	Yûsuf
53	En'âm	Hıcr	Sâffât	Yûsuf	Hıcr	Sâffât	Hıcr
54	Sâffât	En'âm	Lokmân	Hıcr	En'âm	Lokmân	En'âm
55	Lokmân	Sâffât	Sebe'	En'âm	Sâffât	Mü'minûn	Sâffât
56	Sebe'	Lokmân	Zümer	Sâffât	Lokmân	Sebe'	Lokmân
57	Zümer	Sebe'	Mü'min	Lokmân	Sebe'	Enbiyâ	Sebe'
58	Mü'min	Zümer	Duhân	Sebe'	Zümer	Zümer	Zümer
59	Fussilet	Mü'min	Fussilet	Zümer	Mü'min	Mü'min	Mü'min
60	Şûrâ	Fussilet	Şûrâ	Mü'min	Fussilet	Fussilet	Fussilet
61	Zuhruf	Şûrâ	Zuhruf	Fussilet	Şûrâ	Şûrâ	Şûrâ
62	Duhân	Zuhruf	Câsiye	Zuhruf	Zuhruf	Zuhruf	Zuhruf
63	Câsiye	Duhân	Ahkâf	Duhân	Duhân	Duhân	Duhân
64	Ahkâf	Câsiye	Zâriyât	Câsiye	Câsiye	Câsiye	Câsiye
65	Zâriyât	Ahkâf	Ğaşiye	Ahkâf	Ahkâf	Ahkâf	Ahkâf
66	Ğaşiye	Zâriyât	Kehf	Zâriyât	Zâriyât	Zâriyât	Zâriyât
67	Kehf	Ğaşiye	Nahl	Ğaşiye	Ğaşiye	Ğaşiye	Ğaşiye
68	Nahl	Kehf	Nûh	Kehf	Kehf	Kehf	Kehf
69	Nûh	Nahl	İbrâhîm	Şûrâ	Nahl	En'âm	Nahl
70	İbrâhîm	Nûh	Enbiyâ	İbrâhîm	Nûh	Nahl	Nûh
71	Enbiyâ	İbrâhîm	Mü'minûn	Enbiyâ	İbrâhîm	Nûh	İbrâhîm
72	Mü'minûn	Enbiyâ	Secde	Nahl	Enbiyâ	İbrâhîm	Enbiyâ
73	Secde	Mü'minûn	Tûr	Secde	Mü'minûn	Secde	Mü'minûn
74	Tûr	Secde	Mülk	Nûh	Secde	Tûr	Secde
75	Mülk	Tûr	Hâkka	Tûr	Tûr	Mülk	Tûr
76	Hâkka	Mülk	Meâric	Mü'minûn	Mülk	Hâkka	Mülk
77	Meâric	Hâkka	Nebe'	Mülk	Hâkka	Meâric	Hâkka
78	Nebe'	Meâric	Nâziât	Hâkka	Meâric	Nebe'	Meâric
79	Nâziât	Nebe'	İnşikâk	Meâric	Nebe'	Nâziât	Nebe'
80	İnfıtâr	Nâziât	İnfıtâr	Nebe'	Nâziât	İnfıtâr	Nâziât

81	Rûm	İnfîrâr	Rûm	Nâziât	İnfîrâr	İnşikâk	İnfîrâr
82	Ankebût	İnşikâk	Ankebût	İnfîrâr	İnşikâk	Rûm	İnşikâk
83	Mutaffîfîn	Rûm	-	İnşikâk	Rûm	Ankebût	Rûm
84	İnşikâk	Ankebût	-	Rûm	Ankebût	Mutaffîfîn	Ankebût
85	-	Mutaffîfîn	-	Ankebût	Mutaffîfîn	Kamer	Mutaffîfîn
86	-	-	-	Mutaffîfîn	-	Târik	-

Medenî Sûreler

	H. Ali (Mukaddimetân)	Atâ - İbn Abbâs (İbnu'd- Durays)	İkrime - Hasan el- Basrî (el- Beyhakî)	Câbir b. Zeyd (es-Suyûtî)	ez-Zührî	İbnu'n- Nedîm (Medenî: Atâ - İbn Abbâs)	ez-Zerkeşî (Ca'fer es- Sâdık)
1	Bakara	Bakara	Mutaffîfîn	Bakara	Fâtiha	Bakara	Bakara
2	Enfâl	Enfâl	Bakara	Âlu İmrân	Bakara	Enfâl	Enfâl
3	Âlu İmrân	Âlu İmrân	Âlu İmrân	Enfâl	Enfâl	Âlu İmrân	Âlu İmrân
4	Ahzâb	Ahzâb	Enfâl	Ahzâb	Âlu İmrân	Ahzâb	Ahzâb
5	Mümtehine	Mümtehine	Ahzâb	Mâide	Ahzâb	Mümtehine	Mümtehine
6	Nisâ	Nisâ	Mâide	Mümtehine	Mümtehine	Nisâ	Nisâ
7	Zilzâl	Zilzâl	Mümtehine	Nisâ	Nisâ	Zilzâl	Zilzâl
8	Hadîd	Hadîd	Nisâ	Zilzâl	Zilzâl	Hadîd	Hadîd
9	Muhammed	Muhammed	Zilzâl	Hadîd	Hadîd	Muhammed	Muhammed
10	Ra'd	Ra'd	Hadîd	Muhammed	Muhammed	Ra'd	Ra'd
11	Rahmân	Rahmân	Muhammed	Ra'd	Ra'd	İnsân	Rahmân
12	İnsân	İnsân	Ra'd	Rahmân	Rahmân	Talâk	İnsân
13	Talâk	Talâk	Rahmân	İnsân	İnsân	Beyyine	Talâk
14	Beyyine	Beyyine	İnsân	Talâk	Talâk	Haşr	Beyyine
15	Haşr	Haşr	Talâk	Beyyine	Beyyine	Nasr	Haşr
16	Nasr	Nasr	Beyyine	Haşr	Haşr	Nûr	Nasr
17	Nûr	Nûr	Haşr	Nasr	Nasr	Hacc	Nûr
18	Hacc	Hacc	Nasr	Nûr	Nûr	Münâfikûn	Hacc
19	Münâfikûn	Münâfikûn	Nûr	Hacc	Hacc	Mücâdele	Münâfikûn
20	Mücâdele	Mücâdele	Hacc	Münâfikûn	Münâfikûn	Hucurât	Mücâdele
21	Hucurât	Hucurât	Münâfikûn	Mücâdele	Mücâdele	Tahrîm	Hucurât
22	Tahrîm	Tahrîm	Mücâdele	Hucurât	Hucurât	Cumua	Tahrîm
23	Cumua	Cumua	Hucurât	Tahrîm	Tahrîm	Teğâbün	Saff
24	Teğâbün	Teğâbün	Tahrîm	Cumua	Cumua	Saff	Cumua
25	Feth	Saff	Saff	Teğâbün	Teğâbün	Feth	Teğâbün
26	Mâide	Feth	Cumua	Saff	Saff	Mâide	Feth
27	Tevbe	Mâide	Teğâbün	Feth	Feth	Tevbe	Tevbe
28	Necm	Tevbe	Feth	Tevbe	Mâide	-	Mâide
29	-	-	Tevbe	-	Tevbe	-	-

TABLO 2: Tefsir ve Meâllerde Kullanılan Nüzûl Tertipleri**Mekkî Sûreler**

	Heyet (Mısır)	Derveze	Habenneke	Duman	el-Câbirî	İslamoğlu	Ergun
1	Alak	Fâtiha	Alak	Alak	Alak	Fâtiha	Alak
2	Kalem	Alak	Müddessir	Müddessir	Müddessir	Alak	Kalem
3	Müzzemmil	Kalem	Müzzemmil	Müzzemmil	Mesed	Müzzemmil	Müzzemmil
4	Müddessir	Müzzemmil	Kalem	Kalem	Tekvîr	Müddessir	Müddessir
5	Fâtiha	Müddessir	Fâtiha	Fâtiha	A'lâ	Duhâ	Fâtiha
6	Mesed	Mesed	Mesed	Mesed	Leyl	İnşirâh	Duhâ
7	Tekvîr	Tekvîr	Tekvîr	Tekvîr	Fecr	Kalem	İnşirâh
8	A'lâ	A'lâ	A'lâ	A'lâ	Duhâ	Tekvîr	Tekvîr
9	Leyl	Leyl	Leyl	Leyl	İnşirâh	A'lâ	A'lâ
10	Fecr	Fecr	Fecr	Fecr	Asr	Leyl	Leyl
11	Duhâ	Duhâ	Duhâ	Duhâ	Âdiyât	Fecr	Fecr
12	İnşirâh	İnşirâh	İnşirâh	İnşirâh	Kevser	Kadr	Asr
13	Asr	Asr	Asr	Asr	Tekâsür	Asr	Kevser
14	Âdiyât	Âdiyât	Âdiyât	Âdiyât	Mâûn	Âdiyât	Tekâsür
15	Kevser	Kevser	Kevser	Kevser	Kâfirûn	Kevser	Mâûn
16	Tekâsür	Tekâsür	Tekâsür	Tekâsür	Fîl	Tekâsür	Kâfirûn
17	Mâûn	Mâûn	Mâûn	Mâûn	Felak	Mâûn	İhlâs
18	Kâfirûn	Kâfirûn	Kâfirûn	Kâfirûn	Nâs	Kâfirûn	Fîl
19	Fîl	Fîl	Fîl	Fîl	İhlâs	Mesed	Kureyş
20	Felak	Felak	Felak	Felak	Fâtiha	Fîl	Felak
21	Nâs	Nâs	Nâs	Nâs	Rahmân	Kureyş	Nâs
22	İhlâs	İhlâs	İhlâs	İhlâs	Necm	Kâria	-
23	Necm	Necm	Necm	Necm	Abese	Felak	-
24	Abese	Abese	Abese	Abese	Şems	Nâs	-
25	Kadr	Kadr	Kadr	Kadr	Burûc	İhlâs	-
26	Şems	Şems	Şems	Şems	Tîn	Necm	-
27	Burûc	Burûc	Burûc	Burûc	Kureyş	Abese	-
28	Tîn	Tîn	Tîn	Tîn	Kâria	Şems	-
29	Kureyş	Kureyş	Kureyş	Kureyş	Zilzâl	Burûc	-
30	Kâria	Kâria	Kâria	Kâria	Kıyâme	Tîn	-
31	Kıyâme	Kıyâme	Kıyâme	Kıyâme	Hümeze	Zilzâl	-
32	Hümeze	Hümeze	Hümeze	Zilzâl	Mürselât	İnsân	-
33	Mürselât	Mürselât	Mürselât	Hümeze	Kâf	Kıyâme	-
34	Kâf	Kâf	Kâf	Mürselât	Beled	Hümeze	-
35	Beled	Beled	Beled	Kâf	Kalem	Mürselât	-
36	Târık	Târık	Târık	Beled	Târık	Kâf	-
37	Kamer	Kamer	Kamer	Târık	Kamer	Beled	-
38	Sâd	Sâd	Sâd	Kamer	Sâd	Târık	-
39	A'râf	A'râf	A'râf	Sâd	A'râf	Yâsîn	-
40	Cinn	Cinn	Cinn	A'râf	Cinn	Furkân	-

41	Yâsîn	Yâsîn	Yâsîn	Yâsîn	Yâsîn	Rahmân	-
42	Furkân	Furkân	Furkân	Cinn	Furkân	Fâtır	-
43	Fâtır	Fâtır	Fâtır	Furkân	Fâtır	Meryem	-
44	Meryem	Meryem	Meryem	Fâtır	Meryem	Tâhâ	-
45	Tâhâ	Tâhâ	Tâhâ	Meryem	Tâhâ	Hâkka	-
46	Vâkıa	Vâkıa	Vâkıa	Tâhâ	Vâkıa	Meâric	-
47	Şuarâ	Şuarâ	Şuarâ	Vâkıa	Şuarâ	Nebe'	-
48	Neml	Neml	Neml	Şuarâ	Neml	Nâziât	-
49	Kasas	Kasas	Kasas	Neml	Kasas	İnfitâr	-
50	İsrâ	İsrâ	İsrâ	Kasas	Yûnus	Vâkıa	-
51	Yûnus	Yûnus	Yûnus	İsrâ	Hûd	Şuarâ	-
52	Hûd	Hûd	Hûd	Yûnus	Yûsuf	İnşikâk	-
53	Yûsuf	Yûsuf	Yûsuf	Hûd	Hıcr	Neml	-
54	Hıcr	Hıcr	Hıcr	Yûsuf	En'âm	Kamer	-
55	En'âm	En'âm	En'âm	Hıcr	Sâffât	Sâd	-
56	Sâffât	Sâffât	Sâffât	En'âm	Lokmân	A'râf	-
57	Lokmân	Lokmân	Lokmân	Sâffât	Sebe'	Secde	-
58	Sebe'	Sebe'	Sebe'	Lokmân	Zümer	Ra'd	-
59	Zümer	Zümer	Zümer	Sebe'	Mü'min	Tûr	-
60	Mü'min	Mü'min	Mü'min	Zümer	Fussilet	Mülk	-
61	Fussilet	Fussilet	Fussilet	Mü'min	Şûrâ	Ğaşiye	-
62	Şûrâ	Şûrâ	Şûrâ	Fussilet	Zuhruf	Kehf	-
63	Zuhruf	Zuhruf	Zuhruf	Şûrâ	Duhân	Cinn	-
64	Duhân	Duhân	Duhân	Zuhruf	Câsiye	Nûh	-
65	Câsiye	Câsiye	Câsiye	Duhân	Ahkâf	İbrâhîm	-
66	Ahkâf	Ahkâf	Ahkâf	Câsiye	Nûh	Sâffât	-
67	Zâriyât	Zâriyât	Zâriyât	Ahkâf	Zâriyât	Kasas	-
68	Ğaşiye	Ğaşiye	Ğaşiye	Zâriyât	Ğaşiye	İsrâ	-
69	Kehf	Kehf	Kehf	Ğaşiye	İnsân	Hûd	-
70	Nahl	Nahl	Nahl	Kehf	Kehf	Yûnus	-
71	Nûh	Nûh	Nûh	Nahl	Nahl	Yûsuf	-
72	İbrâhîm	İbrâhîm	İbrâhîm	Nûh	İbrâhîm	Hıcr	-
73	Enbiyâ	Enbiyâ	Enbiyâ	İbrâhîm	Enbiyâ	En'âm	-
74	Mü'minûn	Mü'minûn	Mü'minûn	Enbiyâ	Mü'minûn	Nahl	-
75	Secde	Secde	Secde	Mü'minûn	Secde	Lokmân	-
76	Tûr	Tûr	Tûr	Secde	Tûr	Sebe'	-
77	Mülk	Mülk	Mülk	Tûr	Mülk	Zümer	-
78	Hâkka	Hâkka	Hâkka	Mülk	Hâkka	Mü'min	-
79	Meâric	Meâric	Meâric	Hâkka	Meâric	Enbiyâ	-
80	Nebe'	Nebe'	Nebe'	Meâric	Nebe'	Mü'minûn	-
81	Nâziât	Nâziât	Nâziât	Nebe'	Nâziât	Fussilet	-
82	İnfitâr	İnfitâr	İnfitâr	Nâziât	İnfitâr	Şûrâ	-
83	İnşikâk	İnşikâk	İnşikâk	İnfitâr	İnşikâk	Zuhruf	-
84	Rûm	Rûm	Rûm	İnşikâk	Müzzemmil	Duhân	-
85	Ankebût	Ankebût	Ankebût	Rûm	Ra'd	Câsiye	-
86	Mutaffîfin	Mutaffîfin	Mutaffîfin	Ankebût	İsrâ	Ahkâf	-

87	-	Ra'd	-	Mutaffifîn	Rûm	Zâriyât	-
88	-	Hacc	-	Ra'd	Ankebût	Rûm	-
89	-	Rahmân	-	Rahmân	Mutaffifîn	Ankebût	-
90	-	İnsân	-	İnsân	Hacc	Mutaffifîn	-
91	-	Zilzâl	-	Hacc	-	Hacc	-

Medenî Sûreler

	Heyet (Mısır)	Derveze	Duman	el-Câbirî	İslamoğlu
1	Bakara	Bakara	Bakara	Bakara	Muhammed
2	Enfâl	Enfâl	Enfâl	Kadr	Teğâbün
3	Âlu İmrân	Âlu İmrân	Âlu İmrân	Enfâl	Bakara
4	Ahzâb	Haşr	Cumua	Âlu İmrân	Enfâl
5	Mümtehine	Cumua	Mümtehine	Ahzâb	Hadîd
6	Nisâ	Ahzâb	Nisâ	Mümtehine	Nûr
7	Zilzâl	Nisâ	Haşr	Nisâ	Âlu İmrân
8	Hadîd	Muhammed	Ahzâb	Hadîd	Saff
9	Muhammed	Talâk	Beyyine	Muhammed	Cumua
10	Ra'd	Beyyine	Hucurât	Talâk	Beyyine
11	Rahmân	Nûr	Nûr	Beyyine	Haşr
12	İnsân	Münâfikûn	Münâfikûn	Haşr	Münâfikûn
13	Talâk	Mücâdele	Muhammed	Nûr	Nisâ
14	Beyyine	Hucurât	Hadîd	Münâfikûn	Mücâdele
15	Haşr	Tahrîm	Mücâdele	Mücâdele	Ahzâb
16	Nûr	Teğâbün	Talâk	Hucurât	Talâk
17	Hacc	Saff	Tahrîm	Tahrîm	Mâide
18	Münâfikûn	Feth	Teğâbün	Teğâbün	Mümtehine
19	Mücâdele	Mâide	Saff	Saff	Feth
20	Hucurât	Mümtehine	Feth	Cumua	Nasr
21	Tahrîm	Hadîd	Mâide	Feth	Hucurât
22	Teğâbün	Tevbe	Tevbe	Mâide	Tahrîm
23	Saff	Nasr	Nasr	Tevbe	Tevbe
24	Cumua	-	-	Nasr	-
25	Feth				
26	Mâide				
27	Tevbe				
28	Nasr				

TABLO 3: Nüzûl Sırasına Göre Yapılan Tefsir ve Meâller (Kronolojik Sıralama)

	Eserin Adı	Müellif	Cilt ve Sayfa Sayısı	İlk Basım Tarihi
1	et-Tefsîru'l-Hadîs Tertîbu's-Süver Hasebe'n-Nüzûl	Muhammed İzzet Derveze	10/5420	1961
2	Beyânu'l-Meânî	Abdulkâdir Mollâ Huveyş	6/3400	1962
3	Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Müretteb	Es'ad Alî	1/600	1979
4	Surelerin İniş Sırasına Göre Kur'an-ı Kerim Meali	Yaşar Nuri Öztürk	1/637	1994
5	Nüzul Sırasına Göre Kur'ân-ı Kerim Meali	Mesut Okumuş	1/462	1994
6	Meâricu't-Tefekkür ve Dekâiku't-Tedebbür Tefsîrun Tedebbüriyyün li'l-Kur'ânî'l-Kerîm bi Hasebi Tertîbi'n- Nüzûl Vifka Menheci Kitâbi Kavâidi't-Tedebbüri'l-Emsel li Kitâbillâh Azze ve Celle	Abdurrahmân Hasan Habenneke el-Meydânî	15/11090	1998
7	Surelerin İniş Sırasına Göre Kur'an-ı Kerim Türkçe Çevirisi	Güngör Kızılbâğ	1/?	1998 (?)
8	Nüzûl Sırasına Göre Kur'ân Mesajı	Mahmut Toptaş	5/1200	2002
9	Beyânu'l-Hak	M. Zeki Duman	3/2040	2006
10	Kur'ân Yolu İniş Sırasına Göre Anlam ve Tefsiri	Şaban Piriş	4/2240	2006
11	Nüzul Sırasına Göre Tebyînu'l-Kur'ân	Hakkı Yılmaz	12/5770	2007

12	Fehmu'l-Kur'âni'l-Hakîm et-Tefsîru'l-Vâdih Hasebe Tertîbi'n-Nüzûl	Muhammed Âbid el-Câbirî	3/1190	2008
13	Nüzul Sırasına Göre Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Anlamı	Ali Bulaç	1/430	2008
14	Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli	İsmail Kazdal	1/488	2008
15	Nüzûl Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur'ân Gerekçeli Meal-Tefsir	Mustafa İslamoğlu	1/1000	2009
16	Evrensel Çağrı İniş Sırasına Göre Kur'ân Meali	Mustafa Sağ	1/800	2009
17	İniş Sırasına Göre Kur'ân'ın Türkçe Çevirisi	Sadık Türkmen	1/784	2010
18	Nüzûl Sıralı Meal	Mehmet Türk	1/698	2011
19	Nüzul Sırasına Göre Necm Necm Kur'ân'ın Türkçe Meâli	Hakkı Yılmaz	1/680	2011
20	Sözün Gücü İlahî Vahyin Rehberliği	Musa Şimşekçakan	1/776	2012
21	İniş Sırası İle Kur'ân-ı Kerim Tercümesi	Niyazi Kahveci	1/586	2012
22	Tefsîru'l-Büşrâ İyi Haber Kur'ân - Nüzul Sırasına Göre Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri	Atilla Fikri Ergun	1/466	2013
23	İniş Sırasına Göre Apaçık Kur'ân ve Türkçe Hikmetli Meali	Sami Kocaoğlu	1/1216	2013
24	-Elmalılı Hamdi Yazır- Nüzûl Sırasına Göre Kur'ân-ı Kerim Türkçe Meâli	Rauf Pehlivan	1/696	2013
25	Kur'ân Aydınlığı Kronolojik Kur'ân Meali	Tuncer Namlı	1/1302	2015
26	Yaşayan Kur'ân Nuzul Sırasına Göre Türkçe Meal-Tefsir	İhsan Eliaçık	1/1048	2015
27	Nüzul Sırasına Göre Kur'an-ı Kerim Meali	Mustafa Öztürk	1/1072	2016

**TABLO 4: Nüzûl Sırasına Göre Çalışmalar Arasındaki
Görüş Farklılıkları**

	Âyet Tertibi Hakkındaki Görüşü	Sûre Tertibi Hakkındaki Görüşü	Kullandığı Nüzûl Tertibi
Derveze	Tevkîfî	Tevkîfî	Şahsî
Mollâ Huveys	Tevkîfî	Tevkîfî	Mısır Heyet
Habenneke	Tevkîfî	İctihâdî	Şahsî
el-Câbirî	-	İctihâdî	Şahsî
Duman	-	İctihâdî	Şahsî
İslamoğlu	Tevkîfî	İctihâdî	Şahsî
Hakkı Yılmaz	İctihâdî	İctihâdî	Mısır Heyet
Namlı	-	İctihâdî	Mısır Heyet
Mustafa Öztürk	İctihâdî	İctihâdî	İbn Abbâs

KAYNAKÇA

A'zamî, Muhammed Mustafâ, *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'ân Tarihi*, çev. Ömer Türker, Fatih Serenli, İz Yayıncılık, İstanbul 2011.

Abdul'âl, İsmâîl Sâlim, “el-Müsteşrikûn ve'l-Kur'ân”, *Da'vetul-Hakk*, sy. 104, Mekke 1990.

Abdulgâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1984.

Abdullahoğlu, Abdurrahman, *Ayetlerin İniş Sırasına Göre Kuran Çevirisi*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2011.

Albayrak, İsmail, “Kur'ân-ı Kerîm Âyetlerinin Tertibi Hakkındaki Oryantalist Söyleme Genel Bir Bakış”, *Marife Dergisi*, Konya 2002, yıl: 2, sy: 3.

Atalar, M. Kürşad, “Câbirî'nin Kur'ân Anlayışı ve Tefsir Yönteminin Tenkidi”, *Umran Dergisi*, Kasım 2014.

Atasoy, İhsan, vd., *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli*, Nesil Yayınları, İstanbul 2015.

Aydar, Hidayet, “Cumhuriyet Dönemi Türkçe Kur'an Tefsirleri Üzerine İstatiksel Bir Değerlendirme”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İFD*, 2015/1, c. 2, sy. 2.

Bâkullânî, Ebûbekir b. Muhammed, *el-İntisâr li'l-Kur'ân*, thk. Muhammed es-Seyyid Osmân, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2012.

Balkı, Necdet, *Kur'ân'da Nuzûl Kavramı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE, Trabzon 2006.

Bâzergân, Mehdî, *Adım Adım Vahiy*, çev. Yasin Demirkıran, Fecr Yayınevi, Ankara 1999.

Begavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd, *Tefsîru'l-Begavî Meâlimu't-Tenzîl*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2014.

Beyhakî, Ahmed b. el-Huseyn, *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ahvâli Sâhibi's-Şerîa*, thk. Abdulmu'tî Kal'acî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988.

Bikâî, İbrâhîm b. Ömer, *Nazmu'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Âyât ve's-Süver*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire, ts.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirin*, Ravza Yayınları, İstanbul 2008.

Birişik, Abdülhamit, “Nüzûl”, *DİA*, İstanbul 2007, III.

Bugâ, Mustafâ Dîb, Mistû, Muhyiddîn Dîb, *el-Vâdih fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Dimeşk 1998.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Ebû Suheyb el-Keremî, Beytû'l-Efkârî'd-Düveliyye li'n-Neşr, Riyad 1998.

Bulaç, Ali, *Nüzul Sırasına Göre Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Anlamı*, Çıra Yayınları, İstanbul 2009.

Câbirî, Muhammed Âbid, *Fehmu'l-Kur'âni'l-Hakîm et-Tefsîru'l-Vâdih Hasebe Tertîbi'n-Nüzûl*, Dâru'n-Neşri'l-Mağribiyye, Fas 2008.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, TDV, Ankara 2013.

Cevherî, İsmâîl b. Hammâd, *Mu'cemu's-Sihâh*, thk. Halîl Mahmûd Şeyhâ, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2008.

Coşkun, Muhammed, *Muhammed Âbid el-Câbirî'nin Tefsirde Sîret-Nüzûl İlişkisi Yaklaşımı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2013.

Cürcânî, eş-Şerîf Alî b. Muhammed, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1997.

Çalışkan, Necmettin, *Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî ve Tefsîri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2013.

----- “Nüzul Sırasına Göre Yeni Bir Tefsir Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî ve Meâricü't-Tefekkür”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, Temmuz 2013, 7 (14).

Demir, Ekrem, *Muhammed İzzet Derveze'nin Kur'ân'ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2006.

Demir, Serkan, *Rivayet Kitaplarında Esbâbü'l-Hadîs*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2016.

Demirci, Muhsin, *Konulu Tefsire Giriş*, İFAV, İstanbul 2013.

Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs Tertîbu's-Süver Hasebe'n-Nüzûl*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2000.

Draz, Muhammed Abdullah, “Kur’ân-ı Kerim’in Nüzul Sırasına Göre Teklif Edilmesi Teklifi’ne Edebî Eleştiri”, çev. Ahmet Nedim Serinsu, *Ankara Üniversitesi İFD*, Ankara 1997, c. 37.

Duman, M. Zeki, *Beyânu'l-Hak Kur’ân-ı Kerîm’in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri*, Fecr Yayınevi, Ankara 2006.

----- “Neden Yeni Bir Tefsir?: Beyanü'l-Hak Adlı Eserimizin Özellikleri ve Tefsire Getirdiği Yenilik Hakkında Bir Deneme”, *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, İstanbul 2009, 2(1).

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünenu Ebî Dâvûd*, thk. Sâlih b. Abdulazîz Âlu’s-Şeyh, Dâru’s-Selâm li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, Riyad 1999.

Eliaçık, R. İhsan, *Yaşayan Kur’an Nuzûl Sırasına Göre Türkçe Meal-Tefsir*, İnşa Yayınları, İstanbul 2015.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Matbaai Ebüzziya, İstanbul 1938.

Ergun, Atilla Fikri, *Tefsîru'l-Büsrâ İyi Haber Kur’ân Nüzûl Sırasına Göre Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri (I) -Vahyin İlk Yılları*, Kibele Yayınları, İstanbul 2013.

Fâris, Tâhâ Muhammed, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-Kerîm Hasebe Tertîbi'n-Nüzûl*, Dâru'l-Feth li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, Amman 2011.

Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Abdulhamîd Hindâvî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

Feşârkî, Muhammed Alî Lisânî, Zü'l-Kaderniyâ, Sümeyye, “Tefsîru'l-Kur’âni'l-Kerîm bi Hasebi Tertîbi'n-Nüzûl”, *Mecelletü'l-Ulûmi'l-İnsâniyye*, Cezayir 2007, sy. 14.

Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed el-Mukrî, *el-Misbâhu'l-Münîr*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2008.

Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1994.

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Dâru'l-Minhâc, Cidde 2011.

Gırnâtî, Ahmed b. İbrâhîm İbnu'z-Zubeyr es-Sekafî, *el-Burhân fî Tenâsubi Süveri'l-Kur'ân*, thk. Saîd b. Cuma el-Fellâh, Dâru İbni'l-Cevzî, y.y., 2007.

Gözeler, Esra, *Kur'ân Âyetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu ve Kur'ân'a Kronolojik-Olgusal Bir Yaklaşım (1 Rebiulevvel – 4 Rebiulevvel Arası)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2009.

Güven, Şahin, *Konulu Tefsir Metodu*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2012.

----- “Muhammed Âbid el-Câbirî ve Fehmü'l-Kur'ânî'l-Hakîm İsimli Tefsirindeki Metodu”, *Bilimname Dergisi*, XX, 2011.

Habenneke, Abdurrahmân Hasan el-Meydânî, *Kavâidu't-Tedebbürî'l-Emsel li Kitâbillâh Azze ve Celle*, Dâru'l-Kalem, Dımeşk 2009.

----- *Meâricü't-Tefekkür ve Dekâiku't-Tedebbür Tefsîrun Tedebbürî li'l-Kur'ânî'l-Kerîm bi Hasebi Tertîbi'n-Nüzûl Vifka Menheci Kitâbi Kavâidi't-Tedebbürî'l-Emsel li Kitâbillâh Azze ve Celle*, Dâru'l-Kalem, Dımeşk 2006.

Hâkim, Ebû Abdillâh en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Dâru'l-Hameyn li't-Tibâa ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Kahire 1997.

Hamed, Ğânim Kaddûrî, *Muhâdarât fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru Ammâr, Amman 2003.

Hamîdullah, Muhammed, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, çev. Abdulaziz Hatip, Mahmut Kanık, Beyan Yayınları, İstanbul 2013.

Haneî, Abdulhamîd Ahmed, *Mushafu Cevâmîî Şerîf*, el-Matbaatü'l-Emîriyye, Kahire 1934.

Hasan, Muhammed Alî, “Tertîbu Nüzûlî'l-Kur'ân”, *Mecelletü Külliyyeti'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve'l-Arabîyye*, Dubai 1998, sy. 16.

Hâzin, Alî b. Muhammed, *Tefsîru'l-Hâzin el-Müsemmâ Lübbü't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.

Hofmann, Murad W., *Kur'ân*, çev. Mehmet Toprak, Çağrı Yayınları, İstanbul 2005.

Huseynî, Muhammed Ali Halef, *el-Mushafu'l-Emîrî*, el-Matbaatü'l-Emîriyye, Kahire 1925.

İbn Abdulkâfi, Ömer b. Muhammed, *Adedü Süveri'l-Kur'ân ve Âyâtih ve Kelimâtih ve Hurûfih ve Telhîsu Mekkîhi an Medenih*, thk. Hâlid Hasan Ebu'l-Cûd, Mektebetü'l-İmâm el-Buhârî li'n-Neşr ve't-Tevzî, Kahire 2010.

İbn Abdusselam, Muhammed b. Abdullah ed-Der'î en-Nâsirî, *ed-Dürri'n-Nefs fî Tefsîri'l-Kur'âni bi't-Tenkîs*, thk. Tâhâ Fâris, Şebeketü'l-Elûke, y.y., 2013.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhi Tenvîril'l-Ebsâr*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz, Dâru Âlemu'l-Kütüb, Riyad 2003.

İbn Düreyd, Muhammed b. el-Hasan el-Ezdî, *Cemheretü'l-Luga*, thk. İbrâhîm Şemsüddîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

İbn Fâris, Ahmed, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1991.

İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, *el-Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Hamza Ahmed ez-Zeyn, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1995.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrem el-Mısırî, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts.

İbnu'd-Durays, Muhammed b. Eyyûb el-Becelî, *Fedâilu'l-Kur'ân ve Mâ Ünzile mine'l-Kur'ân bi Mekke ve Mâ Ünzile bi'l-Medîne*, thk. Gazve Büdeyr, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1987.

İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî, *Nevâsihu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Eşref Alî el-Melibârî, İhyâu't-Türâsi'l-İslâmî, Medine 1984.

İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, thk. İbrâhîm Ramadân, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1994.

İslamoğlu, Mustafa, *Kur'an'ı Anlama Yöntemi Tefsir Usulü*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2014.

----- *Kur'an Sûrelerinin Kimliği*, Akabe Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.

----- *Nüzûl Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur'an Gerekçeli Meal-Tefsir*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2015.

İzmirli, İsmail Hakkı, *Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, Eren Yayınları, İstanbul 1977.

Kahveci, Niyazi, *İniş Sırası İle Kur'an-ı Kerim Tercümesi*, Sinemis Yayın Grup, Ankara 2012.

Karagöz, İsmail, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010.

Kasapoğlu, Abdurrahman, "Kur'an'da "Tenzîl" Kavramına Eğitim Açısından Bir Yaklaşım", *İNÜİFD*, (2014/1) sy. 5.

Kattân, Mennâ' Halîl, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1998.

Kazdal, İsmail, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli*, Kur'an Okulu Yayıncılık (Erguvan Yayınevi), İstanbul 2008.

Kefâfî, Muhammed Abdusselâm, eş-Şerîf, Abdullah, *fî Ulûmi'l-Kur'an Dirâsât ve Muhâdarât*, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut 1972.

Keskioğlu, Osman, *Nüzûlünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri*, TDV, Ankara 2012.

Kevserî, Muhammed Zâhid, *Makâlâtü'l-Kevserî*, çev. Ebubekir Sifil, Rihle Kitap, İstanbul 2015.

Kırca, Celâl, "Tebliğ Metodu Açısından Kur'an'ın Nüzûlü", *Erciyes Üniversitesi İFD*, Kayseri 1983, sy. 1.

Kirmânî, Mahmûd b. Hamza, *el-Burhân fî Tevcîhi Müteşâbihi'l-Kur'ân*, thk. es-Seyyid el-Cemîlî, Merkezü'l-Kitâb li'n-Neşr, Kâhire 1994.

Kocaoğlu, Sami, *İniş Sırasına Göre Apaçık Kur'ân ve Türkçe Hikmetli Meali*, İstanbul 2013.

Koçyiğit, Hikmet, “Kur'ân'ın Nüzûl Sırasına Göre Tefsir Edilmesi”, *Hitit Üniversitesi İFD*, 2013/1, c. 12, sy. 23.

Kurt, Yaşar, “Kur'ân'ın Nüzûl Süreci ve Nüzûl Sırasını Esas Alan Tefsir Üzerine”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İFD*, Samsun 2012, sy. 33.

Kutub, Seyyid, *Meşâhidü'l-Kıyâme fî'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, Kahire 2002.

Maşalı, M. Emin, “Mushaf”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI.

Mâverdî, Alî b. Muhammed, *en-Nüket ve'l-Uyûn Tefsîru'l-Mâverdî*, thk. es-Seyyid b. Abdulmaksûd b. Abdurrahîm, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

Mollâ Huveys, Abdulkâdir el-Ğâzî el-Ânî ed-Deyrezûrî, *Tefsîru Beyânî'l-Meânî*, Matbaatü't-Terakkî, Dimeşk 1962.

Mukaddimetân fî Ulûmi'l-Kur'ân Mukaddimetü Kitâbi'l-Mebânî ve Mukaddimetü İbn Atıyye, thk. Arthur Jeffery, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 1954.

Müslim, Ebu'l-Huseyn b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî, *Sahîhu Müslim*, Dâru's-Selâm li'n-Neşr ve't-Tevzî', Riyad 2000.

Müslim, Mustafâ, *Mebâhis fî't-Tefsîri'l-Mevdûi*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1997.

----- “et-Tefâsîr Hasebe Tertîbi'n-Nüzûl fî'l-Mîzân”, Mü'temer: el-Kur'ânü'l-Kerîm ve'l-Cühûdü'l-Mebzûle fî Hidmetih min Bidâyeti'l-Karnî'r-Râbia Aşer el-Hicrî ile'l-Yevm, Câmiatü's-Şârîka, Şarîka 2004.

Namlı, Tuncer, *Kronolojik Kur'ân Meali*, Fecr Yayınevi, Ankara 2015.

Nettûf, Ahmed Muhammed, *el-Belâga fî Tenâsübi Süveri'l-Kur'ânî'l-Kerîm ve Âyâtih*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmiatü Dimeşk Külliyyetü'l-Âdâb Kısmu'l-Lugatî'l-Arabiyye, Dimeşk 1996.

Nöldeke, Theodor, *Târîhu'l-Kur'ân*, çev. Georges Tamer, Kondrad-Adenauer-Stiftung, Beyrut 2004.

Nursî, Bediuzzaman Said, *Mektubat*, Envâr Neşriyat, İstanbul 1996.

Okiç, M. Tayyib, *Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri*, Nun Yayıncılık, İstanbul 1995.

Okumuş, Mesut, “Kur'ân'ın Tedrici Nüzûl Süreci Bağlamında Mekki ve Medeni Ayetler Üzerine”, *Eskiye*, 27/Güz, 2013.

----- *Nüzûl Sırasına Göre Kur'an-ı Kerim Meali (Türkçe Anlam)*, ed. Ali Bulaç, Birleşik Dağıtım-Kitabevi, Ankara 1994.

Özsoy, Ömer, Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur'ân Sistemati Kur'ân Fihristi*, Fecr Yayınevi, Ankara 2015.

Öztürk, Mustafa, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Meal ve Tefsirin Serencamı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012.

----- *Nüzul Sırasına Göre Kur'an-ı Kerim Meali*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016.

Öztürk, Yaşar Nuri, *Surelerin İniş Sırasına Göre Kur'an-ı Kerim Meali (Türkçe Çeviri)*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1994.

Pehlivan, Rauf, *Elmalılı Hamdi Yazır Nüzûl Sırasına Göre Kur'ân-ı Kerim Türkçe Meâli*, Motif Yayınları, İstanbul 2013.

Piriş, Şaban, *Kur'ân Yolu İniş Sırasına Göre Anlam ve Tefsiri*, Arz Yayıncılık, Kayseri, ts.

Rabâbea, Muhammed Mücellî Ahmed, “Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm alâ Tertîbi'n-Nüzûl (Menbauh ve Fevâidüh)”, *Dirâsât: Ulûmu'sh-Şerîa ve'l-Kânûn*, Ürdün 2010, sy. 1.

Sâbûnî, Muhammed Alî, *et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Büşrâ, Karâçi 2011.

Sağ, Mustafa, *Evrensel Çağrı İniş Sırasına Göre Kur'ân Meali*, Ladybirds Production, İstanbul 2013.

Sağır, Muhammed Huseyn Alî, *el-Mebâdiü'l-Âmme li Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm Beyne'n-Nazariyye ve't-Tatbîk*, Dâru'l-Muarrihi'l-Arabî, Beyrut 2000.

Saîdî, Abdulmüteâl, *en-Nazmu'l-Fennî fi'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Âdâb, Mısır, ts.

Sâlih, Subhî, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 2009.

Sâlim, Muhammed Adnân, Süleymân, Muhammed Vehbî, *el-Mevsûatu'l-Kur'âniyyetü'l-Müeyyessa*, ed. Vehbe ez-Zuhaylî, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 2014.

Sehâvî, Alî b. Muhammed, *Cemâlu'l-Kurrâ ve Kemâlu'l-İkrâ*, thk. Cemâleddîn Muhammed Şeref, Dâru's-Sahâbe li't-Türâs bi Tantâ, Tanta 2010.

Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzul'ün Rolü*, Şule Yayınları, İstanbul 1994.

Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Mustafâ Şeyh Mustafâ, Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, Beyrut 2011.

Süleymân, Ferîd Mustafâ, *Muhammed İzzet Derveze ve Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1993.

Sülün, Murat, *Kur'ân Kılavuzu Mutlak Gerçeğin Sesi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013.

Şahavatov, Sabuhi, “Nüzûl Ortamını Öğrenmenin Kaynakları”, *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Mecmuası*, Aralık 2013, sy. 20.

Şehristânî, Muhammed b. Abdulkerîm, *Tefsîru's-Şehristânî el-Müsemmâ Mefâtihu'l-Esrâr ve Mesâbîhu'l-Ebrâr*, thk. Muhammed Alî Âzerşeb, Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsât li't-Türâsi'l-Mahtût, Tahran 2008.

Şimşek, M. Sait, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya 2013.

----- *Kur'ân'ın Ana Konuları*, Beyan Yayınları, İstanbul 1999.

----- *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya 2012.

Şimşekçakan, Musa, *Sözün Gücü İlahî Vahyin Rehberliği*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2012.

Şükrî, Ahmed Hâlid, Nezzâl, İmrân Semîh, *İlmu Târîhi Nüzûli Âyâtî'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Süverih*, Cem'iyetü'l-Muhâfaza ale'l-Kur'âni'l-Kerîm, Amman 2002.

Tabresî, el-Fadl b. el-Hasan, *Mecmau'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *el-Câmiu'l-Muhtasar mine's-Sünen an Rasûlillah Sallallahu aleyhi ve Sellem ve Ma'rifeti's-Sahîh ve'l-Ma'lûl ve Mâ aleyhi'l-Amel (Sünenu't-Tirmizî)*, Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, Beyrut 2013.

Toptaş, Mahmut, *Nüzûl Sırasına Göre Kur'ân Mesajı*, Cantaş Yayınları, İstanbul 2002.

Turan, Abdulbaki, “Arza”, *DİA*, İstanbul 1991, III.

Türcan, Selim, “Tefsirde Bir Söylem Olarak Kur'ân Kronolojisi Meselesi”, Sempozyum: Kur'ân Nüzûlünün Mekke Dönemi, ed. Mesut Okumuş, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2013.

Türk, Mehmet, *Allâh'ın Kelâmı Nüzûl Sıralı Kur'ân-ı Kerîm ve Meâl-Tefsiri*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya 2011.

Türkmen, Sadık, *İniş Sırasına Göre Kur'ân'ın (Kâinat-Sünnet ve Akıl-Bilim Işığında Yapılmış) Türkçe Çevirisi*, Sadık Türkmen Yayınları, İstanbul 2014.

Ünsal, Hadiye, “Mevlana Muhammed Ali'nin Meal-Tefsiri Bağlamında Kâdiyânîlik (Ahmedîlik) ve Kur'an”, *Çukurova Üniversitesi İFD*, Adana 2010, c. 10, sy. 1.

Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrut 1993.

Yaşar, Naif, “Beyânu'l-Hak Adlı Meâl-Tefsir Üzerine Bir Eleştiri”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İFD*, Rize 2012, 2.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Vahiy”, *DİA*, İstanbul 2012, XLII.

Yıldırım, Muhammed Emin, *Nebevî Eğitim Modeli Darü'l-Erkam Vahyin İniş Sürecinde Şahsiyet Eğitimi*, Siyer Yayınları, İstanbul 2012.

Yılmaz, Hakkı, *Nüzul Sırasına Göre Necm Necm Kur'ân'ın Türkçe Meâli*, İşaret Yayınları, İstanbul 2015.

----- *Nüzul Sırasına Göre Tebyînu'l-Kur'ân*, İşaret Yayınları, İstanbul 2007.

Yılmaz, Mehmet Faik, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, DİB, Ankara 2009.

Yolcu, Mehmet, “Ebu Zuheyr Muhammed İzzet Derweze Hayatı, Mücadelesi ve Başlıca Eserleri”, *İNÜİFD*, Malatya 2013, c. 4, sy. 2.

Yüksel, Mehmet, *Çeviri Kuramı ve Problemleri Açısından Tanzimat'tan Günümüze Matbu Kur'an Meallerinin Önsözlerinin Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta 2011.

Zebîdî, Muhammed Murtezâ el-Huseynî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Alî eş-Şîrî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994.

Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2012.

----- *Esâsü'l-Belâga*, Dâru Beyrût, Beyrut 1992.

Zerkeşî, Muhammed b. Bahâdır, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Mustafâ Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2011.

Zührî, İbn Şihâb, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh ve Yelîhi Tenzîlu'l-Kur'ân bi Mekke ve'l-Medîne*, thk. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1988.

Zürkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhîlu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2010.